

Marta Młynarska-Kaletyn

Wczesnośredniowieczne osadnictwo na Czwartku w Lublinie w świetle badań wykopaliskowych w latach 1959 - 62

Rocznik Lubelski 9, 79-143

1966

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

MARTA MŁYNARSKA-KALETYN

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE OSADNICTWO NA CZWARTKU
W LUBLINIE W ŚWIETLE BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
W LATACH 1959—1962

I. WSTĘP

Niniejsze opracowanie wyników badań wykopaliskowych na stanowisku 1 w Lublinie na Czwartku przedstawia całościowo analizę układu stratygraficznego zbadanej części stanowiska oraz możliwie pełny opis odkrytych obiektów wczesnośredniowiecznych*.

Dokładne ustalenie układu nawarstwień, niejednokrotnie bardzo skomplikowanego, jest istotną częścią opracowania badanego przez nas stanowiska. Analiza ta, dokonana w niedługim czasie po ukończeniu dotychczasowych badań, stanowi niezbędny etap pełnego opracowania źródłowego.

Badania na Czwartku w Lublinie ukazały nie tylko bogate ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego, ale także dostarczyły ważnych źródeł archeologicznych dla późniejszej historii tej dzielnicy miasta. Stanowią one istotną podstawę do dalszych badań historyczno-archeologicznych rozwoju ośrodka miejskiego w Lublinie.

Badania archeologiczne podjęte w 1959 roku przez Lubelski Ośrodek Archeologiczny w Lublinie miały na celu poznanie osadnictwa wczesnośredniowiecznego, związanego z początkami ośrodka miejskiego. Prace wykopaliskowe były prowadzone w latach 1959—1963 pod kierunkiem prof. dr. Aleksandra Gardawskiego przez mgr Martę Młynarską oddelegowaną przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN do prowadzenia tych badań¹.

Nieliczne i stosunkowo późne przekazy źródeł pisanych o Lublinie w bardzo małym zakresie mogą stanowić podstawę do odtwarzania jego wczesnych etapów rozwoju. Dlatego też materiały archeologiczne mają w tym przypadku wyjątkowo ważne, a właściwie decydujące znaczenie².

---

* Szczególnie serdeczne podziękowania składam Kierownikowi Katedry Archeologii UMCS w Lublinie prof. dr. Aleksandrowi Gardawskiemu za bardzo życzliwą pomoc i konsultację udzielane mi zarówno w czasie prac wykopaliskowych, jak i przy opracowywaniu ich wyników.

¹ Prace finansowane były przez Miejską Radę Narodową i Wojewódzką Radę Narodową w Lublinie. W badaniach uczestniczyli studenci sekcji archeologii UMCS w Lublinie, przede wszystkim mgr A. Klossowa, mgr I. Demkowska-Kułyłowska, mgr A. Przewoźnik, A. Golusiakowska, E. Górka, J. Kępa.

² Dotychczasowe próby rozwiązania tej sprawy opierały się przede wszystkim na analizie źródeł pisanych i pomocniczo na interpretacji danych toponomastycznych oraz elementów topografii miasta. Ostatnio rekonstrukcję początków Lublina przedstawili — S. Wojciechowski (*Poleżenie i rozwój przestrzenny*

O wyborze Czwartku jako pierwszego miejsca poszukiwań osadnictwa wczesnośredniowiecznego zdecydowało kilka różnych czynników, z których niewątpliwie najważniejszymi były sugestie analogii historycznych. Studia nad wczesnośredniowiecznymi ośrodkami miejskim w Polsce, rozwinięte w latach ostatnich, dawały podstawę do przypuszczeń, że ten punkt, dotychczas przez archeologów nie penetrowany, może dostarczyć istotnych materiałów do znajomości początków Lublina.

Przede wszystkim nazwa miejscowa „Cwartek”, podobnie jak inne tego typu nazwy oznaczające dni tygodnia, wiąże się z miejscem odbywania się tam tygodniowych targów. Przyjmuje się, że powstanie tych nazw przypadało na ogół na okres upowszechniania się instytucji polskiego targu tygodniowego w XI/XII wieku³.

Geneza Czwartku jako wczesnomiejskiej osady targowej wydawała się tym bardziej prawdopodobna, że znajdujący się na Czwartku kościół św. Mikołaja mógłby się z nią wiązać. Na wczesne powstanie tego kościoła wskazuje jego wezwanie, często spotykane w miejskich osadach XII/XIII wieku⁴.

Hipotezę o wczesnej roli tej dzielnicy w rozwoju osadnictwa dawnego Lublina, potwierdzać się zdawało położenie Czwartku w pobliżu dwóch wzgórz, na których tradycyjnie lokowano grodziska wczesnośredniowieczne. Pierwszym z tych punktów jest wzgórze zamkowe, a właściwie „Zamek” posadowiony został najprawdopodobniej na wczesniejszym grodzie. Zamek usytuowany jest w dolinie Czechówki w miejscu, gdzie Czechówka wpada do Bystrzycy.

Na wschód od Czwartku znajduje się drugi punkt tradycyjnie uznawany za załazek osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Lublinie. Jest to dawny cmentarz żydowski — „kirchut”, jak jest nazwany na planie Lublina z 1827 roku. Według dotychczasowych poglądów tam miało się koncentrować właściwe osadnictwo z grodem. W myśl niektórych opinii

---

miasta. W: *Dzieje Lublina*. T. I. Lublin 1965, s. 11 i n.), który analizując położenie i rozwój przestrzenny miasta głównie na podstawie danych topograficznych, wskazał tylko na możliwości lokalizowania najwcześniejszego osadnictwa miejskiego w Lublinie. Z. Sułowski (*Przedlokacyjny Lublin w świetle źródeł pisanych*. W: *Dzieje Lublina*. T. I. Lublin 1965, s. 30 i n.), zdając sobie sprawę z bardzo nikłej podstawy źródłowej, dla pełniejszej rekonstrukcji rozwoju tego ośrodka przedstawia ją na szerszym tle współczesnych wydarzeń politycznych i procesów gospodarczych. W tok rozumowania włączył on z braku bliższych analogii historycznych stosunkowo dobrze znane zjawiska osadnicze z innych miejskich ośrodków polskich, ale z terenów Polski środkowej i zachodniej. Wydaje się, że nie zawsze można korzystać z odpowiedniego materiału porównawczego dla odtwarzania rozwoju wschodniopolskiego miasta, jakim był Lublin. Rozporządzając bardzo szczupłym materiałem dowodowym obaj badacze siłą rzeczy na tej drodze mogli dać tylko nie sprawdzone, niestety, hipotezy. Jak wynika zresztą ze studiów K. Myślińskiego (*Najstarsza miejska historia Lubelszczyzny w świetle dokumentów Konrada Mazowieckiego z roku około 1239*. W: *Studia Historyczne, Księga Jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin prof. dr S. Arnolda*. Warszawa 1965, s. 288 i n.) źródła pisane nie dają pewnych podstaw do wyznaczania początków nie tylko miejskiego ośrodka w Lublinie, ale i Lubelszczyzny.

³ S. Trawkowski *Geneza regionu kaliskiego*. W: *Osiemnaście wieków Kalisza*. T. III. Kalisz 1962, s. 24 i n.

⁴ Można tu powołać przykłady wielkopolskie Krzywina, Kalisza czy Łądką. Zob. H. Münch *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku*. Kraków 1946, s. 75—149; M. Młynarska *Proces lokacji Kalisza w XIII i w połowie XIV wieku*. W: *Osiemnaście wieków Kalisza*. T. I. Kalisz 1960, s. 105 i n.

zamek, a raczej gród z donżonem był późniejszym ośrodkiem, raczej o charakterze administracyjnym⁵.

Niestety, wielokrotne poszukiwania powierzchniowe na kirchucie, między innymi K. Jażdżewskiego, oraz nasze obserwacje wykopów z czasów ostatniej wojny, rowów strzeleckich i głębokich lejów po bombach nie dostarczyły materiału wcześniejszego niż XIII wiek. W ciągu tych poszukiwań zwróciliśmy uwagę na drugą część wzgórza lessowego, obok dawnego cmentarza żydowskiego. W XVI wieku, jak przekazuje współczesne źródło, część wzniesienia zwanego grodziskiem została wydzierżawiona Żydom przez starostę lubelskiego. Nasze obserwacje otoczenia „kirchutu” oraz analiza dawnego planu wykazały, że ulica u podnóża wzgórza cmentarnego od północy powstała zapewne stosunkowo niedawno i została po prostu w ostatnich stuleciach „wyjeżdżona”. Wzgórze, na którym znajduje się cmentarz stanowiło jeden masyw z drugim większym, leżącym bardziej na północ wzniesieniem, które nosi obecnie nazwę „Białkowska Góra”. Niestety jest ona obecnie szalenie zabudowana i użytkowana, nie można więc sprawdzić naszej hipotezy, że ta większa północna część mogła stanowić dawne grodzisko, wcześniejsze niż koniec XIII wieku.

Tak więc z dwóch tradycyjnie uznawanych starych punktów ani jednego przy obecnej znajomości źródeł nie można bezspornie uznać za ośrodek wcześniejszej fazy osadnictwa w Lublinie⁶.

Jak okazało się ostatnio, jedyny zabytek pochodzący z dawnego ośrodka obronnego na Zamku, mianowicie ostroga wydobyta z warstwy kulturowej podczas wykonywania głębokich wykopów budowlanych w pobliżu donżonu, nie jest chyba odeń starsza i może być datowana najwcześniej na koniec XIII wieku⁷. Jedynym zanotowanym w literaturze śladem jakichś starszych niż murowane budowli na wzgórzu zamkowym były zaobserwowane podczas porządkowania terenu i budowy drogi dojazdowej resztki warstwy kulturowej ze spalenizną. Na warstwie tej nasadowiona została zniszczona już budowla (wieża) kamienna w południowo-zachodniej części wzgórza. Resztki ruin tej budowli odsłonięto i są one obecnie widoczne⁸. Z wcześniejszej warstwy nie zachowały się zabytki i nic bliższego o jej chronologii nie można powiedzieć.

Także i Stare Miasto nie legitymuje się wczesnośredniowiecznymi znaleziskami. Nie mamy właściwie dotąd nawet jednej wczesnośredniowiecznej skorupy z dawniejszych poszukiwań w tej części Lublina.

Jeszcze jeden interesujący punkt na obszarze miasta zwrócił naszą uwagę, mianowicie ulica Żmigród, a raczej jej stara nazwa. Miejscowości o tej nazwie na obszarze Polski zwykle łączy się z istnieniem tam wczesnych grodów. Nie wiadomo natomiast, jak ta sprawa przedstawia się w Lublinie⁹. Ulica Żmigród otaczała dawniej niezbyt wielki, lessowy

⁵ S. Wojciechowski *op. cit.*, s. 13 i n.

⁶ Zwrócił już na tę sprawę uwagę A. Gardawski (*Archeologia o początkach Lublina*. W: *Dzieje Lublina*. T. I, Lublin 1965, s. 29).

⁷ W zbiorach Działu Archeologicznego Muzeum Lubelskiego.

⁸ J. Gurba *Wyniki obserwacji archeologicznych na terenie wzgórza zamkowego w Lublinie w 1954 r.* „Wiadomości Archeologiczne”. T. XXIII, 1956, z. 1, s. 111.

⁹ M. Buczyński *Nazwy dzielnic i przedmieść Lublina*. „Rocznik Lubelski”. T. V, 1962, s. 265.

cytel wyżynny nad rozlewiskami Bystrzycy, na lewym jej brzegu. Obecnie tylko niewielki odcinek ulicy zachował swą dawną nazwę, reszta zwana jest dziś ulicą Szymonowica. Na tym cyplu wzgórza usytuowany jest XVII-wieczny klasztor, obecna siedziba Seminarium Duchownego. Przeprowadzone na tym terenie badania sondażowe nie doprowadziły do odkrycia osadnictwa starszego niż nowożytnie.

Obserwacje te, wnioski i spostrzeżenia narastały w ciągu kilkuletnich badań. W momencie gdy trzeba było wybrać punkt do rozpoczęcia poszukiwań najstarszego osadnictwa lubelskiego, nie mieliśmy żadnych danych wyjściowych. Ponieważ początkowe sugestie, że należałoby rozpocząć badania od dawnego grodziska — cmentarza żydowskiego, od Zamku lub wykopów na Starym Mieście nie zadowalały kierownictwa prac wykopaliskowych, zwrócono więc całą uwagę na wspomniane już wzgórze Czwartkowe.

A. Topografia Czwartku

Czwartkiem nazwany jest płaskowyż lessowy, położony po lewej stronie rzeki Czechówki, stanowiący jedną z dzielnic Lublina. Strome zbocza wzgórza opadają od południa i południowego zachodu ku dolinie Czechówki, wyznaczając północny zasięg doliny w jej dolnym odcinku. Od wschodu zbocza Czwartku opadają ku dolinie Bystrzycy, która, przechodząc równoleżnikowo bardziej na wschód od Czwartku, w tym miejscu wrzyna się głębokim zakolem aż po wzgórze czwartkowe. Od północnego zachodu wzgórze obniżając się opada łagodnie do naturalnego obniżenia, przez które przebiega obecnie ul. Lubartowska. Wielowiekowa działalność ludzka, zabudowa wzgórza oraz procesy denudacyjne sprawiają, że zasięg wzgórza i jego rzeźba uległy i ulegają ciągłym zmianom. Obecna ul. Szkolna (dawniej Nadstawna) idąca głębokim jarem od południowo-zachodniej krawędzi w głąb wzgórza wytworzyła się w tej postaci, jak wydaje się, dopiero w ciągu XIX/XX wieku. Jeszcze na planie Lublina z 1827 roku¹⁰ widoczna jest ciągła zabudowa u podnóża wzgórza na tym odcinku. Na planie zaznaczona ulica w tym samym układzie co dzisiejsza Szkolna przebiega nie w jarze, lecz wysoczyzną. Z czasem więc zapewne przez wyjeżdżenie drogi i w ślad za tym przez erozję oraz na skutek zmian w zabudowie u stóp Czwartku utworzył się wąwóz, prowadzący z Czwartku na Podzamcze. Zanikła natomiast zupełnie część ulicy Krzywej, która obecnie idąc w głąb wzgórza po linii wschód-zachód, skręcała kiedyś pod kątem prostym z północnego wschodu na południe, przechodzący wschodnią krawędzią wzgórza. Przynajmniej w pewnym okresie swego istnienia schodziła ona na dół niewielkim jarem z południowo-wschodniego cypla wzgórza koło cerkwi unickiej (obecnie prawosławna). Od wschodniej strony wzgórze jest tak obsypane, że zachowała się tylko wąska ścieżka, zaś wąwóz jest obecnie ledwo widoczny, częściowo zasypany i zarośnięty krzewami. Odkryte ślady trzech piwnic XVII-wiecznych na południowo-wschodnim cyplu wzgórza czwartkowego (Stanowisko 1) układają się wzdłuż zanikłej na tym odcinku ulicy Krzywej.

¹⁰ Zob. *Plan Lublina z 1827 r.* Lublin 1829.

Stąd też można przypuszczać, że w tym czasie musiała ona na pewno istnieć.

Sądząc z przebiegu ulicy Krzywej, skarpa wschodnia wzgórza uległa dość znacznemu obsunięciu. Podobnie też obsunąć się musiała południowo-zachodnia skarpa. Wskazuje na to chociażby obecne położenie tuż przy obrywisku murowanej, XVIII-wiecznej dzwonnicy kościoła św. Mikołaja. Z pewnością nie budowano jej w tak bliskiej odległości od stoku wzgórza. Z drugiej strony stwierdzić trzeba, że erozja nie była bardzo daleko posunięta. Bowiem cerkiew położona u podnóża południowo-wschodniego cypla wzgórza, pochodząca z XVI/XVII wieku, wskazuje, że w tym miejscu, u wylotu dawnej ulicy Krzywej, wzgórze mogło ulec zniszczeniu od czasu budowy cerkwi w granicach około 30 m.

Wzgórze Czwartek, mimo że stanowiło pierwotnie mniej więcej jednolity masyw, było jednak już w dawnych czasach częściowo rozczłonkowane. Wskazuje na to jego układ naturalny między skrajem zabudowy parafialnej, a częścią położoną nad cerkwią. Potwierdziły to również pomiary, a także i badania warstw osadniczych w obu częściach wzgórza. Na kulminacji płaskowzgórza (192,32—193,22 m n.p.m.) usytuowany jest kościół św. Mikołaja. Nie zabudowany obecnie, wydłużony cypel południowo-wschodni masywu jest nieco niższy (190,01 na krawędzi południowej, 189,93—190,05 m n.p.m. w kierunku północnym), wyraźnie odcina się od całości wzgórza. Między cyplem i wzniesieniem, gdzie stoi kościół, szczególnie na skraju wzgórza, widoczne jest zakłębienie terenu, oddzielające obie części na skraju wzgórza oznaczono jako stanowisko 1, wzgórze z kościołem św. Mikołaja jako stanowisko 2.

B. Dzieje badań

W 1959 roku na południowo-wschodnim cyplu wzgórza założono dwa wykopy sondażowe, pierwszy o wymiarach $4 \times 2,5$ m usytuowany był na skraju wzgórza, drugi o wymiarach $2,5 \times 2,5$ m zlokalizowany został w głębi wzgórza w odległości 30 m od pierwszego. Odkryte ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego — fragmenty dwóch jam w wykopie nr 1 datowane materiałem ceramicznym na XI/XII wiek oraz luźne znaleziska ceramiki wcześniejszej w obu wykopach sygnalizowały istnienie w tej części wzgórza czwartkowego ciągłości osadniczej we wczesnym średniowieczu. Występująca licznie w pierwszej i drugiej warstwie ceramika nowożytna oraz odkryty w wykopie nr 2 fragment piwnicy XVII-wiecznej wskazywały również na to, że ta część wzgórza użytkowana była intensywnie i w wiekach późniejszych¹¹.

W 1960 roku, w pierwszym sezonie badań systematycznych, rozszerzono wykopy sondażowe z poprzedniego roku. Na skraju zbadano jeden ar (nr 6), stanowiący poszerzenie wykopu nr 1, oraz w głębi wzgórza odsłonięto przestrzeń o powierzchni 1,1 ara (nr 24, ćw. B dz. 1,2; ar 31, część ćw. A, ćw. C; ar 32, część ćw. B, ćw. C). Do calca zbadano 47,5 m² (ar 24 ćw. B, dz. 1,2; ar 32 część ćw. B, ćw. C; ar 31 część ćw. C). Nie eksplorowano bowiem do calca odsłoniętej dalszej części piwnicy XVII-

¹¹ M. Miłnarska *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na Czwartku w Lublinie w 1959 r.*, „Sprawozdanie Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego”. 1, 1959 (powielone).

wiecznej, zbadanej wycinkowo w 1959 roku, lecz uchwycono tylko jej zasięg w poziomie na głębokości 0,80 m. Drugą odkrytą tam piwnicę z tego samego okresu (występującą częściowo w arze 24, ćw. B i w arze 31, ćw. C) zbadano tylko wycinkowo, celem poznania jej chronologii i głębokości zalegania.

Na skraju wzgórza (ar 6) osadnictwo wczesnośredniowieczne było bardzo zniszczone przez intensywne osadnictwo nowożytnie. Oprócz odkrytych w poprzednim roku dwóch jam wczesnośredniowiecznych, zbadano jeszcze dwie jamy nr 3 i 4 (1/60, 6b/60) oraz fragment budynku nr 1 (9/60). Mimo znacznego zniszczenia śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego w arze 6 ważnym osiągnięciem było stwierdzenie zasięgu jego występowania przy skarpie, zarówno dla fazy wcześniejszej (budynki nr 1, 9/60), jak i późniejszej.

W wykopie w głębi wzgórza odkryto i zbadano fragmenty trzech budynków (nr 2, 3, 14), datowanych na wcześniejszą fazę wczesnośredniowieczną, fragment jamy (nr 7) oraz fragment rowu (24/60) pochodzących z późniejszej fazy wczesnośredniowiecznej. Na tym odcinku, jak wspomiałam, odkryliśmy nową piwnicę nowożytną (nr 3) i uchwyciliśmy dalszy ciąg znanej piwnicy, odkrytej w poprzednim roku. Odkrycie na niedużej przestrzeni fragmentów trzech budynków półziemiankowych, pochodzących z wcześniejszej fazy wczesnośredniowiecznej, odpowiadającej młodszej fazie grodu chodlikowskiego (VII/VIII wiek) zmieniło wstępne przypuszczenia badawcze o charakterze osadnictwa w tej części Czwartku¹². W 1961 roku odsłonięto dalszą część wczesnej osady. Zbadano w całości budynek 3 i 14 oraz częściowo trzy następne budynki nr 4, 5, 6. Z późniejszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego odkryto tylko dwie jamy nr 5, 6 oraz dalszy ciąg rowu (24/60). Przebadano do calca niecały jeden ar (24 ćw. A, ćw. B dz. 3, 4; ar 32 ćw. A i C). Wyniki tego sezonu badań utwierdziły nas w mniemaniu, że późniejsze XI—XIII-wieczne osadnictwo ma w tej części wzgórza charakter peryferyjny¹³. W 1962 roku dokończono przebadania trzech budynków odkrytych w poprzednim roku (nr 4, 5, 6) oraz odkryto w dalszym ciągu 4 całe budynki i fragmenty czterech budynków (nr 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13). Wystąpiły one w arze 24 (ćw. C i D), arze 25, 26 (ćw. B dz. 2, 4) i arze 33. Mimo że odkryto znów dalszy ciąg gęstej zabudowy wczesnej osady, materiał ceramiczny znajdujący się w warstwie wczesnośredniowiecznej miał charakter bardziej różnorodny; reprezentowane były w nim liczne fragmenty naczyń pochodzących z późniejszego okresu, niż odkrywano dotychczas budynki¹⁴. W założonym w 1964 roku ratowniczym wykopie w arze 35 i 36 o wymiarach 1 × 5 m odkryto fragmenty trzech obiektów wczesnośredniowiecznych, datowanych na podstawie

¹² M. Młynarska *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na Czwartku w Lublinie*. „Sprawozdanie Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego”. 2, 1960 (powielone).

¹³ M. Młynarska *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Czwartku w Lublinie w 1961 r.* „Sprawozdanie Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego”. 3, 1961 (powielone).

¹⁴ M. Młynarska *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Czwartku w Lublinie*. „Sprawozdanie Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego”. 4, 1962 (powielone).

ceramiki na X/XI wiek¹⁵. Stąd też opierając się na tych przesłankach wrócono ponownie do koncepcji, stawianej po przeprowadzeniu na stanowisku 1 badań wstępnych w 1959 roku, o ciągłym charakterze osadnictwa w tej części wzgórza czwartkowego.

W 1961 roku podjęliśmy równocześnie przy współpracy i na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora mgr inż. Henryka Gawareckiego sondazowe badania wykopaliskowe w tej części wzgórza, w której znajduje się kościół św. Mikołaja (stanowisko 2). Miały one na celu weryfikację początków kościoła św. Mikołaja, uzyskanie wstępnych danych odnośnie pierwotnego ukształtowania wzgórza oraz sprawdzenie, czy w tej partii wzgórza czwartkowego istniało osadnictwo wczesnośredniowieczne. Rów nr 1 założony przy południowej, bocznej ścianie kościoła w miejscu styku murów nawy kościoła z arkadą chóru oraz oględziny podziemi kościoła wykazały, że był on od fundamentów wznoszony w XVI/XVII wieku. Najbardziej interesujących spostrzeżeń dokonano w rowie sondazowym nr 4, usytuowanym prostopadle do północnej ściany kościoła koło zakrystii. Tuż poniżej warstwy zawierającej ślady zaprawy wapiennej, która była pozostałością budowy obecnego kościoła w XVI/XVII wieku, w odległości 3 m od ściany kościoła odstoniliśmy jamę zawierającą olbrzymie zsypano kości ludzkich. Odkryta część jamy w rowie na przestrzeni 2 m, sięgała do głębokości 1,60—3,20 m¹⁶.

Przykrycie jamy warstwą z okresu budowy kościoła wskazuje na czas jej kopania i użytkowania — właśnie w okresie przed budową kościoła. Podobne zjawisko — wykopywanie osobnego dołu w obrębie poświęconego cmentarza na zsypano kości zlikwidowanych grobów, jest charakterystyczne dla cmentarzy chrześcijańskich i jest przyjętym nadal zwyczajem. Dół na kości na Czwartku został wykopany tuż opodal budującego się nowego kościoła, co wyraźnie wskazuje na celowe tam jego założenie. Kości w tak dużej masie pochodziły z pewnością z grobów niszczonej przy budowie nowego kościoła. W obrębie cmentarza kościelnego nie wolno było grzebać innowierców. Stąd też możemy z pewnością przypuszczać, że odkryte kości muszą pochodzić na pewno z cmentarza chrześcijańskiego. Gdyby bowiem miały one inne pochodzenie, na pewno nie chowanoby ich na terenie poświęconego cmentarza przykościelnego. Według wszelkiego prawdopodobieństwa był to cmentarz istniejący przy dawnym kościele. Jest to, jak się wydaje, dostatecznie pewna podstawa, aby przypuszczać, że skoro istniał tu dawny i to duży, sądząc po ilości kości ludzkich, cmentarz, istnieć też musiał opodal kościoła św. Mikołaja, którego wezwanie przeniesiono na nowo zbudowaną w XVI/XVII wieku świątynię.

Kwestia, gdzie mógł ten dawny kościół istnieć, jest nadal otwarta. Wobec dokonujących się w ciągu wieków zmian układu wzgórza czwartkowego liczyć się trzeba z tym, że dawny kościół mógł stać w tej części wzgórza, która się obsunęła, w miejscu, gdzie obecnie znajduje się głą-

¹⁵ Prace te finansowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie przeprowadziła mgr I. Demkowska-Kutyłowska. Wyniki tych badań będą też osobno opublikowane.

¹⁶ M. Młynarska, H. Gawarecki *Sprawozdanie z prac ratowniczych w Lublinie*. „Sprawozdanie Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego”. 3, 1961 (powielone).

boki jar ulicy Szkolnej (dawniej Nadstawna), względnie wreszcie może w okolicy dzisiejszych zabudowań plebańskich w głębi wzgórza. Analiza planu miasta z 1827 roku wydaje się podbudowywać te możliwości rekonstrukcji usytuowania dawnego kościoła św. Mikołaja na wzgórzu. Ulica św. Mikołaja znajduje się w głębi wzgórza, nie przy kościele św. Mikołaja, lecz stanowi przedłużenie ulicy Nadstawnej, przechodzącej koło kościoła. Ulica Nadstawna, jak już wspomniano, powstała zapewne w ostatnich stuleciach, stąd też sądzić można, że pierwotne dojście, a raczej wjazd na teren przykościelny prowadził od północy lub północnego zachodu z głębi wzgórza i kończył się mniej więcej u wylotu dzisiejszej ulicy Krzywej w bezpośredniej bliskości terenu przykościelnego.

Dwa inne rowy sondażowe (nr 2, 3) usytuowane prostopadle do południowej skarpy wzgórza ujawniły nowożytnie warstwy kilkumetrowej miąższości. Obok przemieszczanych luźno kości ludzkich pod późnymi warstwami nasypowymi odkryto trzy groby nowożytne, pochodzące z cmentarza kościelnego. W rowie nr 3 odkryto zniszczony obiekt wczesnośredniowieczny (jamę?) datowany na podstawie ceramiki na XI/XII wiek.

Jak wykazały badania sondażowe, charakter osadnictwa wzgórza kościelnego na Czwartku (stanowisko 2) był zupełnie odmienny, w stosunku do cypla południowo-wschodniego. W tej partii wzgórza nie występuje już osada ze starszej fazy wczesnośredniowiecznej. Ślady późniejszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego są bardzo nikłe, zniszczone doszczętnie późniejszą budową.

Dla uzyskania pełniejszego obrazu nasiedlania wzgórza czwartkowego przeprowadzono w 1962 i 1963 roku sondażowe badania w niższej, zachodniej części wzgórza, wzdłuż ulicy Wysokiej, między Szkolną i Lubartowską (stanowisko 4). Oprócz jednej jamy wczesnośredniowiecznej, zaobserwowanej na profilu wzgórza podczas prac ziemnych przy budowie piwniczki przez któregoś z okolicznych mieszkańców stwierdzono jedynie osadnictwo XVII-wieczne oraz późniejsze warstwy nowożytne¹⁷.

II. CHARAKTERYSTYKA UKŁADU STRATYGRAFICZNEGO STANOWISKA 1

Wielowiekowe użytkowanie południowo-wschodniego cypla wzgórza czwartkowego zostało ujawnione w odsłoniętych partiach wzgórza. Specyficzne warunki, jakie stwarza lessowe podłoże sprawiły, że na tym stanowisku oprócz stratygrafii poziomej mieliśmy do czynienia ze stratygrafią pionową. Miały one bardzo duże znaczenie przy interpretowaniu wielu odkrywanych obiektów.

Wyróżniono trzy zasadnicze warstwy: współczesną powierzchniową, drugą nowożytną, wreszcie trzecią wczesnośredniowieczną. Neolityczna warstwa w tej części wzgórza występuje w bardzo fragmentarycznej

¹⁷ M. Młynarska, A. Klossowa, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych z funduszu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na Czwartku (St. 4) w Lublinie* (powielane); A. Klossowa *XVII-wieczna piwnica na Czwartku w Lublinie* (maszypnopis pracy magisterskiej).

postaci i w istocie może nie być brana pod uwagę. Warstwa wczesnośredniowieczna niejednokrotnie zniszczona była nowożytnymi wkopami.

Po zdjęciu wierzchnich warstw w calcowej, ciemnożółtej glinie zarysowały się poszczególne obiekty. Niejednokrotnie jedno z nich wcinają się w drugie i nakładały się częściowo na siebie. Wypełnisko obiektu, które niszczyło drugie, jako młodsze eksplorowano najpierw. Zdarzało się również, że występowało zgrupowanie obiektów nakładających się na siebie. Stratygrafia pionowa w dużym stopniu ułatwiała wtedy rozpoznawanie chronologii poszczególnych obiektów, zwłaszcza gdy pochodziły z jednego okresu, stanowiły wówczas element decydujący w uściśleniu ich datowania. Stąd też tylko na tej podstawie uchwycono dwie fazy zabudowy najstarszej osady wczesnośredniowiecznej — budynek nr 14 (22/60) narożami wcinął się w budynek nr 3, 5, 6 (20/60, 9/61, 7/61), budynek nr 12 (6b/62) niszczył prawie zupełnie starsze domostwo. Na dwufazowość tej osady wskazywało także w kilku przypadkach zbyt bliskie sobie rozmieszczenie wypełnisk budynków, które nie mogłyby współcześnie w takim układzie egzystować. Jednakże ta obserwacja nie dawała żadnego argumentu wskazującego na starszeństwo jednego domostwa od drugiego. Dopiero przy pomocy analizy materiału ruchomego pochodzącego z poszczególnych budynków można było hipotetycznie wyznaczyć ich przynależność do młodszej lub starszej fazy osady.

W kilku przypadkach obiekty z późniejszej osady wczesnośredniowiecznej nakładały się na obiekty z osady wcześniejszej — jama nr 6 (8/61) niszczyła naroże budynku nr 14 (22/60), rów biegnący przez ary 31, 32, 33 przechodził, niszcząc częściowo wypełnisko, przez budynek nr 2, 12/18 i 6/62.

Wielokrotnie obiekty nowożytne, przede wszystkim wkopy, a także i piwnice niszczyły osadnictwo wczesnośredniowieczne. Najczęściej wypełniska obiektów nowożytnych zalegały bardzo głęboko w calcu — do 3—4 m, natomiast wypełniska jam, a przede wszystkim budynków wczesnośredniowiecznych zalegały o wiele płycej. Stąd też osadnictwo nowożytne bardzo poważnie niszczyło ślady wcześniejszej zabudowy. Szczególnie zjawisko to jaskrawo wystąpiło na skraju cypla wzgórza w arze 6, gdzie odkryto różnorodność śladów osadnictwa zarówno nowożytnego, jak i wczesnośredniowiecznego, bardzo właśnie zniszczonego przez późniejsze osadnictwo.

A. Stratygrafia stanowiska¹⁸

Na podstawie spostrzeżeń, korygowanych stopniowo podczas badań wykopaliskowych, oraz po opracowaniu całości materiałów uzyskanych z dotychczasowych badań przeprowadzono próbę odtworzenia stratygrafii południowo-wschodniego cypla wzgórza czwartkowego (stanowisko 1).

¹⁸ Dane występujące przy opisach głębokości podawane są w wyniku mierzenia od powierzchni ziemi.

Ar 6

1. C a l e c — stanowiła żółta glina lessowa. Miejscami występował dość płytko; 0,30—0,40 m od powierzchni ziemi zarówno tam, gdzie nie było wkopów i innych starszych obiektów w części południowo-zachodniej wykopu, bliżej skarpy jak i w części północno-zachodniej, mimo że obecny poziom powierzchni na przestrzeni aru obniża się ku skarpie wzgórza około 0,20 m. Pierwsza warstwa lessu o miąższości 0,30—0,80 m miała barwę ciemnożółtą. Zawierała liczne wkładki ciemnej ziemi (próchnicy) w formie przeważnie wąskich smug ułożonych pionowo: stanowiły one ślady po korzeniach, natomiast większe zaciemnienia są śladami po norkach zwierzęcych. Druga warstwa lessu występująca na głębokości około 0,90—1,50 m miała barwę jasnożółtą i zawierała nieliczne smugi próchnicy — ślady po korzeniach. Charakterystyczną zawartością tej warstwy były drobne, białe wkładki wapienne i większe skamieliny wapienne, tzw. „lalki”. Wkopy współczesne, nowożytny, groby nowożytny, obiekty wczesnośredniowieczne, zależnie od głębokości zalegania wkopane były w pierwszą warstwę lessu lub przecinając ją wchodziły w drugą warstwę lessu.

2. Obiekty wczesnośredniowieczne

Budynek nr 1 (obiekt 9/60)

Położenie: fragment budynku odkryty został w północno-wschodniej części ćw. A. Wypełnisko jego wchodziło w północny profil wykopu. Wypełnisko: w poziomie zarysowało się w formie prostokątnego naroża na głębokości 0,80 m i zalegało w calu do głębokości 1,40 m. W kierunku południowym wypełnisko zalegało w ćw. A — 1,20 m, w kierunku wschodnim — 1,90 m. Wypełnisko stanowiła zbita szara próchnica z zawartością licznych wkładek ciemnożółtej gliny. Na głębokości 1,10 m zalegała warstewka ciemnobrunatnej próchnicy o kilkunastocentymetrowej miąższości. W kierunku zachodniej krawędzi budynku podchodziła ona łukowato do górnych partii wypełniska.

Zniszczenia: południowo-zachodnie naroże zniszczone było nowożytnym wkopem (obiekt 8/60). Wschodnia część budynku zniszczona była przez piwnicę nowożytną nr 1 (obiekt 2/60).

Konstrukcja: prostokątny budynek półziemiankowy. Ściany jego ułożone były w kierunku północ-południe i wschód-zachód.

Palenisko, piec: nie uchwycono.

Zawartość: węgle drzewne drobne; 20 drobnych ułamków polepy; 6 drobnych ułamków kości; naczynia gliniane: 11 dobrze wypalonych drobnych ułamków części środkowych, nie zdobionych, średnioziarnistego tłucznia, ślady obtaczania.

Interpretacja: fragmentaryczne zbadanie budynku nie pozwala na odczytanie funkcji obiektu, poza danymi dotyczącymi konstrukcji budynku.

3. Osadnictwo późniejszej fazy wczesnośredniowiecznej

Jama nr 1 (obiekt 2/59)

Położenie: w północno-wschodniej części ćw. C.

Wypełnisko: zalegało w calu od 1,40—2 m. Stanowiło ono szarą przemieszaną próchnicę ze spalenizną, węgielkami drzewnymi, przepalono-

nymi fragmentami polepy i wkładami zbitej ciemnożółtej gliny. Wyróżniono cztery warstewki spalenizny o miąższości 0,05—0,10 m — jedna wystąpiła na głębokości 1,45 m, druga — 1,55 m, trzecia — 1,65 m, na dnie jamy zalegała czwarta warstewka spalenizny. W rzucie poziomym jama miała zarys prostokątny o wymiarach 1,40×1,10 m. Zachowana wschodnia część jamy wskazuje, że miała ona w przekroju kształt nieckowaty. Zniszczenia: górna część wypełniska zniszczona została przez nawarstwiający się częściowo na tę jamę wypełnisko jamy nr 2. Zachodnia część jamy została zniszczona wkopem nowożytnym. Zawartość: 45 fragmentów polepy; naczynia gliniane: cienkościenne z domieszką drobnoziarnistego tłucznia, ślady obtaczania, 5 fragmentów części środkowych.

Interpretacja: warstwy spalenizny wskazują, że było to zapewne rumowisko pieca, jama ta miała więc charakter gospodarczo-produkcyjny.

Jama nr 2 (obiekt 1/59)

Położenie: na granicy ćw. CD.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,50 m—1,80 m. W rzucie poziomym miało zarys prostokątny o wymiarach 2,40×3,40 m. W pionie jama miała kształt głębokiej niecki, zwężającej się ku dołowi w formie prostokątnego leja o średnicy 1,30 m. Warstwy zalegające w jamie układały się półkolistie. Pierwsza warstwa na krawędziach jamy zalegała na głębokości 0,50 m — 0,80 m i miała miąższość 0,20 — 0,30 m wewnątrz jamy, zalegała na głębokości 0,80 — 1,10 m. Stanowiła ona ciemnoszarą próchnicę z licznymi wkładkami ciemnożółtej, zbitej gliny. Druga warstwa zalegała w środkowej części jamy na głębokości 1,10 m — 1,60 m, składała się z czterech poziomów spalenizny, które zawierały popiół i węgle drzewne, polepę i zbitą ciemnożółtą glinę. Warstwy spalenizny, stanowiące zapewne rumowisko pieca, znajdowały się w północno-wschodniej części jamy. Warstwa druga w pozostałych częściach jamy, a więc przede wszystkim na jej krawędziach, występowała na głębokości 0,80 — 1,10 m i składała się z ciemnobrązowej, zbitej próchnicy, przemieszanej z węgielkami drzewnymi i drobnymi fragmentami polepy. Trzecia warstwa zalegała łukowato na dnie środkowej części jamy, na głębokości 1,60 — 1,80 m. Składała się ona z jasnobrązowej, zbitej gliny, miejscami spieczonej i przepalanej.

Zniszczenia: północna i wschodnia krawędź jamy zniszczona była nowożytnymi wkopami. W południowej części jamy wkopany był nowożytny grób (nr 3).

Zawartość: warstwa I — 13 kości zwierzęcych; naczynia gliniane — wczesnośredniowieczne, średnio- i cienkościenne, z domieszką drobnoziarnistego tłucznia, dobrze wypalone i obtaczane — 113 fragmentów, w tym 10 części wylewu, 1 fragment z ornamentem ukośnych nacięć, fragmenty szyjki, 91 części środkowych, w tym 31 ornamentowych, 24 równoległymi liniami rytymi, 7 liniami falistymi, 7 fragmentów części przydennych, 1 część dna wklęsłego ze śladami podsypki z piasku.

Wtręty: nowożytnie naczynia gliniane — siwione, 3 fragmenty części środkowych, 2 fragmenty polewane, 1 część środkowa naczynia, polewa brązowa, 1 część krawędzi talerza, polewa różnobarwna. Warstwa II — 2 kości; kilkadziesiąt fragmentów polepy; 3 kamienie; naczynia gliniane wczesnośredniowieczne — średniościenne z domieszką gruboziarnistego

tlucznią, ze śladami obtaczania, dobrze wypalone — 2 fragmenty, w tym 1 część wylewu, 1 część środkowa z ornamentem grzebykowym linii fałlistych — cienko- i średniościenna z domieszką gruboziarnistego tłucznia, dobrze obtaczana — 30 fragmentów, 1 część wylewu, 29 części środkowych, 9 ornamentowanych równoległymi liniami rytymi.

Wtręty: naczynia gliniane nowożytnie — polewana 1 część środkowa.

Interpretacja: nawarstwiona była na jamę o podobnej zawartości wypełniska. Użytkowana, sądząc po kilku nawarstwieniach spalenizny, dość intensywnie. Spełniała zapewne funkcję pieca, miała więc przeznaczenie produkcyjno-gospodarcze.

Jama nr 3 (obiekt 1/60)

Położenie: w południowo-zachodniej części ćw. B.

Wypełnisko: na głębokości 0,60 m, w poziomie miało kształt wydłużonego owalu o wymiarach 1,60 × 1,30, dłuższą osią ułożone było w kierunku północny wschód, południowy zachód. W przekroju pionowym wypełnisko zalegające w calcu na głębokości 0,60 — 1,10 m miało zarys prostokątny. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna, zbita próchnica z wkładkami ciemnożółtej gliny, z zawartością drobin węgla drzewnego.

Zniszczenia: zachowana w całości. Palenisko, piec: nie było.

Zawartość: 3 fragmenty polepy, 32 kości zwierzęce, 2 żuźle żelazne; Naczynia gliniane: średnio- i cienkościenna z domieszką średnio- i drobnoziarnistego tłucznia, obtaczane, dobrze wypalone — 27 fragmentów, w tym 3 części wylewu, 21 części środkowych, w tym 3 części ornamentowane równoległymi liniami rytymi, 1 fragment szyjki, 1 część przydena, 1 część dna ze śladami podsypki z piasku. Wtręty późniejsze: 2 fragmenty nowożytnych naczyń polewanych; fragment polewanego kafła; przedmioty żelazne: sierp żelazny z ułamanym końcem ostrza, skorodowany, wymiary: długość 31 cm, długość kolca 6 cm, długość ostrza 25 cm, szerokość ostrza w partii środkowej 2 cm, grubość ostrza 0,1—0,3 cm; fragment skorodowanego żelaznego sierpa, dolna część ostrza i część kolca, wymiary: długość 16,5 cm, szerokość ostrza — 1,8 — 2 cm, grubość 0,1 — 0,3 cm; fragment ostrza sierpa żelaznego, skorodowanego, wygiętego łukowato, wymiary: długość fragmentu 17 cm, szerokość 1,2 cm, grubość 0,1 — 0,3 cm fragment ostrza sierpa żelaznego, skorodowanego, wymiary: długość 4 cm, szerokość 2 cm, grubość 0,5 cm; fragment ostrza sierpa żelaznego, skorodowanego, wymiary: długość 5,3 cm, szerokość 1 cm, grubość 0,8 cm; fragment skorodowanego przedmiotu żelaznego — nóż (?), wymiary: długość, 3,5 cm, szerokość 1—2,5 cm grubość 1 — 1,5 cm; fragment skorodowanego, żelaznego gwoźdźca kowalskiego o przekroju prostokątnym, wymiary: długość 11,5 cm, szerokość 0,4 cm, grubość 0,3 cm.

Uwaga: przedmioty żelazne zachowały się na głębokości 0,60 m na spągu warstwy nowożytnej, na styku z jamą wczesnośredniowieczną. Stąd też nie wiadomo, czy przedmioty te są wczesnośredniowieczne, czy też zaliczyć trzeba je do okresu nowożytnego.

Interpretacja: jama o przeznaczeniu gospodarczym.

Jama nr 4 (obiekt 6 b/60)

Położenie: fragment jamy wystąpił na granicy ćw. A i C i jej dalsza część wchodziła w zachodni profil wykopu.

Wypełnisko: we wschodniej części zalegało na głębokości 0,70 m — 2 m przy zachodnim profilu wykopu zalegało w calcu od 1,15 — 1,70 m.

W poziomie jama miała zarys owalny o średnicy 1,10 m, w pionie miała kształt workowaty. Wypełnisko jamy składało się z warstewek spalenizny, przemieszanej ze zbitą ciemnożółtą gliną i bryłkami pomarańczowej polepy.

Zniszczenia: przy zachodnim profilu wykopu górna część była zniszczona nowożytnym wkopem (obiekt 6a/60).

Zawartość: oprócz kilkadziesiąciu brył polepy inne znaleziska nie wystąpiły.

Interpretacja: konsystencja warstwy wypełniska wskazuje, że jama spełniać mogła funkcje produkcyjne. Ponieważ znajdowała się ona pod wkopem nowożytnym, przypuszczalnie datować ją można na wczesne średniowiecze.

Warstwa IV — wczesnośredniowieczna

Zniszczona bardzo przez późniejsze osadnictwo nowożytne wystąpiła ona na niedużych odcinkach w arze 6, w ćw. C, w postaci ciemnoszarej próchnicy z licznymi wkładkami ciemnożółtej gliny. Miąższość warstwy wynosiła od 0,05 — 0,25 m. W północnej części ćw. C zalegała ona na głębokości 0,40 i sięgała do 0,60 — 0,70 m. W zachodniej części ćw. C nad jamą nr 2 wystąpiła ta warstwa na głębokości 0,60 — 0,80 m i zalegała do 0,80 — 1,10 m. Zawartość: naczynia gliniane — kilka ułamków części środkowych, cienkościennych z domieszką średnioziarnistego tłucznia, obtaczane.

Warstwy nowożytne

Piwnica nr (obiekt 2/60)

Położenie: w północnej części ćw. A i B.

Wypełnisko: fragment zawaliska piwnicy wystąpił na głębokości 0,50 — 0,70 m. W poziomie miał zarys nieregularnego prostokąta o wymiarach w kierunku wschód-zachód 6 m, w kierunku północ-południe 2,5 — 3 m. Wypełnisko wchodziło w północny i wschodni profil wykopu. W calcu zalegało w części zachodniej do 2,40—2,90 m, w części wschodniej do 1,90, w przekroju miało ono zarys nieregularnego prostokąta. Pierwsza warstwa o miąższości 0,80 — 1 m zalegała do głębokości 1,30 — 1,70 m, stanowiła ją ciemnobrunatna próchnica. Druga warstwa ciemnożółtej, zbitej gliny z wkładkami ciemnej próchnicy o miąższości 0,10 — 0,50 m zalegała pochyło w części wschodniej na głębokości 1,50 — 2 m, w części zachodniej na głębokości 2 — 2,20 m. Trzecia warstwa ciemnobrunatnej próchnicy zalegała w części zachodniej na głębokości 1,80 — 2,20 do 2,20 — 2,85 m. W części wschodniej wystąpiły trzy od kilku do kilkunastocentymetrowej miąższości warstewki ciemnobrunatnej próchnicy, zalegały one pochyło w ciemnożółtej glinie, idąc w głąb w kierunku wschodnim do głębokości 2,80 m. Czwarta warstwa pomarańczowożółtej, zbitej gliny zalegała w zachodniej części wypełniska piwnicy na głębokości 2 — 2,50 m od wschodu, ku zachodowi opadała głębiej do 2,60 — 2,85 m.

Zniszczenia: przy wschodnim profilu wykopu współczesny wkop niszczył część wypełniska piwnicy.

Palenisko, piec: nie wystąpił.

Zawartość: liczne fragmenty naczyń glinianych polewanych, siwionych ceglanych; drobne ułamki kafli; moneta Jana Kazimierza „buratynka”, kości zwierzęce.

Uwaga: być może z piwnicą można wiązać ślad po słupie, znajdującym się 0,20 m od południowej ściany wypełniska. Zarys w poziomie w kształcie owalu o wymiarach 0,60×0,40 m wystąpił na głębokości 0,55—0,80 m, w przekroju miał kształt zwężającego się ku dołowi półowalu.

Interpretacja: najlepiej zachowana była zachodnia ściana piwnicy. Druga warstwa gliny oraz warstewki próchnicy zalegające w żółtej glinie we wschodniej części piwnicy są śladem zawalenia się i obsunięcia się ścian piwnicy wykopanej w lessowej glinie.

Warstwa 3 c — szarobruntna zbita próchnica zalegała niejednolicie. Nawarstwiła się ona na rumowisko jamy wczesnośredniowiecznej nr 2 (obiekt 1/59) na granicy ćw. C i D. Wystąpiła na głębokości 0,30—0,50 m i zalegała soczewkowato do 0,80 m. Zawierała nieliczne ułamki naczyń polewanych i stalowoszarych oraz ceglanych.

Warstwa 3 b — cmentarzysko.

Grób nr 1 — położenie: na granicy ćw. C i D.

Opis: w calcowej glinie na głębokości 0,60—1 m zalegało wypełnisko jamy grobowej. Stanowiło ono ciemnoszarą ziemię z wkładkami żółtej gliny. Czaszka usytuowana była w zachodnim krańcu jamy grobowej. Ślady brązowego próchna i kilka gwoździ żelaznych stanowiły pozostałość po trumnie.

Zniszczenia: wschodnia połowa grobu była zniszczona przez późniejszy wkop — rów (obiekt 21/60). Zachowała się tylko górna część szkieletu.

Grób nr 2 — położenie: w południowej części ćw. C.

Opis: wypełnisko jamy grobowej zalegało w calcowej glinie na głębokości 1,05—1,30 m. Jama grobowa miała w poziomie zarys wydłużonego prostokąta o wymiarach 1,20×0,50, dłuższą osią ułożonego w kierunku wschód-zachód. Wypełnisko stanowiła ciemnoszara ziemia. Kości lewej ręki ułożone wzdłuż szkieletu. Szkielet usytuowany był czaszką ku zachodowi.

Zniszczenia: zachodni kraniec jamy grobowej zniszczony był wkopem współczesnym (obiekt 4/60). Czaszka zachowana we fragmentach. Całkowicie były zniszczone kości prawego przedramienia i ręki.

Grób nr 3 — położenie na granicy ćw. C i D.

Opis: jama grobowa wystąpiła na głębokości 0,50—1,10 m; jej część zachodnia usadowiona była w jamie wczesnośredniowiecznej nr 2, część wschodnia w calcowej glinie; wkop jamy przecinał także warstwę nowożytną (3c). W poziomie jama grobowa miała zarys wydłużonego prostokąta o wymiarach 1,40×0,60 m, dłuższą osią ułożoną w kierunku wschód-zachód. Wypełnisko jamy grobowej stanowiła ciemnoszara ziemia z licznymi wkładkami ciemnożółtej gliny. Brązowe próchno, występujące w wypełnisku w dość dużej ilości, było pozostałością drewnianej trumny. Szkielet czaszką zwrócony był na zachód, kości rąk ułożone wzdłuż szkieletu.

Grób nr 4 — położenie: w północnej części ćw. D.

Opis: ruina murowanego grobowca. W poziomie o zarysie prostokątnym (2,40×2,20), dłuższą osią był ułożony w kierunku północno-zachodnim, południowo-wschodnim. Resztki ścian grobowca posadowione były w calcowej glinie, zachodnie naroże wykopane zostało w jamę wczesnośredniowieczną nr 2. Północno-wschodnia, wschodnio-południo-

wa i południowo-zachodnia ściana była zbudowana z niewielkich, nieobrobionych łupków piaskowca łączonych wapienną brązowoszarą zaprawą. Północno-wschodnia ściana zachowana była na głębokości 1,70—0,90 m. Ściana ta w wyższej partii nachylała się łukowato, tworząc początek sklepienia. Ściana wschodnio-południowa zalegała na głębokości 1,80—0,92 m. Ściana południowo-wschodnia zalegała na głębokości 1,70—1,24 m. Ściana zachodnio-północna zbudowana była z cegły spojonej zaprawą wapienną. Zachował się jedynie jeden rząd cegieł posadowiony na calcu i w jamie wczesnośredniowiecznej na głębokości 1,66—1,50 m. Wypełnisko grobowca stanowiła ciemnoszara, sypka ziemia z zawartością beładnie rozmieszczonych kości ludzkich.

Zniszczenia: południowe naroże grobowca zniszczone było przez późniejszy wkop — rów (obiekt 21/60).

Interpretacja: układ grobów nr 1, 2, 3 wskazuje, że pochodzą one z dawnego cmentarza, zniszczonego przez późniejsze osadnictwo nowożytne. Grobowiec murowany położony w bliskiej odległości od innych grobów również łączyć trzeba z tym cmentarzem. Należał on bądź to do kościoła św. Mikołaja, bądź też do bliżej położonej u stóp wzgórza cerkiewki unickiej z XVI/XVII wieku.

Warstwa 3 a — wkopy.

Wkop nr 1 (obiekt 3/60)

Położenie: w południowo-wschodniej części ćw. C, wchodził w południowy profil wykopu.

Opis: Wypełnisko zalegało w calcowej glinie na głębokości 0,50—1,05 m. W poziomie miało zarys nieregularnego owalu o wymiarach 2,20×2 m i stanowiła je jasnoszara sypka ziemia z nielicznymi wkładkami żółtej gliny.

Zniszczenia: w środkowej części wypełniska wkopany był współczesny wkop, który zalegał na głębokości 0,50—0,70 m.

Zawartość: drobne ułamki naczyń glinianych polewanych; drobne fragmenty cegły.

Wkop 2 (obiekt 5/60)

Położenie: częściowo w południowo-zachodnim narożu ćw. C. Wchodził on w profil zachodni i południowy wykopu.

Wypełnisko: zalegało w calcowej glinie na głębokości 0,60—1 m. W poziomie wkop miał zarys nieregularnego, wydłużonego prostokąta o wymiarach 2,40×1,20 m. W calcu zalegał w postaci czterech osobnych niewielkich wkopów. Wypełnisko stanowiła ciemnoszara, sypka ziemia.

Zniszczenia: nie było.

Zawartość: fragmenty naczyń glinianych siwionych, polewanych i drobne ułamki cegły.

Wkop 3 (obiekt 6b/60)

Położenie: częściowo w zachodniej części ćw. C, wchodził w zachodni profil wykopu.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,20—0,75 m, w poziomie miało zarys wydłużonego, nieregularnego prostokąta o wymiarach 0,80×2,50 m, dłuższą osią wchodziło w profil zachodni. Wypełnisko wkopu stanowiła szarobrunatna ziemia z wkładkami żółtej gliny. W pionie miało kształt nieregularnego prostokąta.

Zawartość: nieliczne fragmenty polewanych naczyń glinianych.

Wkop 4 (obiekt 6c/60)

Położenie: na granicy ćw. A i C, przy zachodnim profilu wykopu, częściowo wchodził w ten profil.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,70—1,30 m. W poziomie miało zarys wydłużonego, nieregularnego prostokąta o wymiarach 0,50 × 2,80 m, ułożonego dłuższą osią wzdłuż zachodniego profilu wykopu. Wypełnisko zawierało jasnoszarą ziemię ze smugami ciemnożółtej gliny, przemieszaną z beładnie ułożonymi kośćmi ludzkimi. W przekroju wkop miał zarys lejowaty, na głębokości 1,30—1,80 m zżęzał się do 0,40 m. Dolna partia wkopu wypełniona była kośćmi ludzkimi.

Interpretacja: zsyisko kości ludzkich pochodziło najpewniej ze zniszczonego cmentarza, odkrytego częściowo w arze 6.

Wkop 4 (obiekt 12/60)

Położenie: przy zachodnim profilu ćw. A, wchodził w ten profil wykopu.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,30—1 m w calcu. W poziomie zarysowało się w kształcie półkola o wymiarach 1 m wzdłuż zachodniego profilu i 0,80 m w kierunku wschodnim. W przekroju wkop miał zarys prostokątny. Wypełnisko jego stanowiła szarobrunatna ziemia.

Zawartość: nieliczne ułamki naczyń glinianych polewanych, siwionych i ceglanych.

Wkop 5 (obiekt 7/60)

Położenie: w północno-zachodnim narożu ćw. A. Wchodził on w profil zachodni i północny wykopu.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,60—1,30 m w calcowej glinie. W poziomie zarysowało się półkolistie. Na przestrzeni 1,70 m wkop wchodził w profil północny, zaś w profil zachodni na przestrzeni 1,20 m. Wypełnisko jego stanowiła szarobrunatna ziemia.

Zniszczenia: częściowo zniszczony współczesnym wkopem przy zachodnim profilu.

Zawartość: liczne fragmenty naczyń glinianych, głównie polewanych; drobne ułamki cegły.

Wkop 6 (obiekt 8/60)

Położenie: w północnej części ćw. A.

Wypełnisko: częściowo zalegało w calcowej glinie, częściowo niszczyło budynek nr 1 na głębokości 0,95—1,05 m. W poziomie wkop miał zarys kołisty o średnicy 1,30 m. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna ziemia.

Zawartość: nieliczne fragmenty naczyń glinianych polewanych oraz drobne ułamki cegły.

Wkop 7 (obiekt 21/60) — rów

Położenie: w ćw. D.

Wypełnisko: wypełnisko rowu przechodziło ukośnie z południowo-zachodniego naroża ćw. D w północno-wschodnie naroże. Długość uchwyczonego rowu wynosiła 6 m, szerokość — 0,50—0,60 m. W calcowej glinie zalegało ono na głębokości 0,70—1,40—1,60 m. Wypełnisko rowu stanowiła ciemnoszara ziemia.

Zniszczenia: rów przy wschodnim profilu wykopu zniszczony był przez współczesny wkop.

Zawartość: drobne ułamki cegły.

Wkop 8

Położenie: w środkowej części aru, na granicy ćw. A i C.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,40—1,70 m. W poziomie miało zarys prostokąta o wymiarach 1,40×1,20 m. Wkop dłuższą osią usytuowany był w kierunku południowy zachód — północny wschód. W pionie miał on również kształt prostokątny. Południowa część wkopu była wkopana w jamę 1 i 2. Wypełnisko wkopu stanowiła jasnoszara ziemia, przemieszana smugami jasnożółtej gliny.

Zawartość: fragmenty cegieł.

Warstwa 3 a: łączyła się z opisanymi wyżej wkopami. Zalegała na przestrzeni całego aru. Wystąpiła na głębokości od 0,20—0,30 m do 0,50—0,90 m, miąższość jej wynosiła przeciętnie 0,30—0,60 m. Stanowiła ona szarobrunatną próchnicę o porowatej konsystencji.

Zawartość: liczne ułamki naczyń glinianych polewanych, siwionych i ceglanych; fragmenty kafli; drobne grudki cegły. Sporadycznie występowały ułamki naczyń glinianych wczesnośredniowiecznych.

Warstwa 2 — współczesna

Warstwa 2 b — wkopy

Wkop 9 (obiekt 4/60)

Położenie: przy południowym profilu ćw. C. Wchodził on w profil wykopu.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,20—0,80 m. W poziomie miało zarys nieregularnego półowalu o wymiarach 1,50×0,80 m. Dłuższą osią wchodził on w południowy profil wykopu. Wkop zalegał w calcowej glinie oraz niszczył częściowo grób nr 2. Wypełnisko jego stanowiła ciemnoszara, sypka ziemia.

Zawartość: współczesne ułamki naczyń; przedmioty żelazne; ułamki cegły i kafli.

Wkop 10

Położenie: wkopany w nowożytny wkop nr 1 w ćw. C.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,20—0,60 m. Wkop miał w poziomie zarys nieregularnego owalu o średnicy 1,20 m, w pionie — zarys nieckowaty. Wypełnisko jego stanowiła ciemnoszara, sypka ziemia z wkładkami żółtej gliny.

Zawartość: fragmenty naczyń współczesnych; ułamki cegły i kafli.

Wkop 11

Położenie: przy zachodnio-północnym narożu ćw. D.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,30—1,70 m, w poziomie miało zarys kolisty o średnicy 1,40 m, w przekroju kształt workowaty. Wkop posadowiony był w calcowej glinie oraz częściowo wkopany w jamę nr 2. Wypełnisko jego stanowiła intensywnie czarna, sypka ziemia.

Zawartość: mała ilość fragmentów współczesnych naczyń oraz fragmenty przedmiotów żelaznych.

Wkop 12, 13, 14, 15

Położenie: w północno-wschodnim narożu ćw. D.

Wypełnisko: zachodziły na siebie zalegając w calcowej glinie przeciętnie na głębokości 0,20—1,20 m. Wypełniska wkopów stanowiła ciemnoszara, sypka ziemia.

Zawartość: współczesne ułamki naczyń i fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych, fragmenty kafli.

Wkop 16

Położenie: w północno-wschodnim narożu ćw. B.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,60—1,05 m. Wchodziło w profil północny i wschodni wykopu. W poziomie miało zarys półkolisty o wymiarach profilu 0,50×1,20 m. Wkop dłuższą osią usytuowany był wzdłuż wschodniego profilu wykopu i posadowiony był w wypełnisku piwnicy nowożytniej. Wypełnisko wkopu stanowiła czarna, sypka ziemia.

Zawartość: fragmenty współczesnych naczyń i kaflí; fragmenty przedmiotów żelaznych.

Wkop 17

Położenie: w północno-zachodnim narożu ćw. A.

Wypełnisko: zalegało na głębokości 0,20—1,10 m, wkopane było w nowożytny wkop nr 5. W poziomie wkop miał zarys półkolisty o wymiarach 0,50×0,60 m, wchodził on w północny i wschodni profil wykopu. Wypełnisko stanowiła szara ziemia z wkładkami żółtej gliny.

Zawartość: fragmenty współczesnych naczyń i kaflí.

Warstwa 2 a

Zalegała na przestrzeni całego ara na głębokości od 0,05—0,10 m do 0,20—0,30 m. Była to sypka jasnoszara ziemia przemieszana z współczesnym gruzem i kamieniami. Warstwa ta jest pozostałością po zburzonych w czasie ostatniej wojny zabudowaniach, znajdujących się na cyp-lu wzgórza, a których ruiny zarośnięte trawą są jeszcze widoczne.

Zawartość: fragmenty naczyń współczesnych i nowożytnych.

Warstwa 1 — darń

Wystąpiła na powierzchni całego ara, miąższość jej wynosiła 0,05 — 0,10 m.

Zawartość: fragmenty naczyń współczesnych i nowożytnych.

Wykop główny — ar 23 ćw. C; ar 21, 25, 26 ćw. B; ar ćw. A, C, ar 32, 33 Calec — ciemnożółta glina lessowa z wkładkami czarnej próchnicy, stanowiącymi ślady po korzeniach i norkach zwierzęcych. Na zbadanej przestrzeni wystąpiła duża różnica w głębokości zalegania calca. W północnej części wykopu (ar 31, 32, 33) calec zalegał na głębokości 0,30—0,50 m, natomiast w południowej części wykopu (ar 23, 24, 25, 26) calec występował na głębokości 1—1,20 m. Spadek pierwotnego podłoża wzgórza na tym odcinku z północy, z głębi wzgórza ku południowi wynosił 0,50—0,90 m.

Tam gdzie wystąpiły ślady intensywnego osadnictwa wczesnośredniowiecznego (na 25, 26) calec w swej górnej partii miał zabarwienie szarozółte i pomarańczowoszare.

Warstwa 4 — neolityczna.

Jama 1 (jama 2/62)

Położenie: na granicy ara 24 ćw. D i ara 23 ćw. C.

Wypełnisko: na głębokości od 1,60—2,30 m w calcowej glinie wystąpiło koliste zaciemnienie o średnicy 1,60 m. Zaciemnienie to zalegało pod warstewką szarozółtej, spopielalej gliny. Wypełnisko jamy tworzyła ciemnobrunatna próchnica o miąższości 0,15 m, warstewka szaropomarańczowej gliny o miąższości 0,20—0,30 m, warstewka brunatnej próchnicy o miąższości 0,15 m. Zalegała ona w południowej części jamy.

Zawartość: drobne grudki polepy; 14 fragmentów brzuśca neolitycznych naczyń glinianych. Występowały one w warstewkach brunatnej próchnicy.

Interpretacja: jama bardzo zniszczona. Być może pozostałością warstwy neolitycznej była warstewka zalegająca nad jamą ze śladami przepalenia. Wystąpiła ona na granicy ara 25 ćw. C i ara 24 ćw. D, na głębokości 1,10—1,60 m. Nie zawierała ona jednak żadnych zabytków. Występowanie w późniejszych warstwach ceramiki neolitycznej kultury pucharów lejkowatych wskazuje, że w tej części wzgórza istniało osadnictwo z tego okresu. Jak można sądzić, nie było ono zbyt intensywne. Zostało prawie zupełnie zniszczone przez późniejsze osadnictwo.

OSADNICTWO WCZESNOSPÓDZIOWIECZNE

Faza wcześniejsza — warstwa 3 b.

Budynek nr 2 (obiekt 18/60)

Położenie: na granicy ćw. B i D aru 32.

Wypełnisko: częściowo występowało już na głębokości 0,50 m. Całość zachowanego wypełniska zarysowała się w calcowej glinie na głębokości 1,20 m i zalegała do 1,35 m. Wypełnisko stanowiła jasnobrunatna próchnica z wkładkami żółtej gliny i z zawartością węgla drzewnych. W poziomie ślady budynków miały zarys prostokątny o szerokości 3,20 m. Na dłuższej osi budynek zachowany był tylko częściowo i długość jego wynosiła 3,70 m. Wypełnisko usytuowane było dłuższymi bokami w kierunku północ-południe.

Zniszczenia: północno-wschodnią część budynku niszczyła piwnica nowożytna. Przez południową krawędź wypełniska budynku przechodził w kierunku wschód-zachód późniejszy rów wczesnośredniowieczny (obiekt 24/60).

Palenisko, piec: przy zachodniej krawędzi wypełniska, zapewne w połowie długości budynku, na głębokości 1,50 m w calcowej glinie wystąpił ślad paleniska w postaci kolistego zarysowanego zaciemnienia o średnicy 0,50 m. Była to ciemna spalenizna i glina spieczona na kolor pomarańczowy.

Jama: do zachodniej ściany wypełniska budynku przylegała i łączyła się z nim jama.

Wypełnisko: zalegała ona w calcowej glinie na głębokości od 1,25 do 2,65 m. W poziomie miała zarys kolisty o średnicy 1,20 m, w przekroju pionowym — kształt zwązającego się ku dołowi półowału. W dolnej partii średnica jej wynosiła 0,30 m. Wypełnisko jamy stanowiła brunatna próchnica przemieszana ze spalenizną, popiołem i węglami drzewnymi, przepaloną polepą i wkładkami zbitej ciemnożółtej gliny. Na głębokości od 1,60 do 1,80 m wystąpiły trzy warstewki spalenizny z miętłem węglowym i fragmentami węgla drzewnych.

Elementy konstrukcji: budynek półziemiankowy wkopany w podłoże około 0,90 m.

Zawartość — wypełnisko budynku: 4 małe żuźle żelazne, jeden z nich z polepą; 3 kamienie; 1 fragment polepy; naczynia gliniane wczesnośredniowieczne — grubościennie, z domieszką gruboziarnistego

tłucznia, ślady obtaczania — 20 fragmentów, w tym 1 fragment wylewu, 1 fragment szyjki, 8 części środkowych, jeden zdobiony ornamentem grzebykowym równoległych linii; naczynia średniościenne z domieszką drobnoziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 2 fragmenty, w tym 1 fragment wylewu i fragment części środkowej z ornamentem równoległych linii wykonanych rylcem. Być może wtręt z późniejszego rowu wczesnośredniowiecznego.

Wtręt późniejszy: 1 fragment nowożytnego naczynia glinianego.

Zawartość — jama: 25 fragmentów polepy: 7 kości zwierzęcych ze śladami cięcia. 2 częściowe. przepalone; naczynia gliniane — grubościennie z domieszką gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 10 fragmentów, w tym ułamek wylewu, 1 fragment dna lekkowklęsłego, powierzchnia zewnętrzna zagładzana, 8 części środkowych; łyżwa kościana, wymiary: długość 20,5 cm, szerokość 35 cm, wysokość 2 cm; półfabrykat szydła kościanego, długość 6 cm.

Interpretacja: budynek mieszkalny z jamą o charakterze produkcyjnym — obróbka kości. Zaleganie śladów ogniska w jamie, w jej górnej partii wskazuje, że założone ono było na wczesnej, używanej, zawalanej, głębokiej jamie.

Bydynek nr 3 (obiekt 20/60).

Położenie: na granicy aru 24 ćw. B i aru 32 ćw. D.

Wypełnisko: występowało częściowo na głębokości 0,5 m. Zarys jego w calcowej glinie uchwytany był na głębokości 0,70—0,80 m. Mięszczość wypełniska wynosiła 0,80—0,70 m, zalegało ono na głębokości 1,30—1,40 m. Składało się z jasnobrunatnej, zbitej próchnicy z domieszką węgla drzewnych i z wkładkami żółtej gliny. W wypełnisku zalegały trzy warstewki: 1. intensywnie ciemnej próchnicy na głębokości 0,80—1 m; 2. jaśniejszej próchnicy z wkładkami żółtej gliny (wystąpiła na głębokości 1—1,20 m); 3. ciemna, zbita próchnica zalegała na dnie wypełniska na głębokości 1,30—1,40 m. Budynek w poziomie miał kształt zbliżony do kwadratu o wymiarach 3,5×3,60 m. Dłuższą osią był on usytuowany w kierunku wschód-zachód.

Zniszczenia: w środkową część zachodniej ściany budynku około 0,20 m w głąb wypełniska budynku wcinało się naroże budynku nr 14 (obiekt 22/60). Północno-wschodnie naroże oraz część wschodnią budynku niszczyła piwnica nowożytna (obiekt 19/60).

Palenisko, piec: nie wystąpiło.

Elementy konstrukcji: przy ścianie północnej od strony wewnętrznej, bliżej naroża północno-wschodniego, wystąpił ślad po słupie na głębokości 1,40 m i zalegał do 1,80 m w calcowej glinie. Ślad po słupie w poziomie zarysował się w kształcie koła o średnicy 0,45 m, w pionie miał zarys wydłużonego prostokąta. Drugi ślad po słupie znajdował się naprzeciw słupa pierwszego przy ścianie południowej wewnątrz wypełniska budynku. Zalegał on na głębokości od 1,30 do 2 m w calcowej glinie. W poziomie miał zarys kolisty o średnicy 0,30 m, w pionie zaś kształt wydłużonego prostokąta. Wypełniska śladów po słupach miały tę samą konstrukcję, co wypełnisko budynku.

Budynek półziemiankowy wkopany był pierwotnie w ziemię około 0,90 m.

Zawartość: 30 kości zwierzęcych, 1 przepalona, 25 ze śladami obróbki, cięte i gładzone; 3 fragmenty żuźla żelaznego; kilkadziesiąt brył polepy; 27 kamieni; naczynia gliniane: grubościennie, średniościenne z domieszką gruboziarnistego tłucznia, ślady obtaczania — 14 fragmentów, w tym 3 części wylewu, 10 części środkowych, 3 z ornamentem równoległych linii grzebykowych i linii falistych, 1 część przydenna; średniościenne i cienkościennie z domieszką drobnoziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 17 fragmentów, w tym 2 części wylewu, 14 części środkowych, 5 ornamentowanych poziomymi liniami wykonanymi ryłcem, 1 część dna wklęsłego, na zewnętrznej stronie ślady podsypki z drobnego tłucznia. Prócz tego w wypełniku wystąpiło: 5 fragmentów naczyń neolitycznych — 1 część wylewu, 4 części środkowe, 1 z małym uszkiem; dwa szydła kościane z kości stawowej z końcem silnie wygładzonym, wymiary: 1 — długość 4,5 cm, szerokość w części środkowej 1,50 cm; 2 — długość 6 cm, szerokość 1,3 cm; przesłik dwustożkowy z białego wapienia, cięty, obrabiany ręcznie, wymiary: średnica 2,9 cm, średnica otworu 0,8 cm, wysokość 1,3 cm; niewielki przedmiot obłamany na jednej krawędzi, wykonany ze skorupy neolitycznej, na dłuższej, częściowo odłupanej krawędzi znajdują się trzy małe otwory, na linii tych otworów przebiegają lekkie nacięcia powstałe przez przeciąganie nici (pięć nacięć). Zapewne przyrząd ten służył do motania nici. Nie jest wykluczone, że neolityczną skorupę użyto wtórnie do jego wykonania we wczesnym średniowieczu. Wymiary: długość 5,5 cm, szerokość 2,5 cm, grubość 1,5 cm.

Interpretacja: dość bogaty i różnorodny inwentarz ruchomy wskazuje, że budynek ten pełnił funkcję domu mieszkalnego, w którym jednocześnie zajmowano się różnorodnymi zajęciami, jak tkactwem (przędlik i prawdopodobnie przedmiot do nawijania nici) oraz, być może, obróbką kości. Odkryte dwa przeciwległe sobie słupy wspierały konstrukcję, jak sądzić można z usytuowania słupów, dwuspadowego dachu.

Budynek nr 4 (obiekt 5/61)

Położenie: na granicy aru 24 ćw. B, D i aru 23 ćw. A, C.

Wypełniko: zarys wypełnika uchwytny był w calowej glinie na głębokości 1 m. Miąższość wypełnika wynosiła 0,10—0,30 m. W poziomie miało kształt zbliżony do kwadratu o wymiarach 3 m po linii północny wschód — południowy zachód na 3,20 po linii południowy wschód — północny zachód. Wypełniko zawierało ciemnobrunatną, zbitą próchnicę z zawartością węgla drzewnych i wkładek z ciemnożółtej gliny.

Zniszczenia: środkowa część południowo-wschodniej ściany i część wypełnika budynku została zniszczona wkopem nowożytnym (wkop 1/62).

Palenisko, piec: nie wystąpiło.

Elementy konstrukcji: Na zewnątrz, do naroża południowego budynku przylegało zagłębienie o zarysie półkolistym w poziomie, płytsze niż wypełniko budynku. Wcinało się ono w calca na głębokości 0,70—1 m, tworząc po wybraniu jego wypełnika jakby stopień. Zapewne było to wejście do budynku. W trzech narożach — zachodnim, południowym i wschodnim znajdowały się ślady po słupach. W poziomie miały one zarys kolisty, w pionie kształt wydłużonego, zwężającego się ku dołowi prostokąta. Słup w narożu zachodnim miał średnicę 0,26 m i zalegał w calcu na głębokości 1,20—1,45 m, słup w narożu południowym miał

średnicę 0,25 i zalegał w calcu do głębokości 1,38—1,55 m, słup w narożu wschodnim miał średnicę 0,24 i zalegał w calcu do głębokości 1,05/1,30 m.

Na dnie wypełniska budynku stwierdzono występowanie w calcu śladów po 30 kołkach, które znajdowały się na powierzchni całego wypełniska. Budynek był wkopany w ziemię około 0,30 m.

Zawartość: 5 kości zwierzęcych; naczynia gliniane wczesnośrednio-wieczne, średniościenne z średnioziarnistą domieszką tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 10 drobnych ułamków brzuśca naczyń. Prócz tego 4 fragmenty brzuśca naczyń neolitycznych.

Interpretacja: budynek spełniał zapewne funkcje gospodarcze. Ślady po kołkach wskazują na istnienie wewnątrz budynku jakichś urządzeń. Trzy odkryte ślady po słupach stanowiły element konstrukcji ścian, zapewne sumikowo-łatkowej, wspierały one również zapewne konstrukcję dachu. Wejście do budynku znajdowało się przy południowym narożu.

Budynek nr 5 (obiekt 7/61)

Położenie: na granicy ćw. A i C aru 24.

Wypełnisko: zarys wypełniska został uchwycony w calcu na głębokości w części południowej 1,20—1,25, w części północnej 1,12—1,15 m i zalegał do głębokości 1,20—1,50 m. Nad właściwym wypełniskiem zalegała na głębokości 0,60—1,10—1,10 m warstewka żółtej gliny o miąższości 0,20—0,30 m. Warstewki te pochodziły zapewne ze zniszczonej, górnej partii budynku.

Zarys wypełniska budynku w poziomie miał formę prostokąta o wymiarach 4 m w kierunku północ-południe na 3,40 m w kierunku wschód-zachód. Wypełnisko budynku stanowiła ciemnobrunatna, zbita próchnica z zawartością wkładek ciemnożółtej gliny, węgla drzewnych, drobnych grudek popely.

Zniszczenia: w zachodnią część północnej ściany budynku wcinało się południowe naroże budynku nr 14 (obiekt 22/60).

Palenisko, piec: w północno-wschodnim narożu budynku na głębokości 1,20 m znajdowało się zgrupowania ściśle ułożonych łupanych kamieni-otoczaków. Część z nich nosiła ślady przepalenia. Kamienie tworzyły regularny zarys — kąt prosty w narożu budynku i ułożone były wzdłuż ściany północnej na długość 1 m, a wzdłuż ściany wschodniej na długość 1,60 m. Południowo-zachodnia część paleniska została natomiast zniszczona, kamienie w dużej liczbie występowały w środkowej i południowej części budynku. Ułożone one były bezładnie i przemieszane w wypełnisku budynku. Wśród ściśle ułożonych kamieni w obrębie paleniska występowała duża ilość węgla drzewnych i popiołu przemieszanego z próchnicą. Pod warstwą kamieni zalegała warstewka spalenizny o miąższości 0,05—0,15 m. Głina calcowa, na której zalegała warstewka spalenizny nosiła ślady działania wysokiej temperatury, była zbita i spieczona o barwie ciemnożółtej i pomarańczowoczarnej.

Elementy konstrukcji: budynek wkopany był zapewne około 0,90 m w podłoże. Na dnie wypełniska budynku uchwycono ślady po 4 słupach. Trzy z nich usytuowane były wewnątrz wypełniska, wzdłuż południowej ściany budynku. Jeden w narożu zachodnio-południowym, drugi pośrodku ściany południowej, trzeci w narożu południowo-wschodnim.

W poziomie miały one zarys kolisty o średnicy 1—0,30 m, 2—0,58 m, 3—0,52 m, w pionie miały kształt zwężających się ku dołowi półkoli, zalegały one w calcu na głębokości 1—1,40 do 1,60 m, 2—1,40 do 1,84 m, 3—1,40 do 1,66 m. Słup czwarty znajdował się w środkowej części ściany wschodniej, przy jej krawędzi, tak, że część wypełniska słupa wychodziła poza wypełnisko budynku. W planie miał on zarys owalny o wymiarach 0,20—0,10 m. W pionie miał on zakończenie dwudzielne, jedna część miała średnicę 0,15 m i zakończenie trójkątne, druga część o średnicy 0,05 m miała zakończenie półwalne. Słup zalegał w calcu na głębokości 0,90 m do 1,80 m. Wypełnisko śladów po słupach miało tę samą konsystencję co wypełnisko budynku.

Wzdłuż ściany południowej, przy jej wschodniej krawędzi, po wybraniu warstwy wypełniska budynku wystąpiło podłużne w poziomie zagłębienie o wymiarach: długość w kierunku wschód-zachód — 1,30 m, szerokość w kierunku północ-południe — 0,26 m. W przekroju miało kształt półkolisty o głębokości 1,38—1,48 m. Był to ślad belki.

Zawartość — wypełnisko budynku: 5 kości zwierzęcych; 3 bryłki polepy; kilkadziesiąt kamieni; naczynia gliniane wczesnośredniowieczne — grubościennie i średniościenne z domieszką gruboziarnistego i drobnoziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 30 fragmentów, w tym: 4 części wylewu, 1 część szyjki, 22 części środkowe, 2 części przydenne, 1 część dna, lekko wklęsłe, na zewnętrznej stronie ślady podsypki z grubego tłucznia; naczynia średniościenne, cienkościennie, domieszka drobnego tłucznia, ślady obtaczania — 10 fragmentów, w tym: 1 część wylewu, 9 części środkowych, 7 ornamentowanych liniami rytymi; naczynia neolityczne — 6 fragmentów, w tym 3 części środkowe, 1 część dna; fragment szydła z kości stawowej o zaokrąglonym końcu.

Wtręty wtórne: naczynia i kafle nowożytnie — fragment 1 wylewu dzbana; 1 naczynia siwionego; fragment brzuśca ceglatego naczynia; 2 fragmenty naczynia polewanego, część ucha, część przydenne; 2 fragmenty kafli.

Zawartość — palenisko: 5 kości zwierzęcych; naczynia gliniane wczesnośredniowieczne — grubościennie z domieszką grubego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 1 część wylewu, ornament w niższej partii szyjki z równoległych linii wykonanych narzędziem grzebykowym; naczynia cienkościennie z domieszką średnioziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 1 część środkowa.

Interpretacja: inwentarz ruchomy oraz obecność paleniska wskazuje, że budynek był domem mieszkalnym. Ślady po słupach świadczą, że wspierały one konstrukcję dachową, zapewne dwuspadową. Ślad po belce, która znajdowała się między drugim i trzecim słupem, pozwala przypuszczać, że ściany budynku zbudowane były na sumik i łątkę.

Budynek nr 6 (obiekt 9/61)

Położenie: na granicy aru 25 w ćw. B i aru 33 w ćw. D, aru 24 w ćw. A.

Wypełnisko: wypełnisko budynku w części zachodniej uchwytne było na głębokości 0,80 m., w części wschodniej na głębokości 1,10—1,15 m i zalegało w calcu na głębokości zachodniej do 1,20 m, w części środkowej do 1,40—1,50 m, w części wschodniej zalegało na głębokości

1,15—1,45 m. Miąższość zachowanego wypełniska wahała się w granicach 0,30—0,70 m. Stanowiło ono ciemnobrunatną, zbitą próchnicę z zawartością węgla drzewnych i wkładek ciemnożółtej gliny. W poziomie wypełnisko miało zarys prostokąta. Uchwycono dokładny zasięg wypełniska tylko po linii północny zachód — południowy wschód, stanowiącej szerokość budynku, która wynosiła 3,40 m. W kierunku południowy zachód — północny wschód wypełnisko budynku uchwycono do 3,60 m długości. W północnej części budynku wystąpiła tylko warstwa intensywnie brunatnej zbitej próchnicy, jednakże nie było wkopu, tak jak w pozostałej partii budynku, który jak inne zabudowania był zagłębiony w całość.

Zniszczenia: we wschodnią ścianę budynku wcinał się zachodni narożnik budynku nr 14 (obiekt 22/60). W południowej części budynku znajdował się wkop nowożytny, który zalegał na głębokości od 0,40 do 1,30 m, w pionie miał zarys nieckowaty, w poziomie zaś kształt wydłużonego owalu o wymiarach 2,20 m w kierunku wschód-zachód i 1 m po linii północ-południe.

Palenisko, piec: przy południowo-wschodniej ścianie, a w jej środkowej partii na głębokości 1,15 m wystąpiło niewielkie skupisko łupanych kamieni średniej wielkości. Były one ułożone dość luźno i bezładnie, nosiły ślady przepalenia. Wokół kamieni zalegała próchnica przemieszana ze spaliną i węglami drzewnymi. Był to ślad zniszczonego w większej części paleniska. W narożu południowym budynku wystąpiło skupisko 7 dużych kamieni, ułożonych obok siebie i jeden na drugim, częściowo przepalonych.

Elementy konstrukcji: wzdłuż ściany południowo-zachodniej budynku wypełnisko zalegało nieco głębiej w calcu — do 1,50 m, tworząc zagłębienie o zarysie wydłużonego prostokąta w poziomie, o wymiarach 0,90 m wzdłuż ściany budynku i 0,50 m w kierunku północ-południe. Głębokość zagłębienia w stosunku do dna wypełniska budynku wynosiła 0,10 m. Na skraju tego zagłębienia znajdował się ślad po słupie. W poziomie miał on zarys kolisty o średnicy 0,26 m i zalegał w calcu na głębokości od 1,50 do 1,80 m. W pionie miał kształt ściętego stożka zwężającego się ku dołowi. Wypełnisko śladu po słupie miało tę samą konsystencję co wypełnisko budynku.

Zawartość: kilkadziesiąt kamieni, przeważnie otoczków różnej wielkości, niektóre ze śladami przepalenia; 23 bryłki polepy; 15 kości zwierzęcych; naczynia gliniane wczesnośredniowieczne — średniościenne z domieszką grubego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 2 fragmenty wylewu; naczynia neolityczne — 16 drobnych fragmentów brzuśca.

Zawartość — palenisko: nad paleniskiem (zaciemnienie nr 1 ar 24, ćw. A) 1 kość zwierzęca; 13 bryłek polepy, 14 kamieni, 7 przepalonych; naczynia gliniane, wczesnośredniowieczne — średniościenne i grubościennie z domieszką z grubo- i średnioziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 15 fragmentów; w tym 11 części środkowych, 4 ornamentowane liniami równoległymi prostymi i falistymi, wykonanymi narzędziem grzebykowym, 3 części wylewu, 1 część przydenna; naczynia średniościenne i cienkościennie z domieszką drobno-

ziarnistego tłucznia, ze śladami obtaczania — 5 fragemntów części środkowych i ornamentowanych liniami równoległymi rytymi. 1 fragment — nacięciami ukośnymi.

Palenisko — 12 kamieni ze śladami przepalenia; ziarna roślin.

Interpretacja: budynek półziemiankowy, obecność paleniska i inwentarz ruchomy. Odkryty ślad po słupie w części środkowej ściany południowo-zachodniej wskazuje, że podtrzymywać on mógł najpewniej konstrukcję, zapewne dwuspadowego dachu.

Budynek 7 (obiekt 4/62)

Położenie: w arze 25 na granicy ćw. B i D.

Wypełnisko: zalegało w calcu na głębokości 1,10 m do 1,20—1,30 m. Miąższość wypełniska wynosiła 0,05— do 0,30 m. W poziomie miało ono zarys zbliżony do kwadratu o wymiarach 2 m w kierunku południowy zachód — północny wschód na 1,90 m w kierunku południowy wschód— północny zachód. Wypełnisko tworzyła ciemnobrunatna, zbita próchnica z zawartością węgla drzewnych, wkładek żółtej gliny.

Zniszczenia: nie było.

Palenisko, piec: nie wystąpiło.

Jama: przylegała do zachodniego naroża budynku i łączyła się z nim. W poziomie miała na głębokości 1,10 m zarys owalny o wymiarach 1,40 m w kierunku wschód-zachód na 1,10 m w kierunku północ-południe. W calcowej glinie wypełnisko zalegało na głębokości od 1,10 do 2,90 m, w pionie miało kształt workowaty. W wypełnisku wyróżniono 6 warstw: 1. ciemnobrunatna próchnica z zawartością węgla drzewnych, żółtych wkładek gliny o konsystencji podobnej do wypełniska budynku zalegała na głębokości 1,10 do 1,45 m; 2. warstwa intensywnie przepalanej próchnicy barwy brunatnoczarnej z zawartością węgla drzewnych, bryłek polepy, wystąpiła ona na głębokości od 1,45 m do 1,70—1,80 m; poziom węgla i popiołu drzewnego o kilkucentymetrowej miąższości, zalegający w warstwie, był śladem ogniska; 3. warstwa ta miała podobną konsystencję jak warstwa druga i zalegała na głębokości od 1,70 do 1,80 m do 2—2,10 m. Na jej dnie wystąpiła warstewka popiołu i węgla drzewnych o kilkucentymetrowej miąższości, zalegała ona na mniejszej przestrzeni niż analogiczna warstewka w warstwie drugiej; 4. warstwę tę tworzyła ciemnożółta, zbita glina z domieszką brunatnej próchnicy, popiołu i węgla drzewnych. Wystąpiła ona na głębokości od 2—2,10 m do 2,20—2,40 m. Warstwy 1, 2, 3, 4 zalegały płycej w zachodniej części jamy i schodziły ukośnie głębiej ku wschodniej części jamy; 5. warstwa ciemnobrunatnej próchnicy z domieszką węgla drzewnych i dużych bryłek polepy. Zalegała ona w calcu na mniejszej przestrzeni niż poprzednie warstwy (średnica wypełniska wynosiła na tym poziomie 0,80 m). Wystąpiła ona na głębokości od 2,20 do 2,40 m do 2,60 m. W zachodniej części jamy znajdowała się ciemnożółta glina z nikłą domieszką próchnicy i spalenizny, łącząca się bezpośrednio z calcem. Warstwa żółtej gliny z próchnicą jest śladem obsypania się jamy na tym poziomie; 6. warstwa ta wystąpiła na większej przestrzeni niż warstwa 5 (średnica 1,20 m), zalegała ona na głębokości 2,60—2,90 m.

Zawartość — budynek: 3 kości zwierzęce; 10 bryłek polepy; 11 kamieni; naczynia gliniane średniościenne z domieszką grubego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 3 fragemnty części środ-

kowych, ornamentowane prostymi liniami równoległymi i falistymi wykonanymi narzędziem grzebykowym.

Zawartość — jama:

Warstwa 1 : 3 kamienie; 1 bryłka polepy; naczynia gliniane średnio- i grubościennie, z domieszką grubego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 3 fragmenty, w tym 1 część wlewu, 1 część brzuśca, 1 część dna lekko wklęsłego o zagładzanej zewnętrznej powierzchni; 1 fragment części środkowej naczynia neolitycznego.

Warstwa 2: 28 kamieni ze śladami przepalenia; 10 kości zwierzęcych; drobne wióry kościane; 2 bryłki polepy; naczynia gliniane grubo- i średniościennie z domieszką grubo- i średnioziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 10 fragmentów, w tym 9 części środkowym, 1 ornamentowany liniami falistymi, wykonany narzędziem grzebykowym, 1 fragment przydenny.

Warstwa 3: 45 kamieni częściowo przepalonych; 28 kości zwierzęcych, 16 ze śladami cięcia i gładzenia; drobne wióry kościane; 14 bryłek polepy; naczynia gliniane średnio- i grubościennie z domieszką średniego i grubego tłucznia, ślady obtaczania; 90 fragmentów, w tym — 13 części wylewu, 2 części szyjki, 56 części środkowych, 27 ornamentowanych liniami prostymi i falistymi narzędziem grzebykowym, 9 części przydennych, 10 fragmentów den lekko wklęsłych, naczynia średnio- i cienkościennie z domieszką drobnego tłucznia, dość dobrze wypalonego, ze śladami obtaczania — 4 fragmenty, w tym 1 część wylewu, 3 części środkowe zdobione liniami równoległymi, rytymi; 3 fragmenty części środkowych naczyń neolitycznych.

Późne wtręty: 3 fragmenty naczyń nowożytnych, w tym — 1 część wylewu ceglatego naczynia flaszkowatego, 1 fragment brzuśca naczynia polewanego, 1 fragment części środkowej naczynia siwionego.

Przedmioty kościane: fragment łyżwy (?) o szerszej powierzchni wygładzonej, równej, obłamany jeden koniec, wymiary: długość 20 cm, szerokość w części środkowej 2,4 cm, przy krawędzi 2,5 cm, grubość 3 cm. Półfabrykat: szydła ze śladami cięcia i gładzenia o zaokrąglonym zakończeniu, wymiary: długość 9,5 cm, szerokość w części środkowej 1,2 cm. Dwa małe fragmenty przedmiotu żelaznego.

Warstwa 4: nie stwierdzono zabytków; Warstwa 5: 8 kamieni; 9 kości zwierzęcych, 3 przepalone; 20 bryłek polepy; naczynia gliniane średnio- i grubościennie z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 4 fragmenty, w tym 1 fragment wylewu, szyjki i brzuśca ornamentowany liniami poziomymi i falistymi, wykonany narzędziem grzebykowym, oraz nacięciami ukośnymi na profilowanej krawędzi naczynia i spiralną linią rytą na wewnętrznej stronie wylewu; 2 fragmenty części środkowych, 1 ornamentowany liniami równoległymi spiralnymi, wykonany grzebykiem. Warstwa 6: 13 kamieni; 1 kość zwierzęca; naczynia gliniane grubo- i średniościennie z grubą domieszką tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 4 fragmenty brzuśca — 1 ornamentowany liniami równoległymi spiralnymi i falistymi, wykonany narzędziem grzebykowym.

Interpretacja: nieduże rozmiary budynku, jego łączność z jamą oraz inwentarz jamy wskazują, że był to obiekt o charakterze produkcyjnym.

Z funkcjonowaniem budynku wiązać można 1 warstwę jamy oraz zawierające ślady ognisk warstwy 2 i 3. Wióry kościane, duża liczba kości wskazuje, że był to zapewne warsztat obróbki kości. Dolna, zasypana część jamy była jak najpewniej używana wcześniej i raczej nie wiązała się z budynkiem. Przeznaczenie jej mogło również być związane z jakimiś funkcjami produkcyjnymi, np. wyprawą skór.

Budynek 8 (obiekt 5/62)

Położenie: w arze 25 na granicy ćw. C i D. Wystąpił częściowo w wykopie.

Wypełnisko: zalegało w calcu na głębokości 0,80—0,90 m do 1,60—1,90. W poziomie część odkryta wypełniska miała kształt prostokąta o wymiarach 3,40 m w kierunku wschód-zachód. Przepuszczalnie długość wypełniska w kierunku północ-południe wynosiła 3 m. Zasięg wypełniska budynku w części południowej nie jest jednak pewny. Wypełnisko bowiem wchodziło na południowy profil wykopu. Prawdopodobnie narożnik południowo-zachodni został zniszczony przez sąsiedni budynek (obiekt 7/62). Wypełnisko tworzyła ciemnobrunatna, zbita próchnica z wkładkami żółtej gliny i z zawartością węgla drzewnych.

Zniszczenia: południowo-zachodnia część niszczona była przez sąsiedni budynek.

Palenisko, piec: w północno-wschodnim narożu budynku wystąpił piec. Zbudowany był z ciemnożółtej zbitej gliny. W poziomie miał zarys podkowiasty, otworem usytuowany był do wnętrza budynku. Wysokość zachowanych ścianek wynosiła 0,40—0,45 m, szerokość wschodniego ramienia — 0,25 m, szerokość środkowej części ścianki — 0,30 m, zachodniego ramienia — 0,40 m. Szerokość paleniska pieca wynosiła 0,40 m, długość — 0,65 m. Dno paleniska nosiło ślady działania wysokiej temperatury i miało zabarwienie pomarańczowożółte.

Elementy konstrukcji: budynek półziemiankowy wkopany około 1 m w calcową glinę. Dno wypełniska nie nosiło śladów po słupach, jedynie zachowało kilkanaście śladów po kołkach usytuowanych we wschodniej części budynku. Wzdłuż północnej ściany budynku od jego północno-zachodniego naroża do połowy długości ściany znajdowało się na dnie wypełniska dwudzielne zagłębienie. W poziomie miało ono zarys wydłużonego prostokąta o długości 1,80 m w kierunku równoległym do ściany budynku i o szerokości 0,40 m. W przekroju pionowym zagłębienie miało kształt nieckowaty o głębokości 0,15 m w stosunku do dna wypełniska budynku. W połowie długości zagłębienie to było przedzielone cienkim wyższym pasmem gliniastego podłoża. Był to ślad najpewniej po dwóch belkach leżących wzdłuż północnej ściany budynku.

Zawartość — wypełnisko — wschodnia część: 2 kości zwierzęce; 3 bryłki polepy; naczynia gliniane grubo- i średniościenne z grubo- i średnioziarnistą domieszką tłuczni, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania; 12 fragmentów, w tym 4 części wylewu, 6 fragmentów brzuśca, 2 części przydenne; część zachodnia wypełniska częściowo zniszczona przez sąsiedni budynek: 17 kości zwierzęcych; 2 bryłki polepy; 36 kamieni, większość przepalonych; naczynia gliniane średnio- i grubościennie z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłuczni, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 23 fragmenty, w tym 7 części wylewu, 12 części brzuśca, 5 ornamentowanych liniami równoległymi prostymi

i falistymi wykonanymi narzędziem grzebykowym, 4 części przydenne; naczynia średniościenne z domieszką średnio- i drobnodziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 37 fragmentów, w tym 1 część wylewu, 33 części brzuśca, 29 ornamentowanych liniami równoległymi i falistymi, 3 części przydenne, fragment dna wklęsłego ze znakiem garncarskim, 1 fragment części środkowej naczynia neolitycznego; szydło kościane z kości stawowej o zaokrąglonych końcach, wymiary: długość 9 cm, szerokość w części środkowej 1,5 cm.

Zawartość — wypełnisko pieca: 6 bryłek polepy; naczynia gliniane grubo- i średniościenne z domieszką grubo- i średnioziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 8 fragmentów, w tym 2 części wylewu, 5 części środkowych, 1 część przydenne.

Interpretacja: budynek mieszkalny. Ślad po belce wzdłuż północnej ściany budynku jest zapewne pozostałością drewnianej ściany budynku.

Budynek 9 (obiekt 3/62)

Położenie: w części środkowej aru 25.

Wypełnisko: zalegało w calcu na głębokości 1,40—1,50 m do 1,70—1,80 m w części południowo-wschodniej, w środkowej części i północno-zachodniej zalegało do głębokości 2—2,05 m. W poziomie wypełnisko budynku miało zarys podobny do kwadratu o wymiarach 2,80 w kierunku północny zachód-południowy wschód na 2,80 po linii południowy zachód-północny wschód. Do południowo-wschodniej ściany i zachodnio-południowej przylegały prostokątne „występy”. Pierwszy z nich znajdował się przy narożu wschodnim budynku i miał wymiary w poziomie 1 m długości w kierunku południowy wschód-północny zachód i 0,80 m szerokości w kierunku północny wschód-południowy zachód. Warstwa kulturowa zalegała na tym odcinku płycej niż we właściwym wypełnisku budynku, do głębokości 1,70 m. Było to zapewne wejście do budynku. Drugi „występ” znajdował się przy zachodnim narożu budynku i przylegał do zewnętrznej południowo-zachodniej ściany. Wymiary: długość 0,70 m w kierunku południowy zachód-północny wschód, szerokość 0,60 m po linii północny wschód-południowy zachód. Również i na tym odcinku warstwa zalegała nieco płycej, do 1,90 m, niż we właściwym wypełnisku budynku. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna, zbita próchnica z wkładkami żółtej gliny, z zawartością węgla drzewnych.

Zniszczenia: nie było.

Palenisko pieca: nie wystąpiło.

Elementy konstrukcji: budynek półziemiankowy wkopany około 0,50—0,60 m w calcu. Wejście w postaci prostokątnego stopnia schodzącego pochyło do wnętrza budynku. Na dnie wypełniska wystąpiły ślady po pięciu słupach. Pierwszy znajdował się przy narożu wschodnim, wewnątrz budynku, przy wejściu do budynku. W poziomie miał zarys kołisty o średnicy 0,20 m, zalegał w calcu do głębokości od 1,82 do 2,07 m; w pionie miał zarys stożkowaty. Trzy następne słupy znajdowały się wzdłuż wewnętrznej strony południowo-zachodniej ściany budynku. Drugi usytuowany był w narożu północno-wschodnim, miał on zarys owalny w poziomie, wymiary jego wynosiły 0,25×0,10 m, w calcu zalegał on na głębokości od 1,80 do 2,09 m, w przekroju pionowym miał kształt zwięzającego się półowału. Trzeci słup znajdował się w po-

łowie długości ściany, w poziomie miał zarys owalny o wymiarach 0,20 × 0,10 m, w calcu zalegał na głębokości od 1,80 do 2,11 m, w pionie miał kształt zwężającego się ku dołowi półowalu. Czwarty słup usytuowany był przy nasadzie „występu” zachodniego, wyznaczał on jakby naroże zachodnie budynku, na linii przebiegu ściany południowo-zachodniej.

W poziomie miał zarys owalny o wymiarach 0,16 × 0,12 m, zalegał w calcu na głębokości od 1,80 do 2,09 m, w pionie miał kształt zwężającego się ku dołowi półowalu. W odległości 0,40 m od północno-wschodniej ściany wewnątrz budynku wystąpił piąty słup. W poziomie miał zarys trójkątny o wymiarach 0,24 × 0,24 m, w pionie natomiast miał kształt zwężającego się półowalu, zalegał on w calcu na głębokości od 1,80 do 2,07 m. Wzdłuż południowo-wschodniej ściany budynku na dnie wypełniska wystąpiły owalne zagłębienia, nie przekraczające 0,10 m głębokości i 0,15 m średnicy. Podobne zagłębienia, zapewne ślady po kolkach, w liczbie czterech wystąpiły przy południowej ścianie, przy narożu południowo-wschodnim, przy pierwszym słupie wystąpiło 5 takich zagłębień — trzy przy północno-wschodniej ścianie oraz w środkowej części wypełniska — 10 zagłębień.

Zawartość: 14 kości zwierzęcych; 10 kamieni; 15 bryłek polepy; naczynia gliniane grubo- i średniościenne z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 21 fragmentów brzuśca; żelazna sprzączka do pasa, prostokątna o lekko wklęsłych, dłuższych bokach. Kanty sprzączki są lekko zaokrąglone, wykonana jest z prętu żelaznego o przekroju prostokątnym. Wymiary: długość 5,6 cm, szerokość 4,4 cm, szerokość prętu 0,6—0,8 cm, grubość 0,4 cm.

Interpretacja: budynek o charakterze gospodarczym. Słupy, jak się wydaje, służyły przede wszystkim do wspierania konstrukcji dachu. Układ słupów przy ścianie północno-zachodniej wskazuje, że dach mógł być dwuspadowy. Być może, że w tym przypadku zastosowano konstrukcję na ślepię i sochę. Liczne zagłębienia na dnie wypełniska budynku są śladami urządzeń wnętrza budynku.

Budynek 10 (obiekt 2/62)

Położenie: na granicy aru 33 ćw. C, aru 25 ćw. A, aru 26 ćw. B.

Wypełnisko: zalegało w calcu na głębokości od 1,10—1,40 do 1,50 m. Miąższość wypełniska w środkowych partiach budynku wynosiła 0,40—0,50 m. Zarys wypełniska w poziomie miał kształt prostokątny o wymiarach 3,70 m w kierunku południowy zachód-północny wschód, 2,80 m w kierunku południowy wschód-północny zachód. Przy północno-wschodniej ścianie budynku, koło północnego naroża do wypełniska budynku przylegał półkolista „występ” o wymiarach — długość w kierunku północny wschód-południowy zachód — 1,20 m i szerokość w kierunku północny zachód — południowy wschód — 0,80 m. Przy północno-wschodniej krawędzi „występu” wypełnisko zalegało bardzo płytko, pogłębiając się stopniowo w kierunku wypełniska budynku. Było to zapewne wejście do budynku. Wypełnisko budynku stanowiła ciemno-brunatna, zbita próchnica z wkładami ciemnożółtej, zbitej gliny i z zawartością węgla drzewnych.

Zniszczenia: północno-zachodnia ściana budynku przy zachodnim narożu zniszczona była przez nowożytny wkop (1/62), który wcinał się w wypełnisko budynku półkolistie — 0,30 m na 1 m.

Palenisko, piec: nie wystąpił.

Elementy konstrukcji: budynek półziemiankowy wkopany 0,30—0,50 m w calcowe podłoże. Na dnie wypełniska wystąpiły ślady po pięciu słupach oraz po 114 kołkach. Ślady po kołkach znajdowały się prawie na całej powierzchni dna wypełniska, tylko środkowa partia nie miała śladów po kołkach. Dwa słupy usytuowane były przy północno-zachodniej ścianie budynku, jeden w narożu północnym, blisko wejścia, drugi w środkowej części długości ściany. Miały one w poziomie zarys kolisty, każdy o średnicy 0,20 m. Pierwszy zalegał w calcu na głębokości 1,35—1,59 m, drugi na głębokości 1,40—1,70 m. W pionie miały one zarys zwązającego się ku dołowi półowalu. Trzy następne słupy usytuowane były na linii południowy zachód—północny wschód. Jeden (nr 3) znajdował się pośrodku ściany południowo-zachodniej, drugi (nr 4) w środkowej części wypełniska budynku, ale nie w samym jego środku, trzeci (nr 5) wystąpił przy południowo-wschodniej ścianie budynku, również w połowie jej długości. Słupy nr 3 i 4 miały w poziomie zarys kolisty o średnicy 0,24 m i 0,20 m. W calcu zalegały one na głębokości od 1,48 do 1,83 m (nr 3) i 1,48—1,77 (nr 4). W pionie miały zarys zwązających się ku dołowi wydłużonych półkoli. Słup piąty miał w poziomie zarys nieregularnego owalu o wymiarach 0,30 na 0,24 m, w calcu zalegał na głębokości od 1,40 do 1,73 m i zarys jego w przekroju podobny był do słupów poprzednich.

Zawartość: 10 kości zwierzęcych; 5 bryłek polepy; 20 kamieni; naczynia gliniane średnio- i grubościennie, z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 18 drobnych fragmentów brzuśca.

Interpretacja: budynek gospodarczy. Wskazuje na to zarówno bardzo ubogi inwentarz, jak również brak paleniska lub pieca. Liczne ślady po kołkach są pozostałością urządzenia wnętrza budynku. Trzy słupy idące środkiem domostwa, wzdłuż jego dłuższej osi, wspierały zapewne konstrukcję dachu dwuspadowego, być może sochowo-ślemieniową. Pierwszy i drugi słup usytuowane były wzdłuż północno-zachodniej ściany, wiązały się zapewne z konstrukcją ścian domostwa, być może sumikowo-łatkową.

Budynek 11 (obiekt 6a/62)

Położenie: ar 33 w ćw. A i B.

Wypełnisko: fragment południowo-wschodni wypełniska w półkolistym narożu południowo-zachodnim wystąpił na głębokości 1,20 do 1,80 m. Północna część wypełniska wchodziła w północny profil wkopu. Wschodnia część budynku zniszczona została przez późniejszy budynek (6b/62). Długość zachowanego wypełniska, uchwyconego w wykopie wynosiła 1,40 m w kierunku południowym, w kierunku wschód—zachód przy profilu wykopu szerokość zachowanego wypełniska wynosiła 1 m, przy narożu budynku 0,40 m.

Wypełnisko tworzyła brunatnoszara próchnica przemieszana z ciemnożółtą gliną, z zawartością węgla drzewnych.

Zniszczenia: por. opis wypełniska.

Palenisko, piec: na dnie wypełniska, przy zachodniej ścianie budynku na głębokości 1,70—1,80 m wystąpiło zgrupowanie łupanych, niewielkich kamieni. Wokół kamieni wystąpiła duża ilość spalenizny, węgla i popiołu drzewnego. Pod kamieniami calec wykazywał działanie wysokiej temperatury, był mocno spieczony i miał barwę ceglastą.

Elementy konstrukcji: prostokątny budynek półziemiankowy wkopany około 0,60 m w calec.

Zawartość: 20 kamieni; 3 bryłki polepy; naczynia gliniane średnio- i grubościennie z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 9 fragmentów brzuśca.

Interpretacja: palenisko wskazuje, że budynek miał charakter mieszkalny.

Młodsza faza osady

Budynek 12 (6b/62)

Położenie: na granicy ów. A i C aru 33 wystąpiła południowa część budynku, pozostała część wchodziła w północny profil wykopu.

Wypełnisko: zarysowało się w całcowej glinie na głębokości 1—1,20 m i zalegało do 1,90 m. Miało ono w poziomie zarys nieregularnego prostokąta. Idący nieco skośnie przez południową krawędź wypełniska późniejszy, wczesnosredniowieczny rów (obiekt 24/60) zniszczył tę ścianę budynku, która zapewne łączyła się pod kątem prostym ze ścianami zachodnią i wschodnią. W kierunku wschód-zachód uchwycona została w całości długość budynku — 3,50 m. Ściana wschodnia uchwycona była w wykopie w kierunku północnym, fragmentarycznie na długości 2,15 m. Ściana zachodnia zaś również fragmentarycznie na długości 1,60 m. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna, zbita próchnica z wkładką ciemnożółtej gliny i z zawartością węgla drzewnych.

Palenisko, piec: w środkowej części budynku, przy północnym profilu wykopu na głębokości 1,80—1,90 m wystąpiło skupisko kilkunastu kamieni (0,80 m od zachodniej ściany budynku, 2 m od wschodniej ściany). Były one ułożone ściśle i silnie przepalone. Palenisko wchodziło w profil wykopu.

Elementy konstrukcji: na dnie wypełniska, przy wschodniej ścianie budynku, wystąpiły ślady po dwóch słupach i po belce. Słup pierwszy znajdował się zapewne w narożu południowo-wschodnim budynku, zniszczonym częściowo przez rów. Zalegał on w calcu na głębokości od 1,80 do 2,07 m, miał zarys kolisty o średnicy 0,25 m, w pionie zaś miał kształt zwężającego się ku dołowi prostokąta. Drugi słup położony 1,60 m na północ od pierwszego miał w planie zarys kolisty o średnicy 0,16 m i zalegał w calcu na głębokości od 0,80 do 2,20 m, w przekroju miał kształt zwężającego się ku dołowi półowału. Między słupami wystąpiło zagłębienie w kształcie wydłużonego prostokąta o wymiarach 1,10 na 0,26 m, dłuższą osią ułożone równoległe do wschodniej ściany budynku. Zagłębienie miało przekrój nieckowaty i zalegało w calcu około 0,10 m. Na dnie wypełniska wystąpiło 11 śladów po kołkach, 4 z nich znajdowały się wzdłuż wschodniej ściany wypełniska.

Zawartość: 59 kamieni; 9 bryłek polepy; 42 kości zwierzęce; 8 żużli żelaznych; naczynia gliniane średnio- i cienkościennie z domieszką średnioziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami — 47 ułamków brzuśca, 1 część przydenna; żelazna zapinka podkowiasta z zawiniętymi

spiralnie końcami. Kolec miała ostro zakończony, zwężający się ku końcowi, lekko łukowato wygięty. Nasada kolca zawinięta dookoła prętu fibuli i w ten sposób jest doń przymocowana. Kolec w przekroju ma kształt prostokątny. Fibula wykonana jest z prętu żelaznego o przekroju owalnym. Wymiary: długość 5,6 cm, szerokość 6,2 cm, średnica prętu fibuli 0,7 cm, średnica prętu kolca 0,3 cm

Interpretacja: bogaty inwentarz ruchomy i obecność paleniska wskazują, że był to budynek mieszkalny. Ślady konstrukcji drewnianych zachowane przy wschodniej ścianie budynku dają podstawę do przypuszczenia, że ściany domostwa zbudowane były na sumik i łątkę.

Budynek 13 (obiekt 7/62)

Położenie: na granicy ćw. C i D aru 25, północny fragment budynku. Pozostała część wchodziła w południowy profil wykopu.

Wypełnisko: zarysowała się w calcu na głębokości 1—1,10 m i zalegało w części północnej wypełniska do głębokości 1,60 m, w części środkowej i południowej do głębokości 1,85—2,05 m. W poziomie wypełnisko miało zarys nieregularny. Zasadnicza część budynku zalegała wzdłuż południowego profilu wykopu na przestrzeni 4,20 m i w kierunku północnym, w wykopie wystąpiła na przestrzeni około 3 m. Przy profilu wykopu od strony wschodniej wypełnisko budynku łączyło się z wypełniskiem budynku nr 8 (obiekt 5/62). W wypełnisku budynku wyróżniono dwie warstwy. Pierwsza, ciemnoszara próchnica, miejscami przemieszana z ciemnożółtą gliną. Zalegała ona w zachodniej części budynku na głębokości 1,10—1,60 m. Druga warstwa zalegała na całej przestrzeni wypełniska budynku, tam gdzie występowała warstwa pierwsza, z tym, że zalegała niżej, na dnie wypełniska budynku, na głębokości od 1,60 do 2,05 m. Tworzyła ją ciemnobrunatna, zbita próchnica z wkładkami ciemnożółtej gliny z zawartością węgla drzewnych.

Zniszczenia: budynek ten zapewne niszczył zachodnią krawędź budynku nr 8. Być może, że pierwsza warstwa budynku, zalegająca tylko w jego części, była pozostałością jakiegoś późniejszego zabudowania wczesnośredniowiecznego, które zniszczyło częściowo wypełnisko budynku.

Palenisko, piec: nie było. W profilu południowym wykopu, w zasięgu omawianego budynku, wystąpiło skupisko polepy, która zalegała na głębokości 1,60—1,80 m na przestrzeni 0,90 m.

Elementy konstrukcji: budynek półziemiankowy wkopany około 0,90 m w podłoże. Na dnie wypełniska wystąpiły ślady po dwóch słupach. Pierwszy przy hipotetycznej wschodniej ścianie wypełniska (w tym miejscu wysypisko łączyło się z budynkiem nr 8), przy profilu wykopu. Zalegał on w calcu na głębokości od 1,20 do 2 m. W poziomie miał zarys prostokątny o wymiarach 0,16 na 0,18 m, w pionie miał kształt zwężającego się ku dołowi prostokąta. Drugi słup wystąpił przy północnej ścianie budynku, wewnątrz wypełniska, zapewne przy wschodniej ścianie budynku nr 8. Zalegał on w calcu na głębokości od 1,10 do 2,30 m. W poziomie miał zarys owalny o wymiarach 0,28 na 0,20 m. W pionie miał kształt zwężającego się ku dołowi półowału. W środkowej partii wypełniska budynku wystąpiły ślady po 4 kołkach.

Zawartość — warstwa 1: 9 kamieni; 24 kości zwierzęce; 2 grudki polepy; naczynia gliniane średnio- i cienkościenne z domieszką drobno-

ziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 14 fragmentów brzuśca. Warstwa 2: 6 kamieni; 11 kości zwierzęcych; 12 grudek polepy; naczynia gliniane średnio- i grubościenne z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 27 fragmentów części środkowych.

Interpretacja: zapewne budynek mieszkalny.

Budynek 14 (obiekt 22/60)

Położenie: na granicy aru 24 ćw. A i B i aru 32 ćw. C.

Wypełnisko: w poziomie miało zarys zbliżony do rombu o wydłużonych narożach. Wymiary budynku: w kierunku północno-wschodnim-południowo-zachodnim 1 m, w kierunku południowo-wschodnim-północno-zachodnim 3,90 m. Wypełnisko zalegało na głębokości 0,98—1,10 m do 1,70—1,80 m w północnej części budynku, w południowej części budynku wypełnisko zalegało na głębokości od 1,23—1,32 do 1,80—1,90 m, w części środkowej do 2,10—1,16 m. Wypełnisko stanowiła ciemno-brunatna, zbita próchnica z licznymi wkładkami ciemnożółtej gliny oraz z zawartością węgla drzewnych.

Zniszczenia: w północno-zachodnią ścianę, tuż przy północnym narożu budynku, wkopana była późniejsza jama wczesnośredniowieczna (obiekt 8/61). Niszczyła ona ścianę budynku na długości 1,40 m, w głąb wypełniska budynku wciniała się do 0,60 m. Budynek trzema narożami wkopany był w sąsiednie budynki. Naroże wschodnie nakładało się na budynek nr 3, naroże południowe wkopane było w budynek nr 5, naroże zachodnie niszczyło fragment budynku 5 (por. opis tych budynków).

Piec, palenisko: w południowo-wschodniej części wypełniska, blisko południowego naroża budynku, wystąpiło na głębokości 1,58—1,63 m palenisko ułożone z kamieni różnej wielkości, otoczaków i łupków. W planie miało ono zarys owalny o wymiarach 1,40 w kierunku północ-południe i 0,80 m w kierunku wschód-zachód. Wśród kamieni wystąpiła duża ilość popiołu i węgla drzewnego. Pod kamieniami zalegała warstewka spalenizny o kilkunastocentymetrowej miąższości. Zalegała ona bezpośrednio na calcu, który wykazywał ślady działania wysokiej temperatury. Gлина była spieczona i miała barwę ceglastą.

Elementy konstrukcji: budynek półziemiankowy wkopany 0,70—0,80 m w calc. Wewnątrz wzdłuż ścian wypełniska wystąpił utworzony w calcowej glinie jakby stopień o szerokości 0,20—0,30 m, który znajdował się około 0,30 m wyżej od dna wypełniska.

Zawartość — wypełnisko nad budynkiem: 4 kości zwierzęce; 6 fragmentów polepy; 15 kamieni; 1 żużel żelazny; naczynia gliniane z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 93 fragmenty, w tym 11 części wylewu, 74 fragmenty brzuśca, 44 ornamentowane, w tym 40 miało ornament z linii poziomych i falistych, wykonany narzędziem grzebykowym, 1 fragment ornamentu ukośny stempelkowy, 3 części — ornament linii poziomych wykonanych rylcem, 11 fragmentów naczyń neolitycznych.

Wypełnisko budynku: 16 kości zwierzęcych, 34 bryłki polepy; 56 kamieni; naczynia gliniane średnio- i grubościenne z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, ślady obtaczania — 93 fragmenty, w tym 11 części wylewu, 74 fragmenty brzuśca, 44 ornamentowane, w tym 40 miało ornament z linii poziomych i falistych, wykonany narzędziem

grzebykowym, 1 fragment ornamentu ukośny stempelkowy, 3 części — ornament linii poziomych wykonanych rylcem, 11 fragmentów naczyń neolitycznych.

Palenisko: 1 kość zwierzęca; kilkanaście bryłek polepy; naczynia gliniane średnio- i grubościennie z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania, jedno małe naczynie o profilu esowatym, z wywiniętą lekko, profilowaną krawędzią, dno lekko wklęsłe, obtaczane, ornament na brzuchu poniżej szyjki z linii poziomych wykonanych narzędziem grzebykowym. Wymiary: wysokość 36 cm, średnica wylewu 11 cm, średnica dna 5 cm. Ponadto 5 fragmentów brzuśca; 1 część przydenne; 1 część dna, lekko wklęsła.

Interpretacja: obecność paleniska, duża liczba fragmentów naczyń glinianych wskazuje, że był to budynek mieszkalny. Stopień idący wzdłuż ścian wewnątrz budynku może być śladem urządzenia domostwa, np. ławy, być może miał on również jakieś znaczenie w konstrukcji ścian domostwa.

OSADNICTWO PÓŹNIEJSZEJ FAZY WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ

Jama nr 5 (obiekt 2/61)

Położenie: w arze 32 ćw. A.

Wypełnisko: w poziomie miało zarys kolisty o średnicy 1,30 m. W calcu zarysowało się na głębokości 0,70 m i zalegało do głębokości 2,20 m. W przekroju miało kształt gruszkowaty. Średnica jamy na dnie wynosiła 2 m. W wypełnisku jamy wyróżniono trzy warstwy — pierwsza w postaci ciemnoszarej próchnicy z nielicznymi wkładkami żółtej gliny i z zawartością węgla drzewnych zalegała na głębokości od 0,70 do 2,20 m. Drugą warstwę stanowiła szara próchnica przemieszana z żółtą gliną. Zalegała ona na głębokości od 2,20 do 2,75 m. Trzecia warstwa wystąpiła na dnie wypełniska jamy. Była to brunatna próchnica przemieszana z żółtą gliną. Zalegała ona na głębokości od 2,05 do 2,90 m.

Elementy konstrukcji: przy wypełnisku jamy wystąpiły ślady po dwóch słupach. Jeden usytuowany był koło północnej ściany wypełniska, w odległości 0,10 m. Miał on w poziomie zarys kolisty o średnicy 0,43 m, w przekroju kształt nieregularnego wydłużonego półowału; w calcu zalegał on na głębokości od 0,70 do 1,45 m. Drugi usytuowany był naprzeciw, po południowej stronie jamy w odległości około 0,40 m. W poziomie miał zarys kolisty o średnicy 0,20 m, w przekroju — nieregularny kształt półowalny. W calcu zalegał na głębokości od 0,70 do 1,30 m. Wypełniska słupów miały konsystencję analogiczną do pierwszej warstwy jamy.

Zawartość — warstwa pierwsza: 5 kości zwierzęcych; 5 bryłek polepy; 7 kamieni; 2 żuźle żelazne; naczynia gliniane średnio- i grubościennie z domieszką drobnoziarnistego tłucznia i piasku, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 62 fragmenty, w tym 5 części wylewów, 52 części środkowe, 22 ornamentowane, w tym 15 zdobionych równoległymi liniami rytymi, 7 liniami falistymi, 1 fragment szyjki ozdobiony ornamentem ukośnych nacięć; 4 fragmenty przydenne.

Interpretacja: jama o charakterze gospodarczym, zapewne zasobowa. Słupy znajdujące się na zewnątrz jamy łączą się z pierwszą warstwą wypełniska i są zapewne śladem konstrukcji przykrywającej jamę, być może daszku. Jama miała dwie fazy użytkowania. Warstwa druga, przemieszana z gliną jest, być może, śladem zasypania się starszej jamy. Pozostałością wtórnego używania jamy jest wypełnisko warstwy pierwszej.

Jama nr 6 (obiekt 8/61)

Położenie: w arze 32 ćw. C.

Wypełnisko: w poziomie zarysowało się na głębokości 1 m w kształcie owalu o wymiarach 1,20 w kierunku północ-południe, 1,30 m w kierunku wschód-zachód. W przekroju jama miała zarys workowaty i zalegała w calcu do 2,20 m. Jej południowa ściana na głębokości 1,50 m przesuwała się prawie pod kątem prostym w kierunku północnym tak, że wypełnisko jamy na tym poziomie zwężyło się do 0,85 m średnicy. Wypełnisko jamy stanowiła ciemnoszara sypka próchnica z nielicznymi wkładkami ciemnożółtej gliny z zawartością węgla i popiołu drzewnego.

Zniszczenia: nie było. Jama wciniała się w południowo-wschodnią część wypełniska budynku nr 14.

Zawartość: kilkadziesiąt bryłek polepy; 16 kamieni; kilkanaście drobnych kostek zwierzęcych; naczynia gliniane średnio- i cienkościenne z domieszką drobnoziarnistego tłucznia i piasku, dobrze wypalone, ślady obtaczania miały 233 fragmenty, w tym 30 części wylewu, 182 części brzuśca, 6 fragmentów szyjki, 10 części przydennych, 5 fragmentów den wklęsłych, 85 fragmentów ornamentowanych, w tym 70 zdobionych równoległymi liniami rytymi, 10 fragmentów — liniami falistymi, 5 fragmentów — ukośnymi nacięciami.

Interpretacja: jama o nie określonym charakterze gospodarczym.

Jama nr 7 (obiekt 23/60)

Położenie: w arze 32 na granicy ćw. A i B.

Wypełnisko: zarysowało się na głębokości 0,70 m w kształcie koła o średnicy 0,80 m. Jama zalegała w calcu do głębokości 1,20 m. W przekroju pionowym miała zarys prostokątny. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica z licznymi wkładkami żółtej gliny i węglami drzewnymi.

Zawartość: 13 kości zwierzęcych; 4 bryłki polepy; naczynia gliniane wczesnośredniowieczne cienkościenne, średniościenne z domieszką drobnego tłucznia i piasku, dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 29 fragmentów brzuśca, w tym 13 ornamentowanych — 11 liniami równoległymi, 1 nacięciami ukośnymi, 1 fragment zdobiony ornamentem falistym, 4 fragmenty naczyń neolitycznych.

Ułamki naczyń nowożytnych, w tym siwionych — 27 fragmentów polewanych, 14 fragmentów naczyń o barwie żółtoszarej, 1 fragment polewanego kafla.

Interpretacja: jama wczesnośredniowieczna, zniszczona przez osadnictwo nowożytne.

Rów (obiekt 24/60)

Położenie: ar 31 ćw. C, 32 ćw. A i B, 33 ćw. A i B.

Wypełnisko: rów o szerokości 0,80 m w części zachodniej i 0,40 m w części wschodniej został odkryty na długości 23,40 m. Przebiegał on

w kierunku wschód-zachód, lekko odchylając się z północnego zachodu ku południowemu wschodowi. Uchwycono w wykopie tylko fragment rowu, ciągnął się on dalej w kierunku wschodnim i zachodnim. W arze 31 ćw. C i arze 32 ćw. B rów zalegał w calcu na głębokości od 0,70 do 1,30 m, w arze 32 ćw. A na głębokości od 0,50 do 1,30, w arze 33 ćw. A i B na głębokości od 0,50—0,70 do 1,40—1,55 m. W arze 33 ćw. B rów rozwidłał się, jego odnoga przebiegała bardziej półkolistnie niż rów główny w kierunku północno-wschodnim. Szerokość odgałęzienia rowu wynosiła 0,60 m i zalegała, podobnie jak rów główny, w tej części na głębokości od 0,60 do 1,40—1,50 m. W rowie znajdującym się w arze 32 ćw. A i arze 33 i jego odnodze wyróżniały się dwie warstwy wypełniska, stanowiące ślad dwóch faz — starszego i wkopanego weń rowu młodszego. Wypełnisko starsze (część B) miało w poziomie szerokość około 0,80 m i zalegało w calcu do 1,30—1,55 m. W przekroju poprzecznym miało zarys prostokąta, dno jego układało się przeważnie nieckowato, tak, że środkowa część wypełniska w przekroju zalegała w calcu najgłębiej. Wypełnisko rowu starszego tworzyła szara próchnica przemieszana z żółtą gliną. Rów młodszy (część A) był węższy i miał szerokość 0,40—0,50 m. Wypełnisko jego zalegało nieco płycej do 1,30—1,40 m. W przekroju miało zarys trapezowaty. Wypełnisko młodszego rowu stanowiła szara próchnica z wkładkami ciemnożółtej gliny.

Zniszczenia: w arze 31 rów niszczone był przez nowożytną piwnicę (obiekt 19/60). W arze 31 ćw. B uszkodzony został przez nowożytny wkop o średnicy 1,10; w arze 31 ćw. A niszczył go wkop nowożytny, który wystąpił przy zachodnim profilu wykopu. Rów wkopany był w wypełnisko budynku nr 2 i nr 12.

Zawartość: 45 kości zwierzęcych; 10 kamieni; 2 bryłki polepy; naczynia gliniane grubościennie z domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, dość dobrze wypalone, ze śladami obtaczania — 4 fragmenty, w tym 3 części brzuśca, 1 część dna lekko wklęsłego (zabytki te pochodzą z tego odcinka rowu, który wkopany był w budynek nr 12).

Rów starszy — naczynia gliniane średnio- i grubościennie z domieszką średnioziarnistego i cienkoziarnistego tłucznia, dobrze obtaczane — 63 fragmenty, w tym 7 fragmentów wylewu, 5 fragmentów szyjki, 51 brzuśca, z tego 8 ułamków ornamentowanych liniami poziomymi, rytymi, 1 ornament stempelkowy o kształcie prostokątnych dołków, 2 fragmenty ornamentowane liniami falistymi, wykonanymi narzędziem grzebykowym.

Rów młodszy — naczynia gliniane, średnio- i grubościennie z domieszką średnio- i cienkoziarnistego tłucznia, dobrze wypalone i obtaczane — 73 fragmenty, w tym 4 fragmenty wylewu, 58 części środkowych, 40 ornamentowanych, z tego 36 zdobionych liniami poziomymi, rytymi, 4 zdobione ornamentem falistym i ukośnymi nacięciami, 5 fragmentów naczyń neolitycznych, 1 ułamek naczynia nowożytnego.

Interpretacja: funkcja rowu odsłoniętego na zbadanym odcinku nie jest czytelna. Sądząc z jego przebiegu mógł on oddzielać, odgradzać zabudowaną przestrzeń znajdującą się w głębi wzgórza. Charakter materiału ceramicznego w wypełniskach obu faz rowu jest jednolity, stąd też sądzić można, że w obu fazach rów użytkowany był na niewielkiej przestrzeni czasu.

WARSTWA WCZESNOŚREDNIOWIECZNA 3A

Wystąpiła na powierzchni całego wykopu i zalegała w północnej części wykopu na głębokości od 0,40—0,50 do 0,60—0,90 m. Miąższość warstwy wynosiła 0,20—0,40 m. W południowej części wykopu zalegała na głębokości od 0,80—1 m do 1,30—1,40 m, miąższość warstwy dochodziła do 0,50—0,60 m. Warstwa miała konstystencję zbitej ciemno-brunatnej próchnicy, przemieszanej niekiedy z ciemnożółtą gliną. Warstwa była miejscami zniszczona przez nowożytny wkopy, głównie w północno-wschodniej partii wykopu, gdzie zostały odkryte dwie piwnice nowożytne.

Mimo że w wykopie stwierdzono występowanie obiektów pochodzących z wcześniejszego okresu wczesnośredniowiecznego i z późniejszej fazy (XI—XIII wiek) wczesnośredniowiecznej, w poziomej stratygrafii wyodrębniała się tylko jedna warstwa wczesnośredniowieczna. W jednym przypadku zaobserwowano na profilu zachodnim aru 32 ćw. A, że wypełnisko wczesnośredniowiecznego rowu, pochodzącego z późniejszej fazy wczesnośredniowiecznej, przecinało warstwę wczesnośredniowieczną i nawiązywało do warstwy drugiej, nowożytnej. Zjawisko to wskazuje, że istniejąca warstwa wczesnośredniowieczna, odpowiadająca późniejszej fazie osadnictwa wczesnośredniowiecznego na cyplu wzgórza czwartkowego została zniwelowana i zniszczona przez późniejsze osadnictwo nowożytne. Zawartość warstwy wczesnośredniowiecznej, która wystąpiła w wykopie wykazuje obecność zarówno ceramiki z wcześniejszej fazy wczesnośredniowiecznej, jak i późniejszej fazy. W południowo-zachodniej części wykopu (ar 25) wystąpiły także ułamki naczyń późniejszych niż te, które występowały w budynkach wcześniejszej osady, były one wcześniejsze od materiału zabytkowego pochodzącego z obiektów późniejszych wczesnośredniowiecznych. Obecność tej ceramiki sygnalizuje istnienie na cyplu czwartkowym śladów osadnictwa z IX/X wieku i późniejszego wczesnośredniowiecznego.

Obecność wyodrębnionej warstwy wczesnośredniowiecznej w tej części osady wydaje się wskazywać na późniejszy sposób zabudowy. Najprawdopodobniej między VIII/IX a IX/X wiekiem nastąpiła zmiana systemu zabudowy. W miejsce domostw ziemiankowych i półziemiankowych rozpoczęło się wtedy typowe budownictwo naziemne, które po sobie z reguły nie pozostawia żadnych śladów wgłębionych w ziemię lub ślady te są bardzo nikłe.

Osadnictwo nowożytne — warstwa 2.

Wkopy, warstwa 2b.

Piwnica nr 2

Położenie: ar 31 ćw. A i ar 32 ćw. B — południowy kraniec wystąpił na granicy ćw. C aru 31 i ćw. D aru 32. Wypełnisko piwnicy wchodziło w południowy profil wykopu.

Wypełnisko: zarysowało się na głębokości 0,70 m. W poziomie miało ono kształt półkolisty o wymiarach 7,8 m w kierunku wschód-zachód i 4,80 m w kierunku północ-południe. Do calca zbadano część południowo-wschodnią wypełniska (wykop 2/59). Zalegało ono do głębokości 2,60 m. Wypełnisko stanowiła szarobrunatna próchnica z zawartością węgla drzewnych oraz wkładek żółtej gliny. Na głębokości 1,30 m wy-

stąpiła warstewka o miąższości 0,20—0,30 m, która zalegała w wypełnisku półkuliście, w kierunku południowym opadała ku dołowi i zalegała na głębokości 1,60—1,90 m. Była to intensywnie czarna próchnica przemieszana ze spalenizną.

Zawartość: liczne ułamki naczyń nowożytnych — ceglanych, siwionych i polewanych, fragmenty kafli i cegły, przedmioty metalowe, np. żelazne podkówki do butów, fragmenty naczyń szklanych, moneta Jana Kazimierza „buratynka”. Warstwa próchnicy ze spalenizną: ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych.

Interpretacja: charakter wypełniska, rozmiary jego i głębokość zalegania analogiczne do piwnicy nr 1 w arze 6. Warstwa próchnicy ze spalenizną wczesnośredniowieczną, wtórną, pochodzi z jakiegoś zniszczonego przez piwnicę obiektu.

Piwnica nr 3 (obiekt 19/60)

Położenie: na granicy aru 31 ćw. C, aru 32 ćw. D i aru 24 ćw. B, wypełnisko wchodziło we wschodni i południowy profil wykopu.

Wypełnisko: zarysowało się na głębokości 0,70 m w formie półkuliściej o wymiarach 7,30 m w kierunku wschód-zachód i 4 m w kierunku północ-południe. W wyeksplorowanej do calca części w arze 32 ćw. D wypełnisko zalegało w calcu do głębokości 3 m. Tworzyła go szarobrunatna próchnica przemieszana miejscami z żółtą gliną.

Zawartość: liczne ułamki naczyń nowożytnych — siwionych, ceglanych i polewanych; fragmenty kafli; cegieł; fragmenty naczyń szklanych, przedmioty żelazne, np. podkówki do butów, gwoździe.

Interpretacja: charakter wypełniska, jego rozmiary i głębokość zalegania podobne do wypełnisk piwnicy nr 1 i 2.

Cmentarzysko

Grób nr 5

Położenie: w arze 24 ćw. B, w jego północno-wschodniej części.

Opis: na głębokości 0,60 m zarysował się wkop jamy grobowej, częściowo zniszczonej od strony wschodniej przez wkop nowożytny. Wymiary jamy grobowej — szerokość 0,40 m, długość zachowanej części — 0,90 m. Wypełnisko tworzyła ciemnoszara ziemia z wkładkami jasnej gliny. W jamie znajdowały się bezładnie rozmieszczone kości ludzkie.

Grób nr 6

Położenie: ar 24 ćw. B, część południowo-wschodnia.

Opis: na głębokości około 0,70 m w ciemnej ziemi wystąpił szkielet ludzki. Czaszka zwrócona była ku zachodowi. Kości rąk lekko zgięte ułożone były wzdłuż szkieletu. Zniszczone kości stóp.

Grób nr 7

Położenie: w części południowo-wschodniej aru 24 ćw. B.

Opis: na głębokości około 0,70 m wystąpił w ciemnej ziemi szkielet ludzki. Czaszką zwrócony był w kierunku zachodnim. Kości rąk ułożone wzdłuż szkieletu. Kości stóp były zniszczone.

Interpretacja: trzy groby nr 5, 6, 7 usytuowane blisko siebie w jednym rzędzie. Układ dwóch zachowanych szkieletów był taki sam jak szkieletów z grobów znajdujących się w arze 6. Stąd też przypuszczać można, że groby 5, 6, 7 pochodzą z tego samego zniszczonego cmentarza. Być może, że był to cmentarz obejmujący cały południowo-wschodni cypel wzgórza czwartkowego.

WKOPY NOWOŻYTNE

Wkop 18 (wkop 1/61).

Położenie: na granicy aru 23 ćw. C i aru 24 ćw. D.

Wypełnisko: zarysowało się na głębokości 0,07 m. W poziomie wkop miał kształt nieregularnego owalu o wymiarach: 1,80 m w kierunku wschód-zachód. W kierunku północ-południe — 1,90 m. W przekroju miał on zarys schodkowo zwięzającego się prostokąta i zalegał w calcu do głębokości 2,90 m. Wypełnisko stanowiła czarna, sypka ziemia.

Zniszczenia: wkop niszczył częściowo budynek nr 4 (obiekt 5/61)

Zawartość: ułamki glinianych naczyń nowożytnych, ułamki cegły.

Wkop 19 (wkop 2/62)

Położenie: w południowo-wschodniej części aru 24 ćw. D.

Wypełnisko: wystąpiło na głębokości 1,20 m i zalegało w calcu do 1,80 m. W poziomie miało zarys kolisty o średnicy 1,70 m. W przekroju wypełnisko wkopu miało zarys nieckowaty. Tworzyła je ciemnobrunatna, sypka ziemia.

Zniszczenia: nie było.

Zawartość: duża ilość ułamków glinianych naczyń nowożytnych; kości zwierzęce; kamienie; ułamki cegły; ułamki naczyń szklanych.

Wkop 20 (wkop 3/62)

Położenie: na granicy aru 23 ćw. C i aru 24 ćw. D. Wchodził w południowy profil wykopu.

Wypełnisko: wystąpiło częściowo w wykopie, zarysowało się w kształcie półowalu na głębokości 1,20 m, średnica jego wynosiła 1,20 m. W przekroju wykop miał zarys gruszkowaty i sięgał w calcu do głębokości 2,40 m. Wypełnisko tworzyła czarna ziemia z wkładkami ciemno-żółtej gliny z zawartością węgla drzewnych.

Zniszczenia: nie było.

Zawartość: ułamki glinianych naczyń nowożytnych; ułamki cegły.

Wkop 21 (wkop 4/62)

Położenie: w arze 24 ćw. D. Wchodził w południowy profil wykopu.

Wypełnisko: wystąpiło częściowo w wykopie na głębokości 1,10 m w kształcie prostokąta i zalegało w calcu do 1,40 m. W przekroju miało zarys prostokątny. Wypełnisko wkopu stanowiła ciemna ziemia.

Zniszczenia: nie było.

Zawartość: liczne ułamki cegły, nieliczne ułamki naczyń glinianych, nowożytnych.

Wkop 22.

Położenie: wschodnia część ćw. B, ar 26.

Wypełnisko: wystąpiło na głębokości 1,10 m i zarysowało się w calcu w poziomie w kształcie nieregularnego koła o średnicy 1,20 m. Zalegało do głębokości 2,45 m, w przekroju miało zarys prostokątny. Wypełnisko wkopu tworzyła ciemnoszara ziemia przemieszana z ciemnożółtą gliną.

Zniszczenia: nie było.

Zawartość: liczne ułamki glinianych naczyń nowożytnych oraz kości zwierzęce.

Wkop 23

Położenie: północno-wschodnia część ćw. B, ar 26. Częściowo wchodzili w profil północny wykopu.

Wypełnisko: zarysowało się w calcu na głębokości 0,90 m. W poziomie miało kształt półkolisty. Część północna wypełniska wkopu wchodziła w profil wykopu. W przekroju miało ono zarys workowaty i zalegało w calcu do 2,15 m. Wypełnisko stanowiła ciemnoszara ziemia.

Zniszczenia: wkop wcinał się w północno-zachodnią ścianę budynku nr 10.

Zawartość: liczne fragmenty glinianych naczyń nowożytnych i ułamki kafli.

Wkop 24

Położenie: w 33 arze, ćw. A, wchodził w zachodni profil wykopu.

Wypełnisko: zarysowało się na głębokości 1,10 m w calcowej linii. W poziomie miało zarys nieregularnego prostokąta, w pionie również miało zarys prostokąta. Wkop zalegał do głębokości 2 m. Wypełnisko jego tworzyła ciemnoszara ziemia.

Zniszczenia: wkop niszczył rów wczesnośredniowieczny.

Zawartość: ułamki glinianych naczyń nowożytnych; kości zwierzęce; kamienie; ułamki cegły.

Wkop 25

Położenie: w południowo-wschodniej części ćw. B, ar 33.

Wypełnisko: zalegało w calcu na głębokości od 0,80 do 1,50 m. W poziomie miało kształt kolisty o średnicy 1,10 m, w przekroju zaś zarys nieckowaty. Wypełnisko stanowiła ciemnoszara, sypka ziemia.

Zniszczenia: wkop niszczył rów wczesnośredniowieczny.

Zawartość: ułamki glinianych naczyń nowożytnych.

Wkop 26

Położenie: na granicy ćw. A aru 24 i ćw. B aru 25.

Wypełnisko: zalegało w wypełnisku budynku wczesnośredniowiecznego nr 6 na głębokości od 0,60 do 1,40 m. W poziomie miało zarys nieregularnego, półkolistego układającego się owalu. Wymiary: długość w kierunku wschód-zachód wynosiła 2,10 m, szerokość w kierunku północ-południe wynosiła 0,80 m. Część zachodnia wkopu zalegała w warstwie wczesnośredniowiecznej płycej, do głębokości 0,80—0,90 m. W przekroju pionowym poprzecznym wkop miał kształt nieregularnego prostokąta.

Zniszczenia: niszczył on wypełnisko wczesnośredniowiecznego budynku nr 6.

Zawartość: ułamki glinianych naczyń nowożytnych; ułamki kafli i cegły.

Warstwa nowożytna 2a.

Zalegała na powierzchni całego wykopu na głębokości od 0,05—0,10 m. do 0,80—1,10 m. Miąższość tej warstwy wahała się od 0,70 do 1 m. Była to szarobrunatna, porowata próchnica.

Zawartość: liczne ułamki naczyń glinianych nowożytnych i ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych; ułamki kafli, cegieł; kości zwierzęce; kamienie.

Warstwa 1 — darń zalegała na powierzchni całego wykopu. Miąższość jej wynosiła 0,05—0,15 m.

WNIOSKI

Odkryte pozostałości po 14 budynkach półziemiankowych datować można, przede wszystkim na podstawie ceramiki, na VII/VIII wiek. Ceramika pochodząca z osady typologicznie nawiązuje bardzo ściśle do materiału ceramicznego młodszej fazy grodu w Chodliku. Dwa metale, fibula podkowiasta¹⁹ i sprzączka prostokątna do pasa²⁰, znalezione w budynkach, podbudowują datowanie osady na ten okres.

W całości zbadano 8 domostw, pozostałe sześć uchwycone zostały w naszych wykopach tylko częściowo, bądź też były mocno zniszczone przez późniejsze, nowożytne osadnictwo. Co najmniej dwie fazy zabudowy najstarszej osady stwierdzono na podstawie stratygrafii pionowej — nakładania się wypełnisk niektórych domów na drugie oraz na podstawie występowania budynków blisko siebie, sugerującego, że nie mogłyby one egzystować współcześnie sobie. Jednakże inwentarz tych budynków, szczególnie ceramika, nie pozwala w sposób pewny wyodrębnić chronologii poszczególnych domów. Dotyczy to przede wszystkim budynku nr 5, 6, 7, 8. Niewątpliwie do najstarszej fazy należał budynek nr 5 — ceramika pochodząca z tego obiektu w przeważającej części jest mało zdobiona i grubej roboty. Budynek nr 6 dostarczył natomiast bardzo mało materiału zabytkowego, są to przeważnie drobne ułamki naczyń. Budynek nr 7 z jamą produkcyjną zawierał bardzo charakterystyczną ceramikę młodsze­go typu chodlikowskiego. Jednakże, jak wskazano przy opisie tego obiektu, jamę przylegającą do budynku użytkowano w dwóch fazach. Dolne partie nie związane były z budynkiem, co wskazuje, że przed zbudowaniem tego niedużego domostwa, jama stanowiła obiekt wolno stojący, użytkowany do innych celów, np. choćby do wyprawiania skór. Natomiast górne warstwy jamy wiązały się z budynkiem. Znalaziono tam przedmioty kościane: szydło, łyżwę, cięte kości i wióry kościane, wskazujące, że wraz z budynkiem, obiekt ten stanowił pomieszczenie i warsztat obróbki kości. Budynek nr 8 raczej należał do młodszej fazy osady. Co prawda w części wschodniej wypełniska budynku, która nie zostało zakłócone obcymi wtrętami,

¹⁹ Analogiczne zabytki często spotykane są w krajach bałtyckich. H. Arbmán *Birka*. Ed. 1, Die Gräber. Uppsala 1943, s. 352—353, ryc. 303, tabl. 51 : 5, s. 377—379, ryc. 328 : 15, tabl. 51, 4 a, b; E. Kivikowski *Studien zum Birkas Handel in östlichen Ostseegebiet*. „Acta Archeologica”. T. VIII, Kopenhaga 1937, H. 3, s. 247, ryc. 15. Podobna zapinka znaleziona była również w Stradowie, S. N o s e k *L'enceinte fortifiée du haut moyen age à Stradów (district Kazimierza Wielka) à la lumière des sources archéologiques*. „Archeologia Polona”, T. V, 1962, s. 97, ryc. 12; E. Dąbrowska *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Ziemi Wiślickiej*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 262, ryc. 54. Również z cmentarzyska w Lutomierniku znana jest podobna zapinka brązowa. K. J a ż d z e w s k i *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomierniku pod Łodzią w świetle badań z 1949 r. Materiały wczesnośredniowieczne*. T. I. Warszawa 1949, s. 131 i n. Badacze polscy datują ją najpóźniej na X/XI wiek. Podobne zabytki występują także w krajach zakarpaccich np. Węgry (J. Hampel *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Ed. I. Braunschweig 1905, s. 290, fig. 697), jak również i na Rusi (M. K. K a r g i e r *Driewnij Kijew*. T. I. Moskwa—Leningrad 1958, s. 176 i n., tabl. XVI, ryc. 7).

²⁰ I. Nestor, E. Zaharia *Sapaturile de la Sarata-Menteoru*. „Materiale si cercetari archeologice”. T. VII. Bukareszt 1961, s. 514, ryc. 5.

wystąpiła ceramika typowo chodlikowska. Natomiast w zachodniej części budynku, gdzie wypełnisko łączyło się z sąsiednim domostwem nr 13, wystąpiły fragmenty naczyń, jak się wydaje, młodszych. Być może, ta młodsza ceramika pochodziła więc z sąsiedniego budynku. Mimo to, budynku nr 8 nie można zaliczyć do najstarszej fazy osady. Odróżnia się on przede wszystkim od starszych domostw tym, że posiadał piec, a nie palenisko ułożone z kamieni. Jest to tylko sugestia, ponieważ budynek nr 14, który na podstawie stratygrafii pionowej zaliczany jest w sposób pewny do młodszej fazy, miał mimo to palenisko z kamieni.

Do najstarszej fazy osady zaliczono następujące budynki: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11. Do młodszej fazy z pewnością zaliczyć można budynki nr 12, 13, 14 i zapewne nr 7 i 8. Ceramika występująca w kilku egzemplarzach w części budynku nr 8 oraz w warstwie wczesnośredniowiecznej nad budynkami w południowo-zachodniej części wykopu sygnalizuje, że osada ta w nie odkrytej dotąd części istniała jeszcze w okresie późniejszym, tzn. w IX/X wieku.

Na tę najstarszą osadę składały się budynki o konstrukcji półziemiankowej, wkopane w podłoże lessowe od 0,30 do 1 m. W budynkach nr 4, 5, 10, 12 domyślać się można sumikowo-łątkowej konstrukcji ścian. W większej części budynków układ odkrytych śladów po słupach pozwala przypuszczać, że wspierały one prymitywną konstrukcję dachu, w kilku przypadkach zapewne dwuspadowego (budynek nr 3, 4, 6, 9, 10). W trzech budynkach (nr 4, 10, 11) widoczne były wejścia w postaci występującego poza budynek stopnia ułatwiającego wejście do głębiej wkopanego wnętrza budynku. Wszystkie domostwa były prostokątne, przeciętne wymiary ich wahały się w granicach od $2,50 \times 3$ m do większych budynków o wymiarach $4 \times 3,90$ m. Domy więc były niewielkie, o powierzchni mieszkalnej zaledwie 12—16 m². Sześć budynków (nr 2, 5, 6, 11, 12, 14) posiadało wewnątrz paleniska ułożone z kamieni. W jednym tylko przypadku w narożu domostwa został odkryty prawdopodobnie półkopiukowy piec, zbudowany z gliny. W czterech, całkowicie zbadanych budynkach (nr 4, 7, 10, 11) nie wystąpiły paleniska ani piece. Były to więc zapewne zabudowania o charakterze gospodarczym. Na dnie wypełnisk tych właśnie budynków (nr 4, 10, 11) wystąpiły liczne ślady po kołkach, co wskazywać może, że wnętrza tych domów miały jakieś urządzenie, wbite mocno w ziemię, czy klepisko. Niesposób jednak odtworzyć tych urządzeń, można by je interpretować zarówno jako ślady po żłobach i słupach, u których wiązane było bydło lub inne zwierzęta hodowlane, jak też jako pozostałości po sprzętach domowych, przede wszystkim ławach. Z obu interpretacji pierwsza — ze względu na absolutny brak palenisk i bardzo ubogi inwentarz ruchomy, małą ilość fragmentów naczyń glinianych — jest znacznie bardziej prawdopodobna.

Wyjątek w zabudowie stanowił mały budynek, płytko zagłębiony w ziemię, o wymiarach 2×2 m z wkopaną tuż obok jamą (nr 7). Jak już wspomniano, był to warsztat rzemieślniczy obróbki kości. Również w jamie przylegającej do budynku nr 2 widać ślady wykonywania tego rzemiosła. W budynku nr 3 znalezione przedmioty związane z tkac-

twem — przesłik i przedmiot do obróbki nici (?) — świadczą o uprawianiu tego zajęcia.

Inaczej wyglądają ślady późniejszej osady, którą na podstawie ceramiki datować można na XI—XIII wiek. Z tej osady pozostały ślady jam i rowów oraz liczne materiały ruchome — ceramika w warstwie wczesnośredniowiecznej zalegającej na całej powierzchni wykopów. Rów przecina sporą część północno-wschodniego cypla wzgórza. Uchwycony został tylko fragmentarycznie, stąd też nie można odczytać jego funkcji.

Jam datowanych na ten okres na cyplu zajęтым przez starszą osadę było bardzo niewiele. Za to w części odsłoniętej sondażem w 1964 roku, usytuowanej na zachód od głównego wykopu w kierunku kościoła, znajduje się już więcej tych późniejszych obiektów, natomiast starszej zabudowy tam nie stwierdzono. Jak wspomniano, oprócz bezpośrednich śladów późniejszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego wystąpiły w warstwie kulturowej bardzo liczne fragmenty naczyń pochodzących z owej osady XI—XIII-wiecznej; przemieszczone one były na wtórne złożę w wyniku intensywnego zagospodarowania tej części wzgórza w okresie późniejszym, mniej więcej od przełomu XVI i XVII wieku.

Po tej XI—XIII-wiecznej osadzie nie przetrwały, jak dotąd wnosić można na podstawie badań, żadne ślady budynków. Fakt ten interpretujemy w sposób następujący: to intensywne budownictwo, zwłaszcza w części bliższej kościołowi św. Mikołaja, sądząc po wzrastającej w miarę przesuwania się wykopów w tym kierunku zawartości warstwy kulturowej, miało inny, niż w starej osadzie charakter. Zamiast domów wgłębionych w ziemię, budowano tu zapewne normalne zrębowe budynki naziemne, po których nie pozostały żadne uchwytnie ślady w warstwie kulturowej, poza wspomnianymi już jamami typu gospodarczego.

Dotychczasowe badania wykopaliskowe na Czwartku pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków w zakresie osadnictwa wczesnośredniowiecznego:

1. Na południowo-wschodnim cyplu wzgórza istniała od VII/VIII wieku aż po X wiek gęsto zabudowana osada. Uchwycony na skraju wzgórza (ar 6) fragment budynku wskazuje, że na obszarze cypla osada sięgała aż do jego krawędzi. Układ budynków w odkrytej części (wykop główny) pozwala przypuszczać, że domostwa zakładano mniej więcej koncentrycznie wokół jakiegoś pustego placu.

Ponieważ skarpy wzgórza są obsunięte, nie sposób na tym odcinku stwierdzić, czy osadę otaczał wał. Jednakże w głębi wzgórza na północny wschód od głównego wykopu znajduje się nieduże wzniesienie, które kryć może w sobie resztę wału. Przypuszczenie to może okazać się niesłuszne, ale przebadanie tej części wzgórza jest koniecznym warunkiem rozwiązania bardzo istotnego problemu, czy na Czwartku w VII—X wieku istniał gród, czy też mamy tu do czynienia z osadą otwartą.

Z wczesnym osadnictwem na Czwartku wiążą się jeszcze dwa elementy osadnicze. Przede wszystkim cmentarzysko kurhanowe na Ponikwodzie, obecnie już niestety zniszczone, które znajdowało się w niedalekiej odległości, na północny wschód od Czwartku. Na podstawie innych

znanych cmentarzysk tego typu z rejonu południowo-wschodniej Polski oraz przede wszystkim w oparciu o opis badacza tego obiektu Wł. Olechnowicza²¹, można z pewnością mniemać, że kurhany na Ponikwodzie były cmentarzyskami mieszkańców osady na Czwartku.

Na lewym brzegu rzeki Czechówki, po tej samej stronie co wzgórze czwartkowe, tylko w górę rzeki na Czechowie, znaleziony został skarb monet arabskich datowany na ostatni dziesięć lat IX wieku. Usytuowanie tego znaleziska względem osady na Czwartku wyraźnie wskazuje, że tędy właśnie przechodzić mógł jeden ze szlaków komunikacyjnych dalekosieżnego handlu. W związku z tym nie będzie chyba błędem, jeśli stwierdzimy, że wczesna osada na Czwartku leżała na trakcie idącym ze wschodu na zachód, tuż przy przeprawie przez szeroką dolinę Bystrzycy.

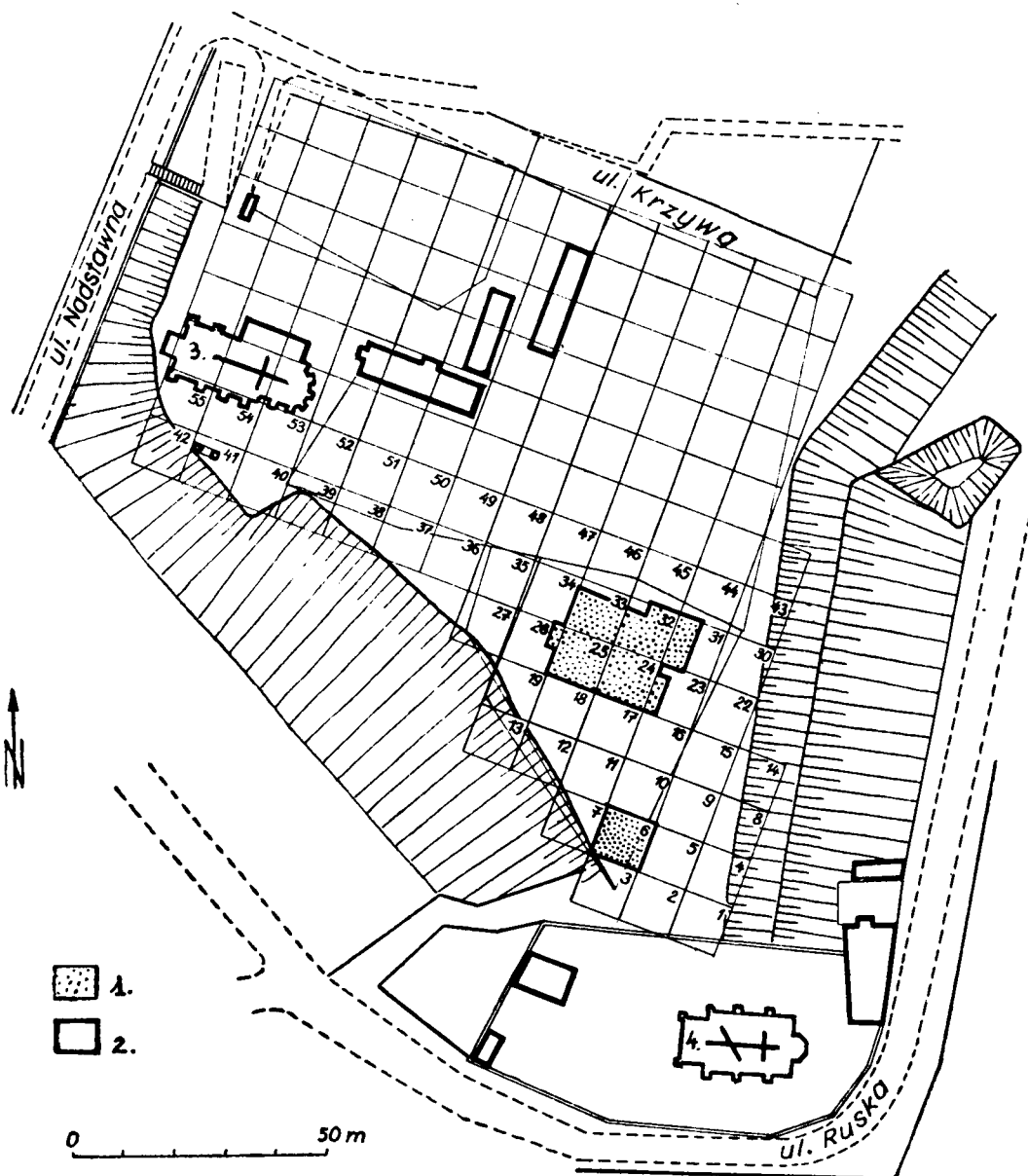
2. Drugą sprawą, znacznie mniej jeszcze wyjaśnioną, jest problem późniejszego wczesnośredniowiecznego osadnictwa na Czwartku. Otóż wydaje się jednak, że wyniki naszych dotychczasowych badań potwierdzają przypuszczenia dotyczące roli tej dzielnicy jako wczesnomiejskiego ośrodka lubelskiego w XI—XIII wieku, Czwartek wraz z hipotetycznym starszym kościołem św. Mikołaja można uznać za przedlokacyjną osadę w Lublinie. Dalsze badania na Czwartku są niezbędnym postulatem i warunkiem do rozwiązania wielu pytań, które pozostają jeszcze bez odpowiedzi, a przede wszystkim do sprawdzenia stawianych hipotez.

Obserwacje rozwoju najwcześniejszego osadnictwa związanego z Lublinem wydają się wskazywać, że mamy tu do czynienia z jakimś innym, nie znanym bliżej typem osadnictwa miejskiego. Można by go nazwać „wschodnim”, odmiennym w każdym razie od znanego nam dobrze miejskiego osadnictwa z obszarów środkowej i zachodniej Polski. Można by tu zwrócić uwagę chociażby na kontynuację osadnictwa na jednym miejscu, co zostało stwierdzone na Czwartku — począwszy od VII/VIII wieku aż po VIII/XIII wiek, mimo że na przełomie X/XI wieku zaszły w charakterze zabudowy zasadnicze zmiany.

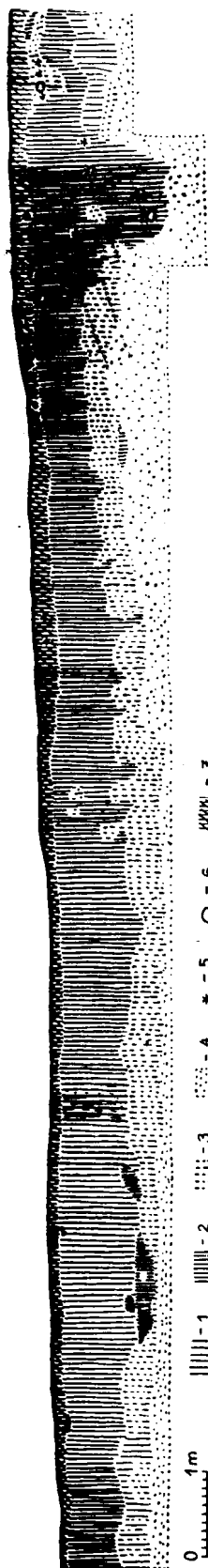
Drugim momentem, jak się wydaje, odmiennym od znanych zjawisk zachodnioeuropejskich jest usytuowanie się w Lublinie tego wczesnomiejskiego osadnictwa na wysoczyznach, a nie na nizinnych kępach tak znamienitych dla położenia wczesnopolskich grodów i miast Wielkopolski, Śląska i innych. Podobnie lokowało się wczesnomiejskie osadnictwo w Sandomierzu — na wysoczyznach lessowych.

Wydaje się więc, że badania archeologiczne wczesnośredniowiecznego Lublina mogą dorzucić cenne elementy nie tylko do poznania przeszłości samego miasta, lecz przyczynić się mogą także do stworzenia jakiegoś nowego modelu rozwojowego przedlokacyjnego miasta wschodniopolskiego. Stąd też podjęcie dalszych prac wykopaliskowych w Lublinie miałyby nie tylko lokalne, lecz i szersze znaczenie.

²¹ Wł. Olechnowicz *Poszukiwania archeologiczne w gub. lubelskiej. Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*. T. II. Kraków 1897, s. 54.

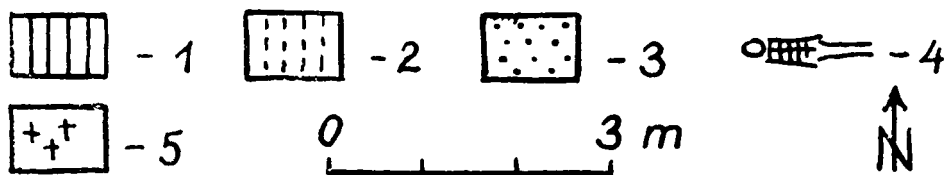
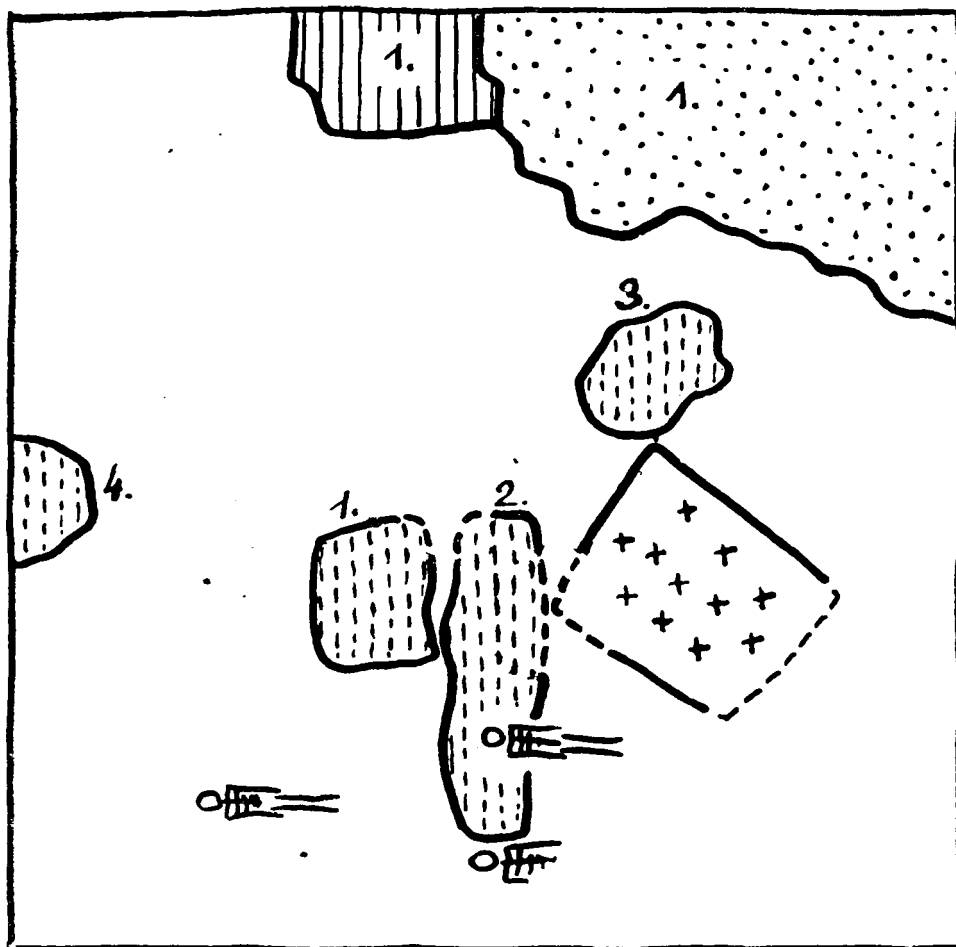
Ryc. 1. Lublin — Czwartek. St. 1. Plan sytuacyjny wykopów. 1 — wykopy, 2 — zabudowania, 3 — kościół św. Mikołaja, 4 — cerkiew prawosławna

0 1m

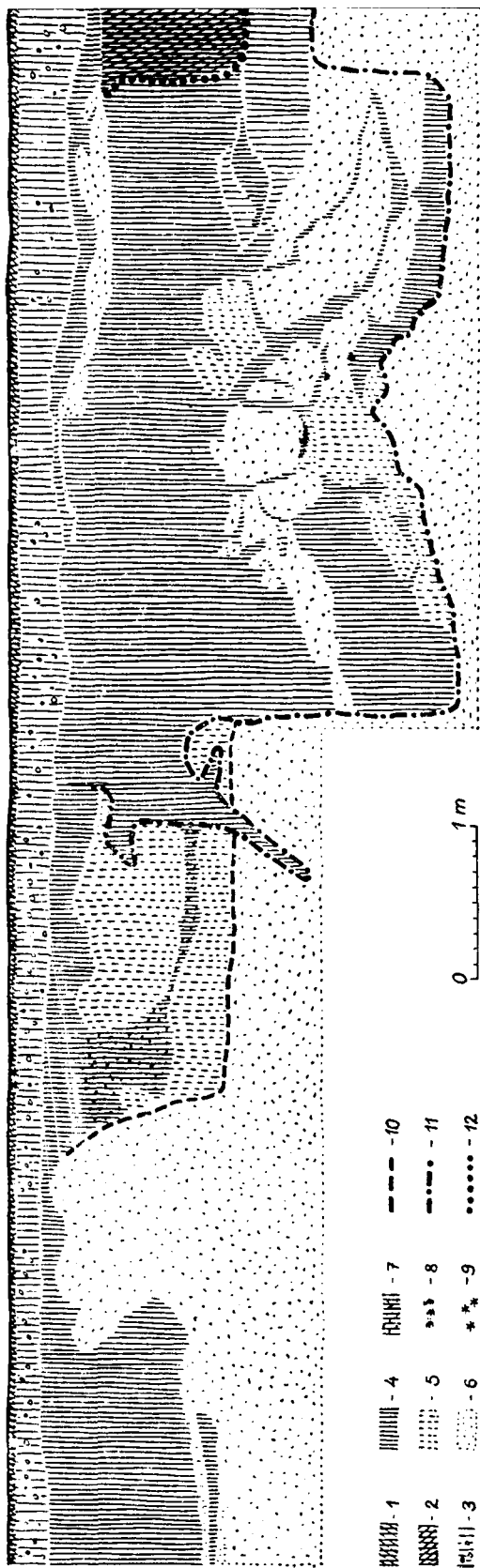
||||| - 1 ||||| - 2   ::::: - 3   ::::: - 4   * - 5   O - 6   # - 7

Ryc. 2. Lublin — Czwartek. St. 1. Profil zachodni wykopu głównego. 1 — szarobrunatna porowata ziemia (warstwa nowożytna), 2 — próchnica ze spalenizną (warstwa wczesnośredniowieczna), 3 — zbita, brunatna próchnica z włódkami ciemnożółtej gliny (warstwa wczesnośredniowieczna), 4 — ciemnożółty less (calec), 5 — węgle drzewne, 6 — kamienie, 7 — darń (warstwa współczesna).

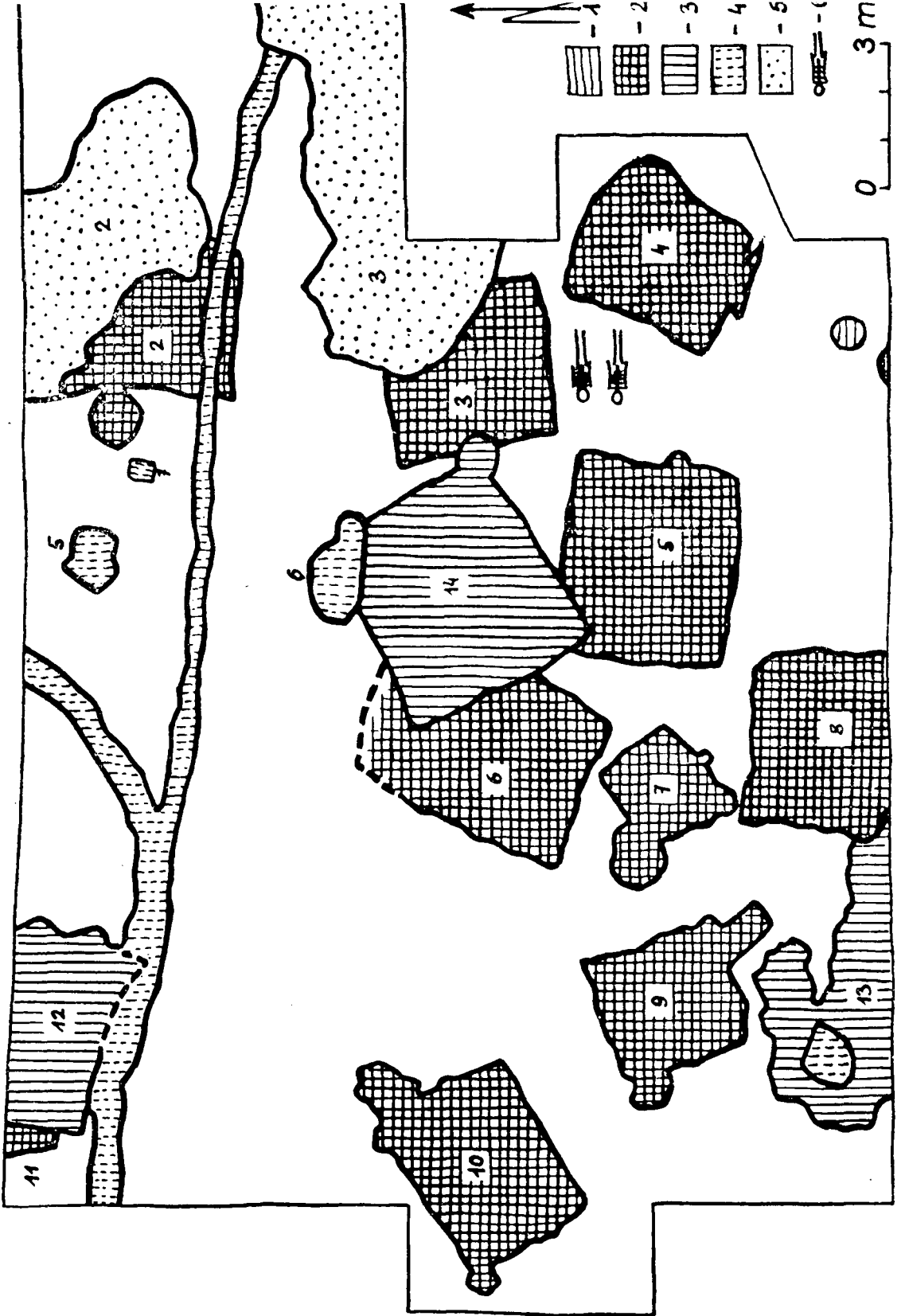
Ryc. 3. Lublin — Czwartek. St. 1. Ar 6. Plan rozmieszczenia obiektów wczesnośredniowiecznych i nowożytnych (bez wkopów nowożytnych i współczesnych). 1 — wcześniejsza faza wczesnośredniowieczna — budynek, 2 — późniejsza faza wczesnośredniowieczna — jamy, 3 — piwnica nowożytna, 4 — szkieletowe groby nowożytne, 5 — murowany grobowiec nowożytny

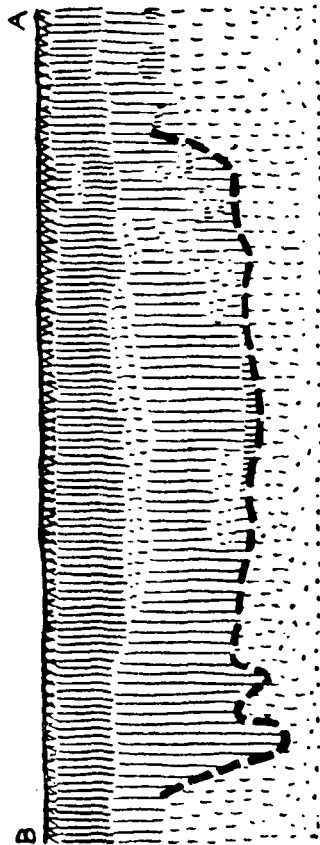
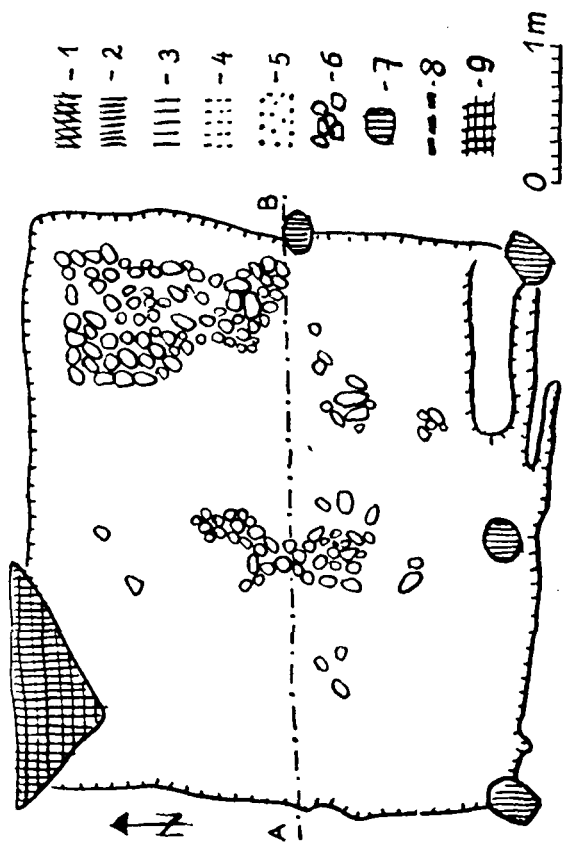

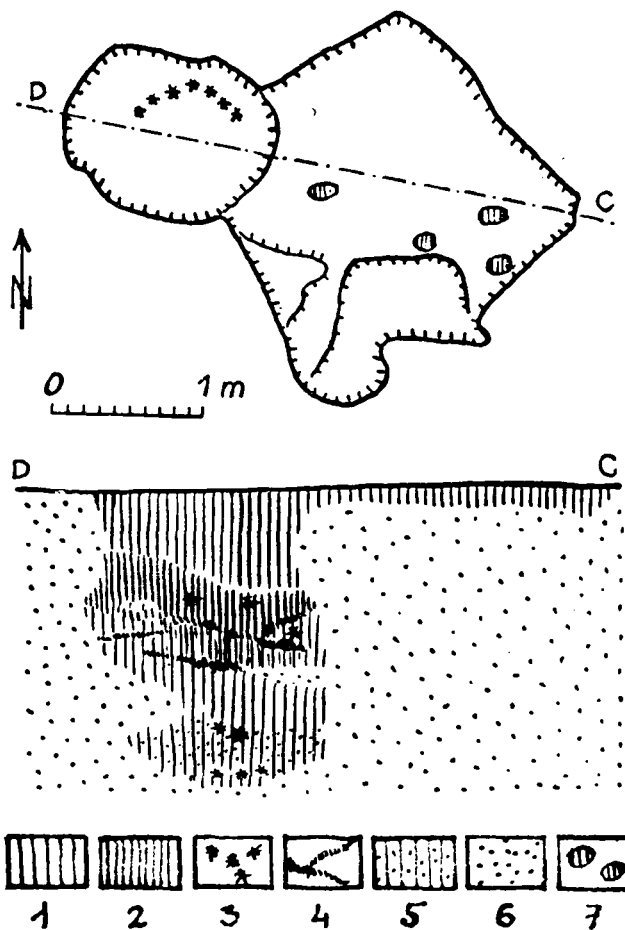
Ryc. 4. Lublin — Czwartek. St. 1. Ar 6. Północny profil wykopu. 1 — darń (warstwa współczesna), 2 — czarna sypka ziemia (warstwa nowożytna), 3 — szarobrunatna sypka ziemia z runosem (warstwa współczesna), 4 — szarobrunatna, porowata ziemia, 5 — brunatna, zbita próchnica z wkładkami ciemnożółtej i pomarańczowej gliny, 6 — ciemnożółta glina lessowa (calec), 7 — brunatna zbita próchnica, 8 — spieczona pomarańczowa glina, 9 — węgle drzewne, 10 — zasięg budynku wczesnośredniowiecznego nr 1, 11 — zasięg piwnicy nowożytnej nr 1, 12 — zasięg wykopu

Ryc. 5. Lublin — Czwartek. St. 1. Wykop główny, plan rozmieszczenia obiektów wczesnośredniowiecznych i nowożytnych (oprócz wykopów nowożytnych i współczesnych). 1 — warstwa neolityczna, 2 — starsza faza osady wczesnośredniowiecznej, budynki, jamy, 3 — młodsza faza osady wczesnośredniowiecznej, budynki, 4 — ślady osadnictwa z późniejszego okresu wczesnośredniowiecznego, jamy, row, 5 — piwnice nowożytnie, 6 — szkieletowe groby nowożytnie

Ryc. 6. Lublin — Czwartek. St. 1. Budynek wczesnośredniowieczny nr 5 — rzut poziomy i przekrój budynku. 1 — darr (warstwa współczesna), 2 — szarobrunatna, syпка ziemia (warstwa nowożytna), 3 — brunatna zbita próchnica z wkładkami ciemnożółtej gliny, 4 — ciemnożółta, zbita glina, 5 — ciemnożółta glina (calec), 6 — kamienie, 7 — ślady po słupach, 8 — zasięg budynku w przekroju, 9 — naroże budynku nr 14

Ryc. 7. Lublin — Czwartek. St. 1. Budynek wczesnośredniowieczny nr 7 z jamą — plan i przekrój na głębokości 1,10 m. 1 — brunatna, zbita próchnica z wkładkami ciemnożółtej gliny, 2 — zbita brunatna próchnica ze spalenizną, 3 — węgle drzewne, 4 — popiół drzewny, 5 — brunatna próchnica przemieszana z ciemnożółtą gliną, 6 — ciemnożółta glina lessowa (calec), 7 — ślady po kołkach

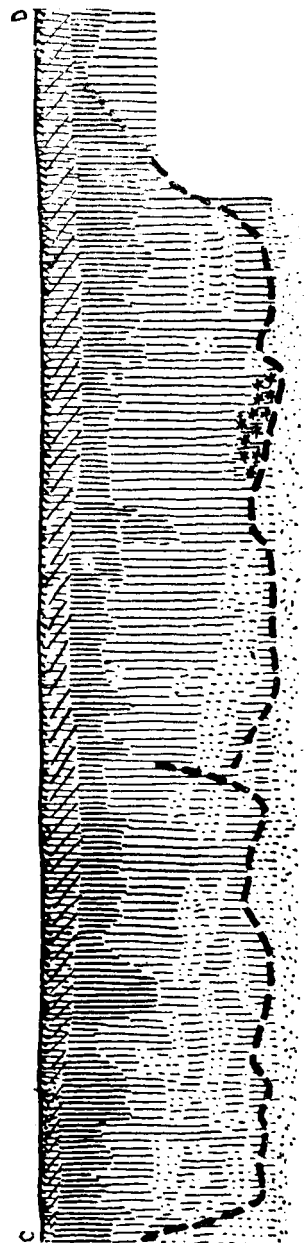
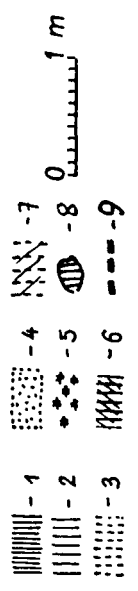
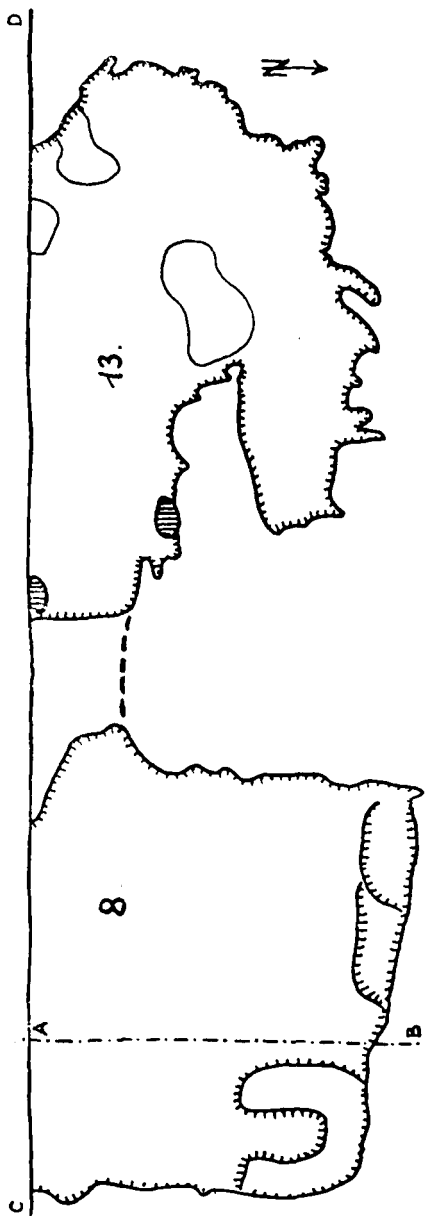
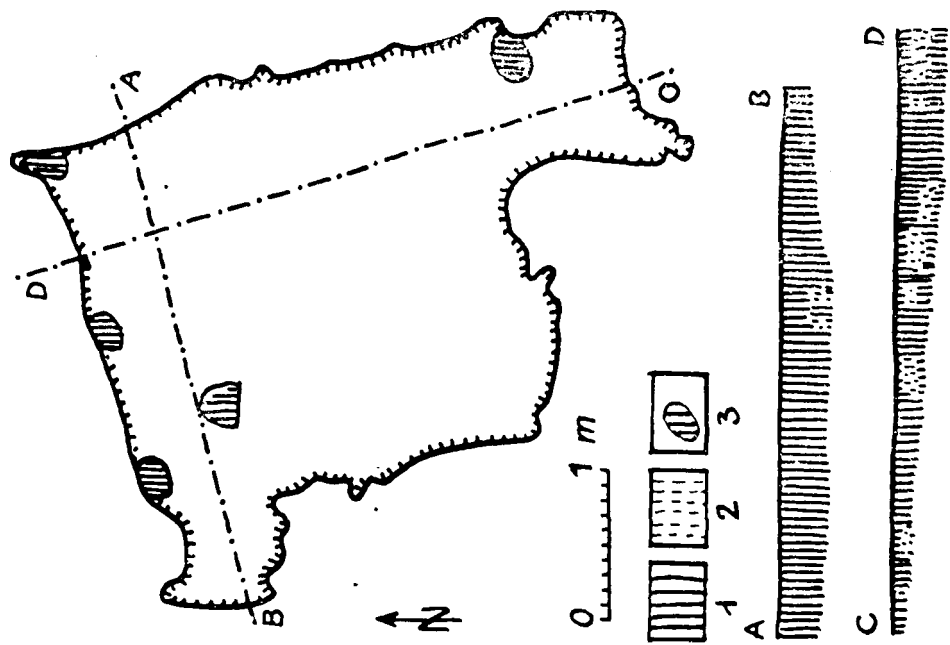

Рис. 8.

Ryc. 8. Lublin — Czwartek, St. 1. Budynki wczesnośredniowieczne nr 8 i 13. Plan i przekrój po linii A—B budynku nr 8 na głębokości 0,90 m, plan budynku nr 13, przekrój budynków 8 i 13 po linii C—D (od powierzchni ziemi). 1 — brunatna zbita próchnica (warstwa wczesnośredniowieczna), 2 — brunatna zbita próchnica z włódkami ciemnożółtej gliny (warstwa wczesnośredniowieczna), 3 — ciemno-żółta zbita glina, 4 — ciemnożółta glina lessowa (calec), 5 — węgle drzewne, 6 — darń (warstwa współczesna), 7 — szarobrunatna syпка ziemia (warstwa nowożytna), 8 — ślady po słupach, 9 — zasięg budynków nr 8 i 13

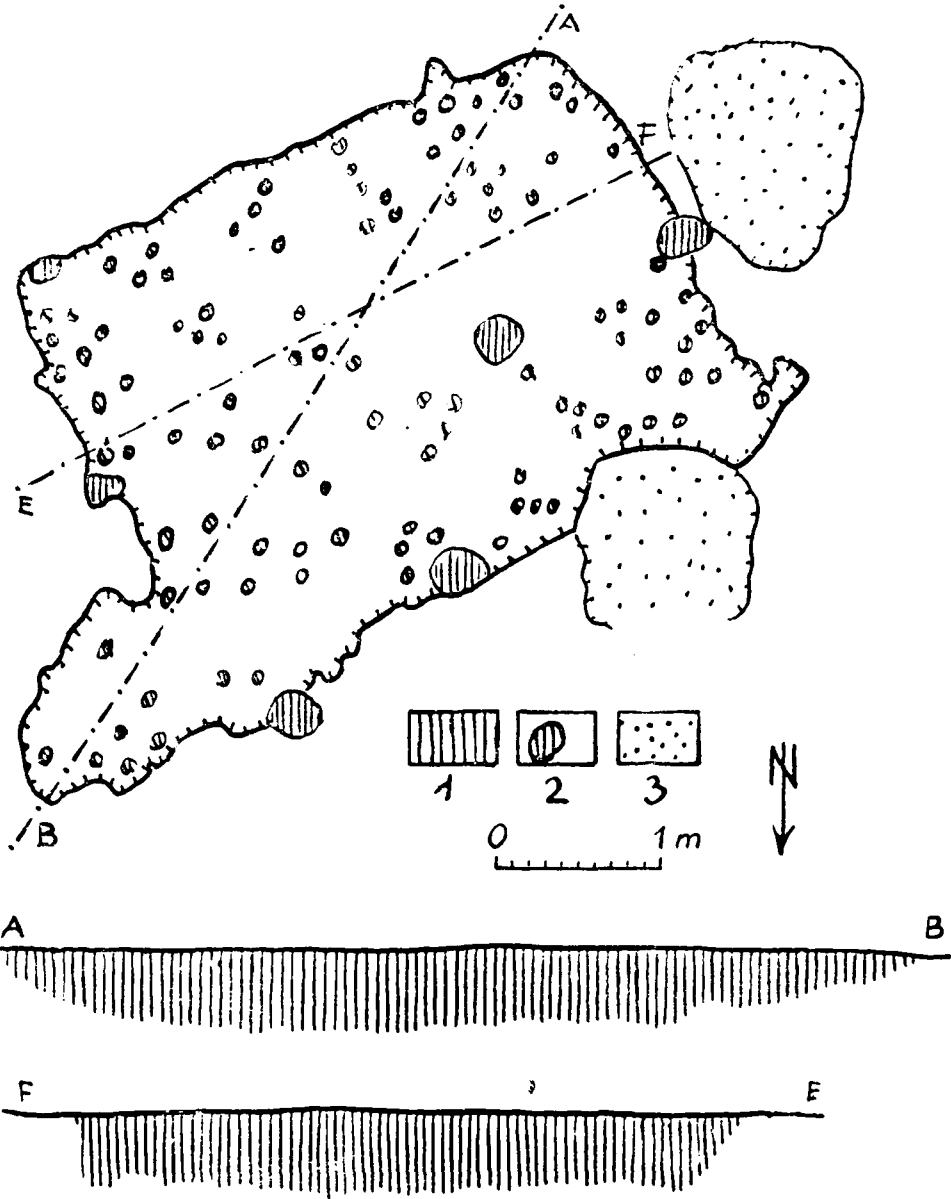
Ryc. 9. Lublin — Czwartek. St. 1. Budynek wczesnośredniowieczny nr 9. Plan i przekroje na głębokości 1,70 m. 1 — brunatna zbita próchnica z włódkami ciemnożółtej gliny, 2 — ciemnożółta zbita glina, 3 — ślady po słupach

Ryc. 10. Lublin — Czwartek. St. 1. A — żelazna fibula podkowiasta z budynku nr 12, B — żelazna klamra do pasa z budynku nr 9, C — prześlik z białego wapienia z budynku nr 3

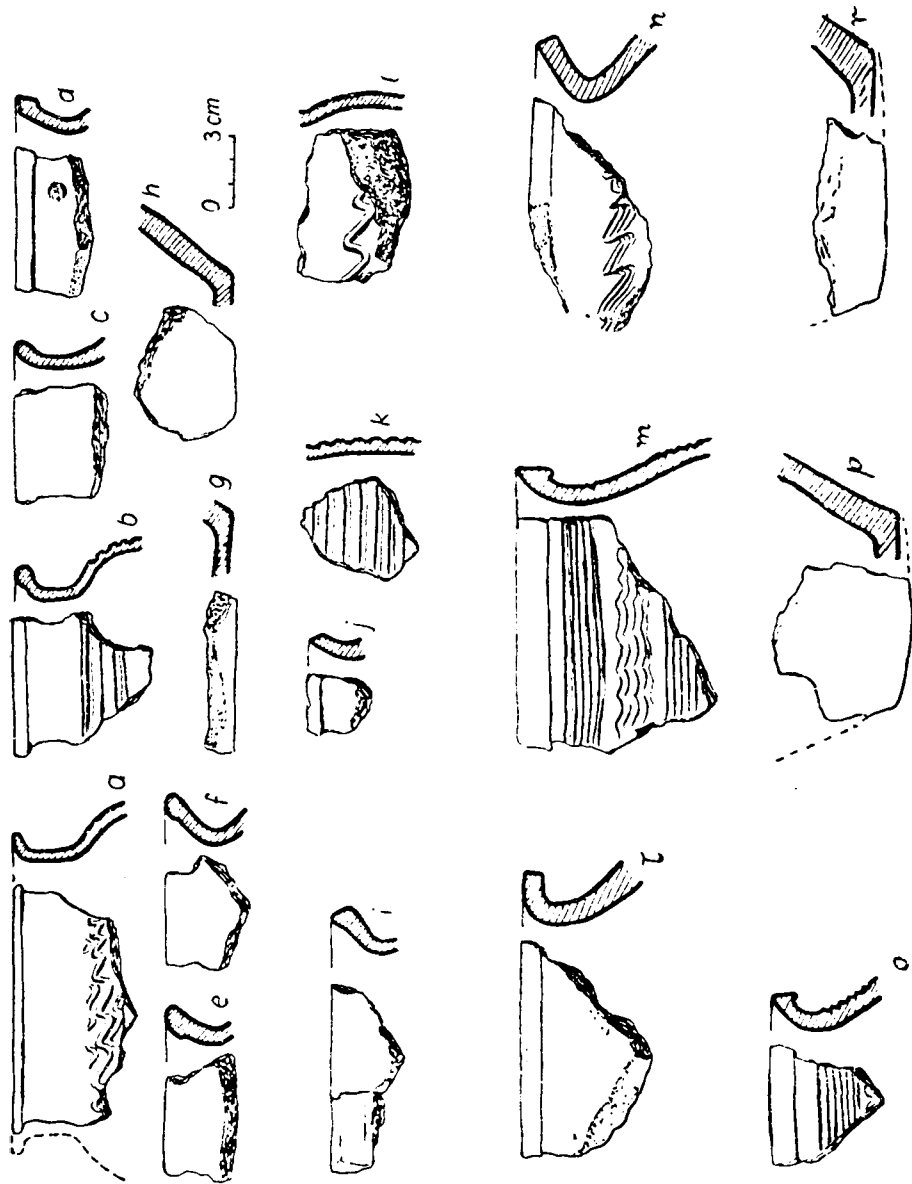

Ryc. 9.

Ryc. 10.

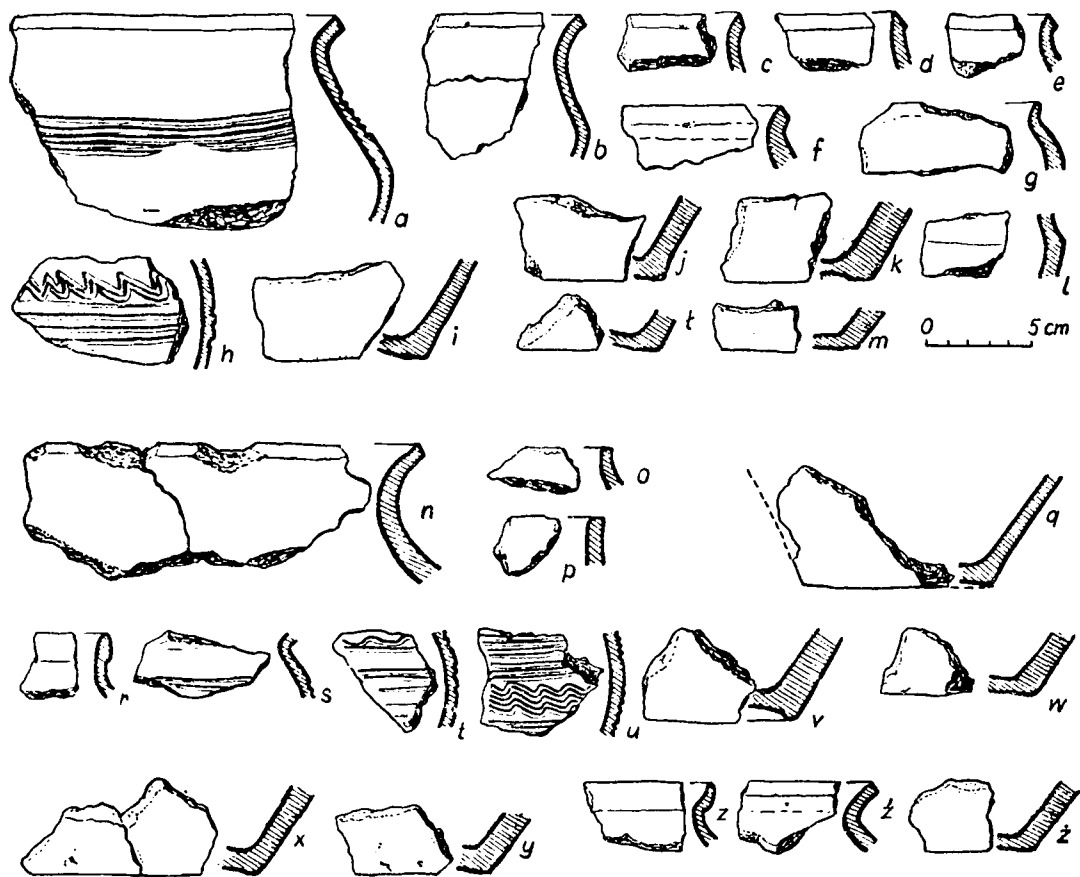

Ryc. 11. Lublin — Czwartek. St. 1. Budynek wczesnośredniowieczny nr 10. Plan i przekroje na głębokości 1 m. 1 — brunatna zbita próchnica z wkładkami ciemnożółtej gliny, 2 — ślady po słupach i kołkach, 3 — wkopy nowożytne

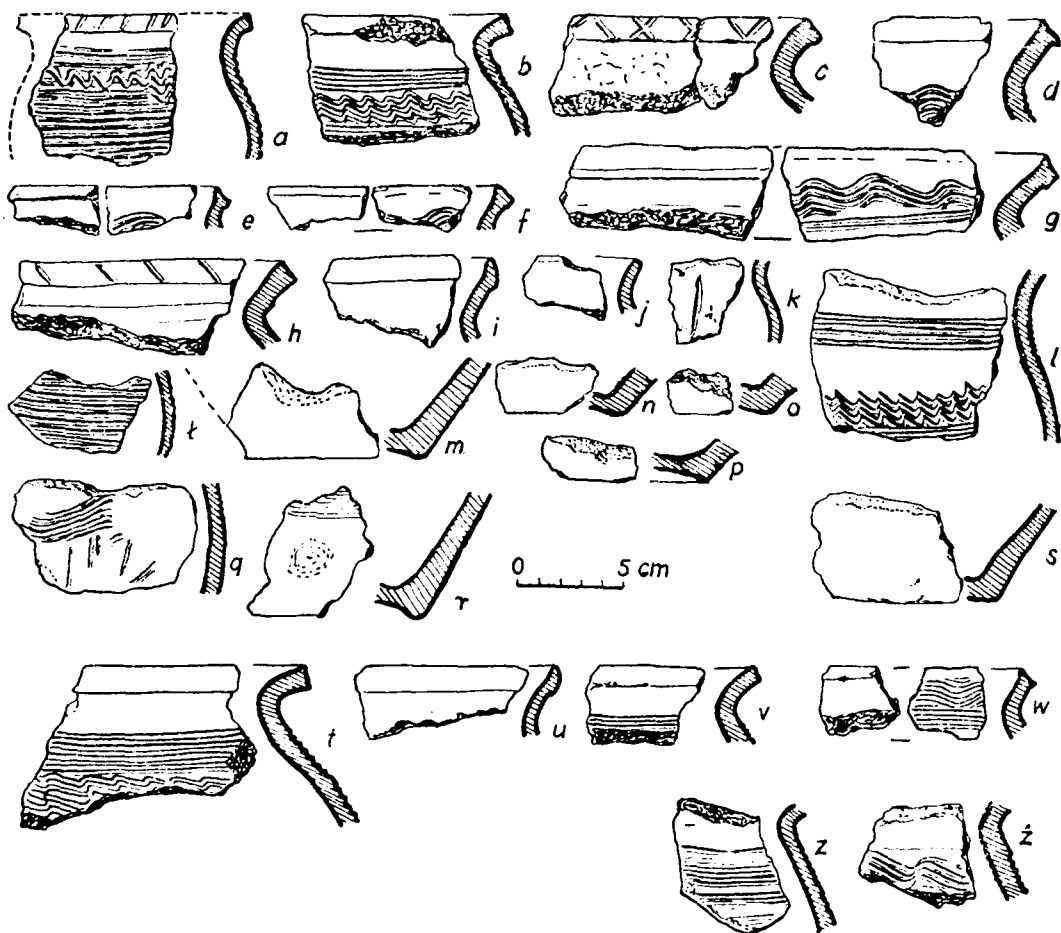

I. Lublin — Czwartek. St. I. Ułamki naczyń glinianych a—h z jamy nr 3, i—l z jamy nr 2, i z budynku nr 2, m—r z budynku nr 3

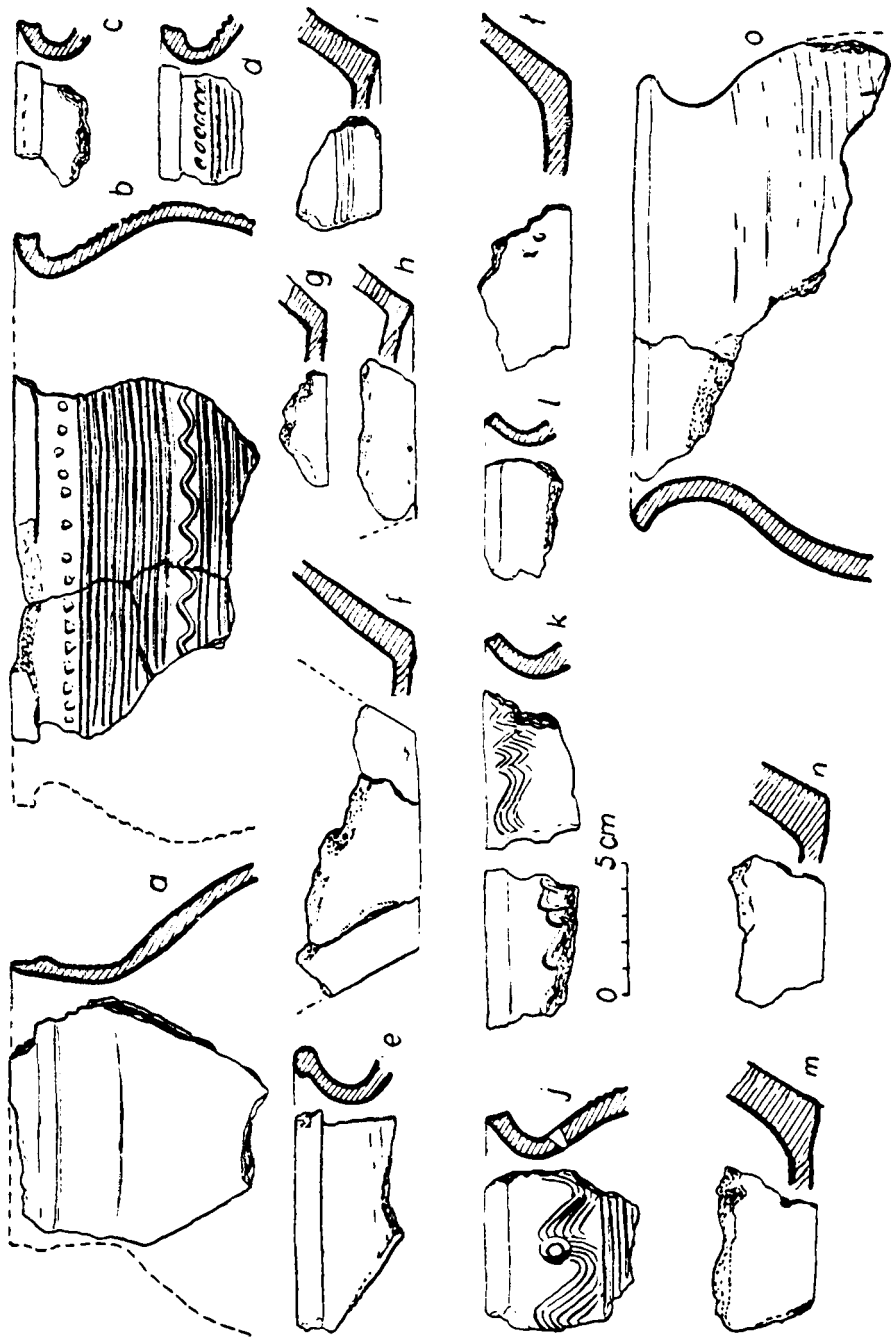

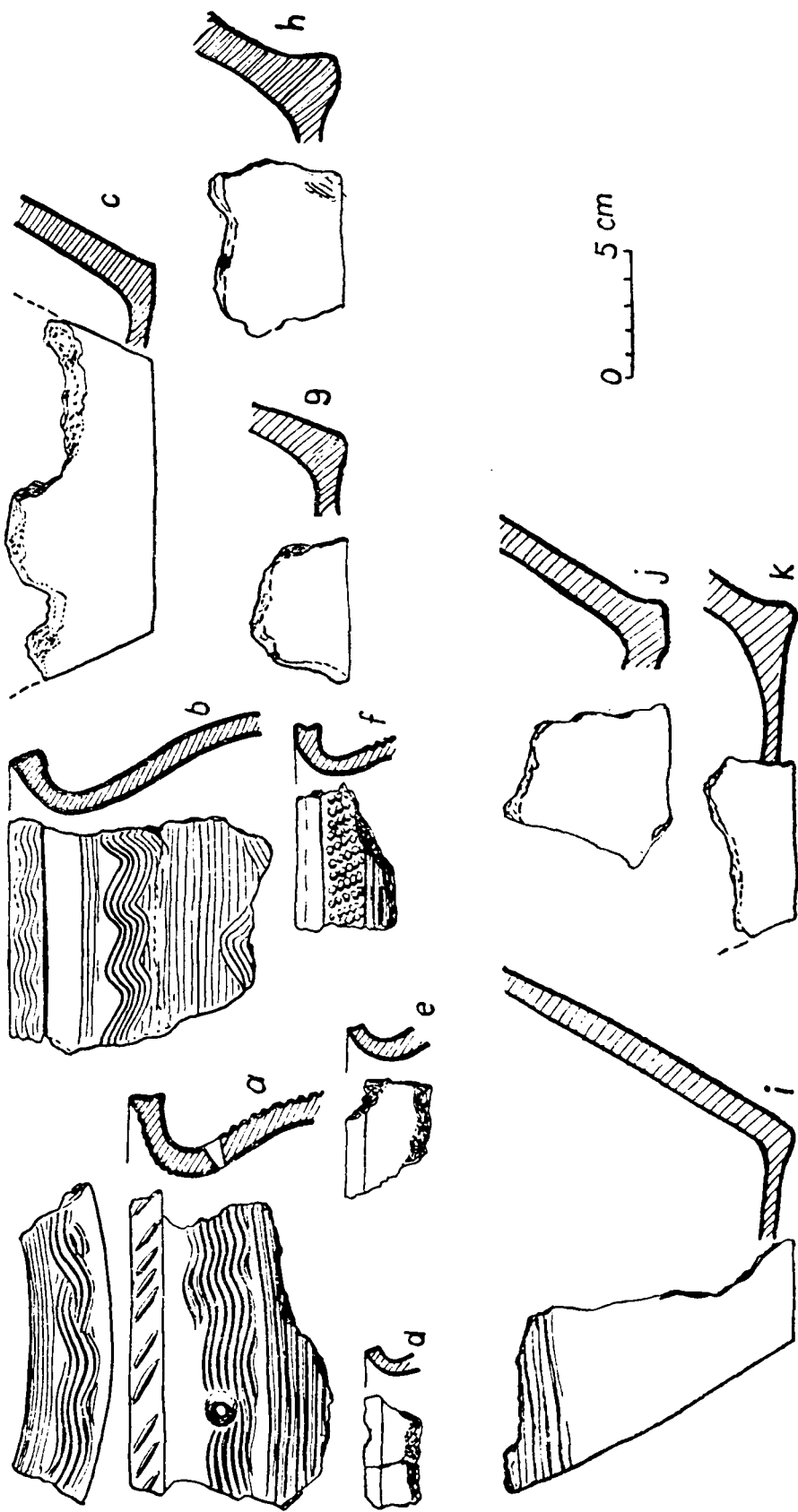
II. Lublin — Czwartek. St. I. Ułamki naczyń glinianych a—n, q z budynku nr 5,
o—p z budynku nr 6, r—w z budynku nr 12, z—ż z budynku nr 13

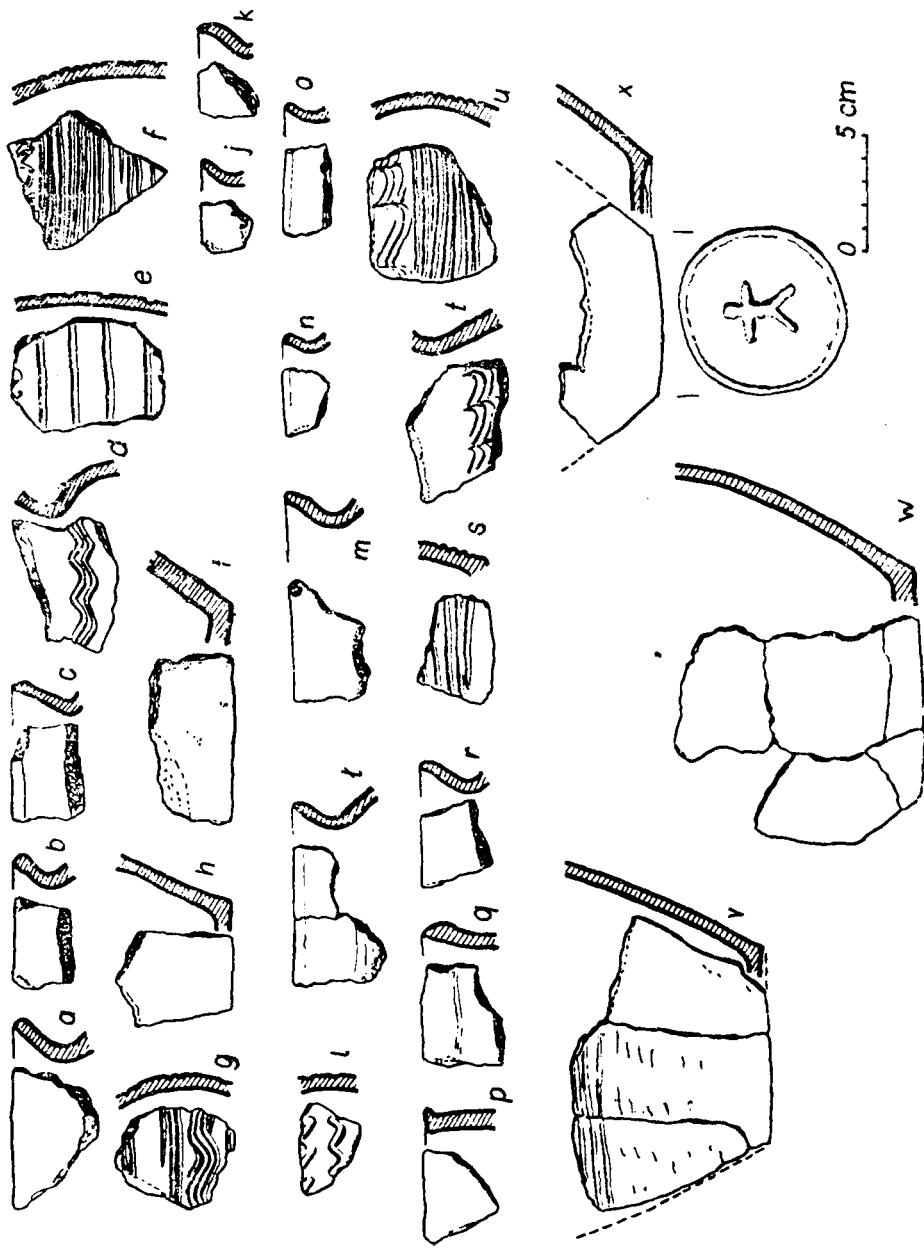
III. Lublin — Czwartek. St. I. Ułamki naczyń glinianych z jamy budynku nr 7

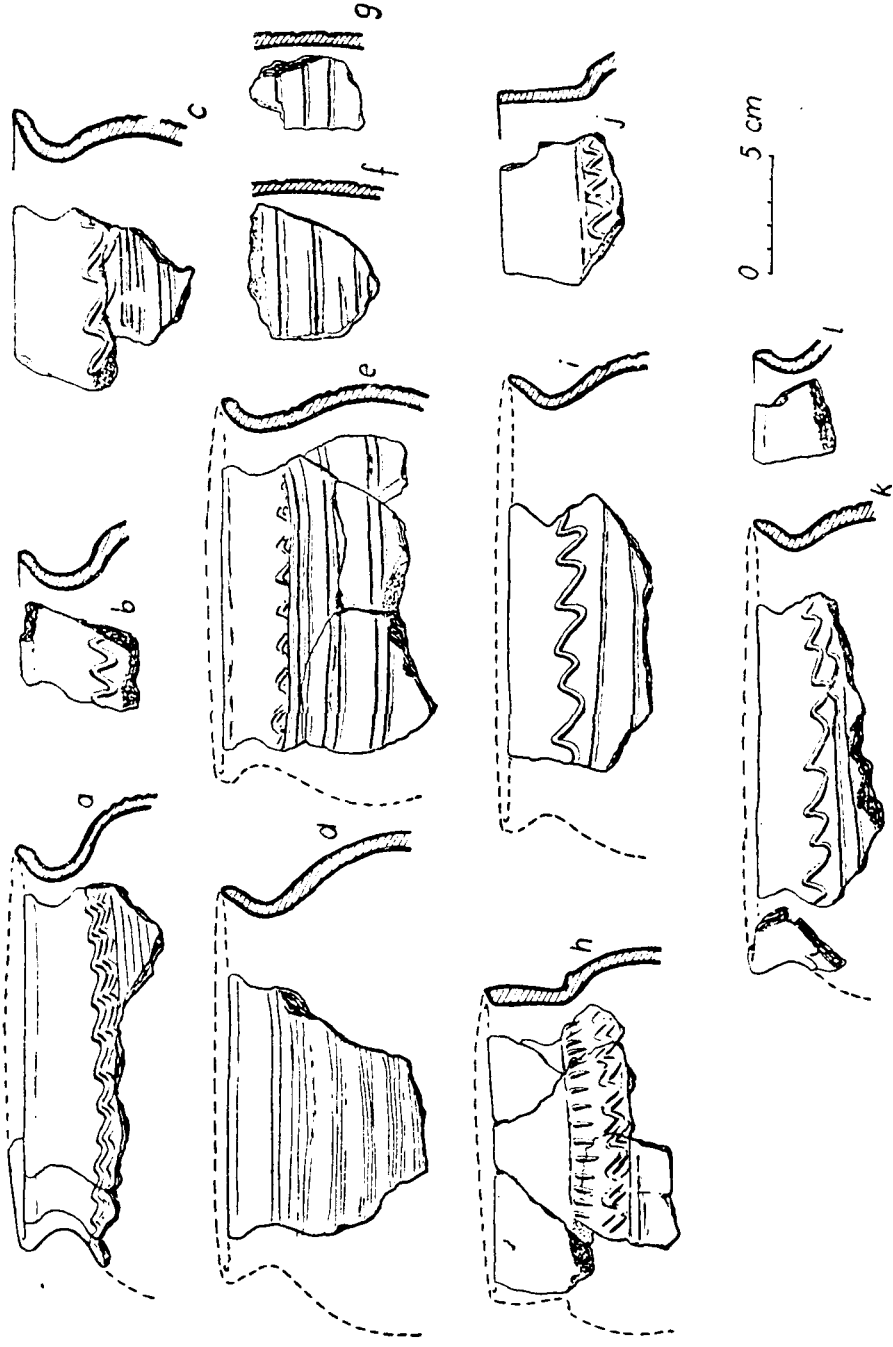
IV. Lublin — Czwartek, St. I. Ułamki naczyń glinianych z budynku nr 8, a—h z części zachodniej budynku, i—o z części wschodniej budynku

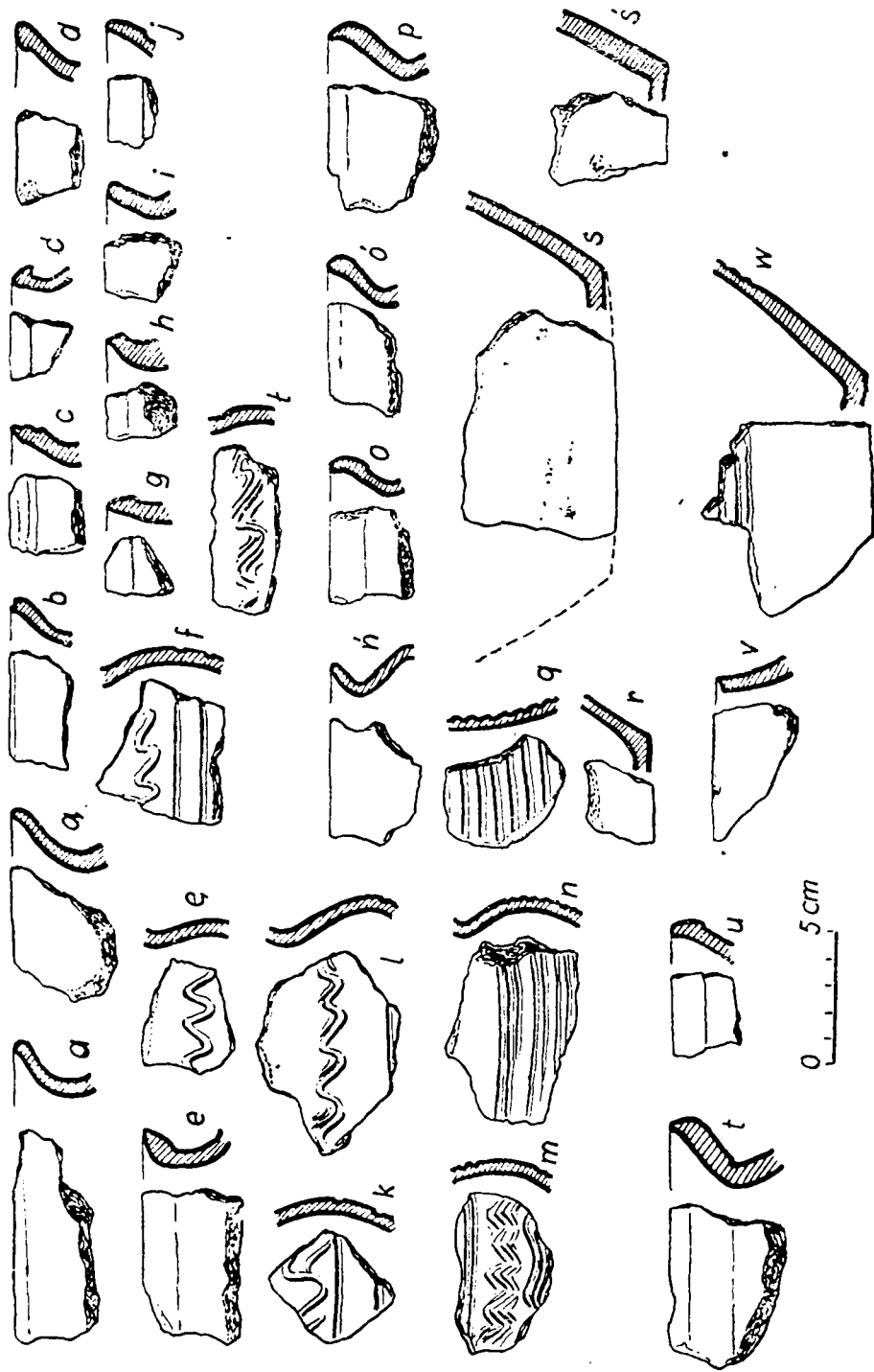
V. Lublin — Czwartek. St. 1. Ułamki naczyń glinianych z budynku nr 14

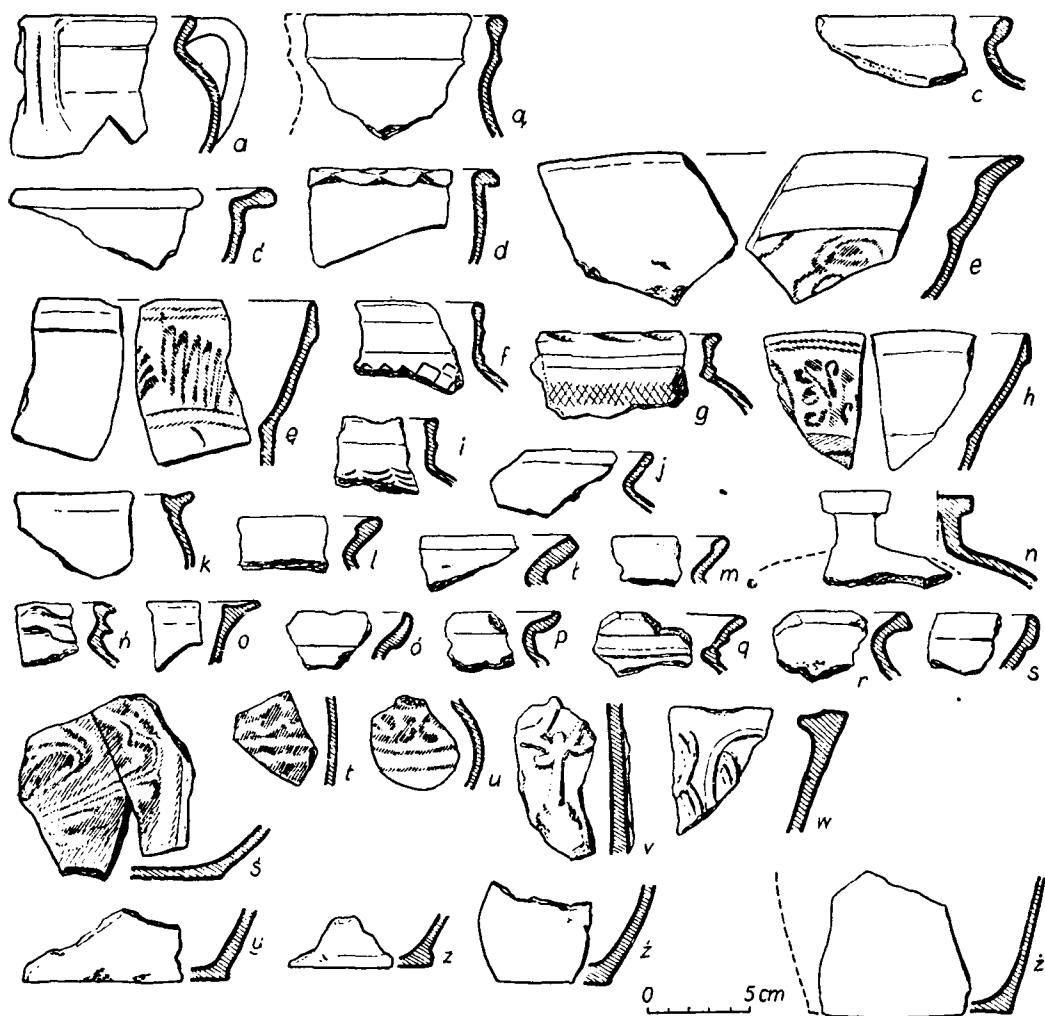
VI. Lublin — Czwartek. St. 1. Ułamki naczyń glinianych, a—i z jamy nr 5 j—l z jamy nr 7, k—x z jamy nr 6

VII. Lublin — Czwartek. St. 1. Ułamki naczyń glinianych z jamy nr 6

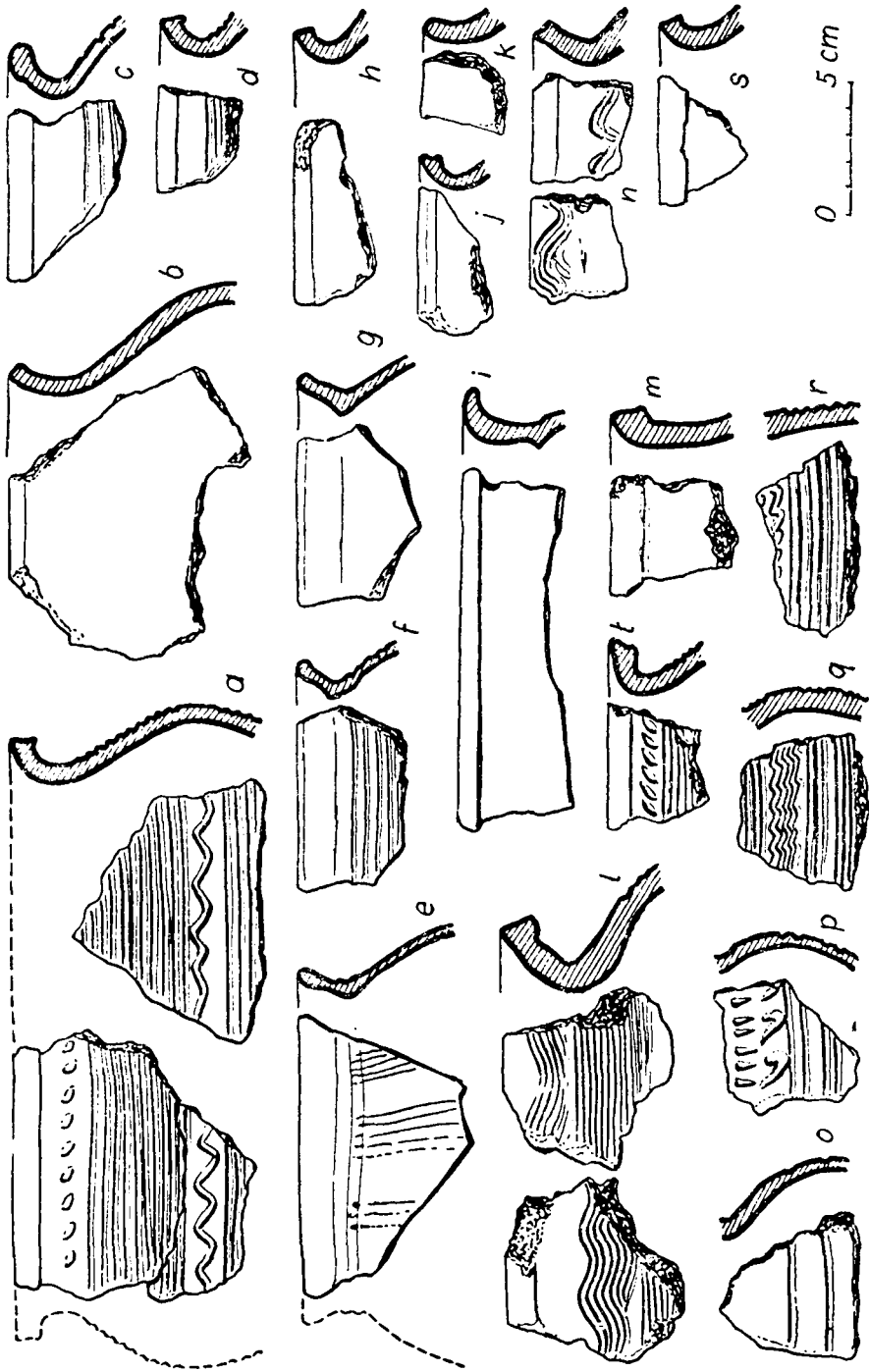

VIII. Lublin — Czwartek. St. 1. Ułamki naczyń glinianych z rowu wczesnośredniowiecznego

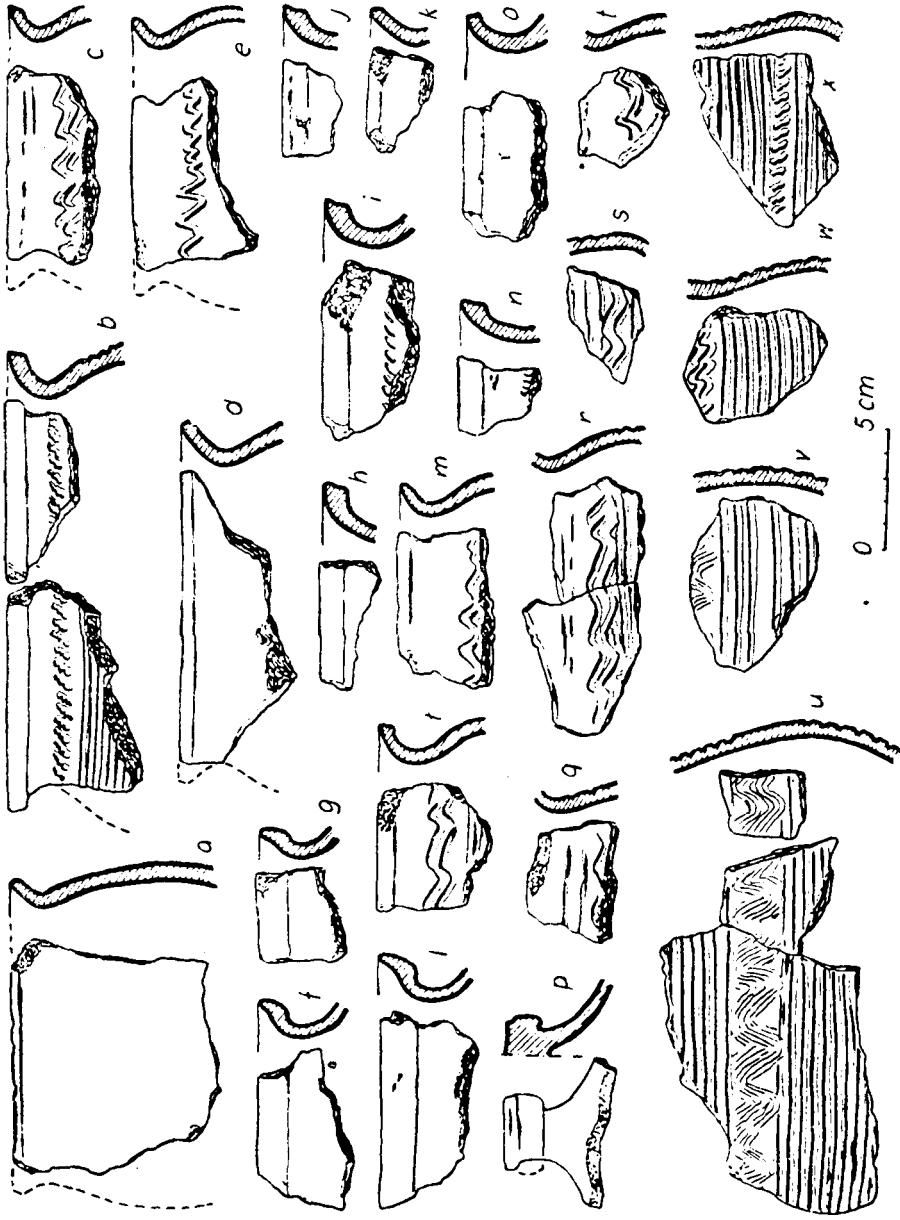

IX. Lublin — Czwartek. St. 1. Ułamki naczyń glinianych
z piwnicy nowożytnej nr 3

X. Lublin — Czwartek. St. 1. Ułamki naczyń glinianych z warstwy wczesnośrednio-wiecznej w arze 25 ćw. D. a—d, h—l, j—r ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych, e—g, i ułamki naczyń nowożytnych

XI. Lublin — Czwartek. St. 1. Ułamki naczyń glinianych z warstwy wczesnośrednio-wiecznej w arze 25 ćw. D. p — fragment pokrywki nowożytnej a—c q—x frag-
menty naczyń wczesnośredniowiecznych